

‘Bidt God voer die Sielen’

Plaats en Rol van Kloosterlingen op Memorievoorstellingen

Jacob Cornelisz van Oostsanen (omgeving), *Laatste Avondmaal met Adriana van Roon* (ca. 1450-1527) en Dirk Pietersz Spangert (ca. 1465-1549), ca. 1525, achterglasschildering (olieverf), afmetingen zonder lijst: 32,8 x 36,2 cm (middenstuk), 33 x 12 cm (zijluiken), Rijksmuseum, Amsterdam.

Masterscriptie Kunstgeschiedenis Beeldende Kunst tot 1850

Datum: 15 juni 2014
Naam: Piet Looij
Studentnummer: 3638073

Scriptiebegeleider: dr. M.L. Meuwese
Tweede lezer: dr. V.M. Schmidt

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	3
1. Inleiding onderzoek naar kloosterlingen op memorievoorstellingen	4
1.1 Literatuur over kloosters, kloosterlingen en memorievoorstellingen.....	6
2. Kloosters en de spirituele zoektocht naar God.....	9
2.1 De opkomst van kloosters in het gebied van het huidige Nederland.....	10
2.2 Een ‘geregeld’ kloosterleven	12
2.3 Regel van Augustinus	13
2.4 Regula Sancti Benedicti en Regula Magistri.....	15
2.5 Regel van Franciscus van Assisi.....	18
2.6 Kloosterlingen	20
2.7 Kloosterorden en hun kleding.....	22
2.8 Traditionele orden met de regel van Augustinus	23
2.8.1 Reguliere kanunniken en kanunnikessen	23
2.8.2 Premonstratenzer orde (norbertijnen)	27
2.8.3 Orde van birgittijnen en birgittinessen.....	28
2.9 Traditionele orden met de Regel van Benedictus	28
2.9.1 Benedictijnse orde	28
2.9.2 Cisterciënzer orde	29
2.9.3 Kartuizerorde.....	30
2.10 Bedelorden: <i>pauperus Christi</i>	31
2.10.1 Franciscaner orde.....	31
2.10.2 Dominicaner orde	32
2.11 Geestelijke ridderorden	33
2.11.1 De Johannieter orde	33
3. Memoria en memorievoorstellingen.....	35
3.1 Wapenschilden op memorievoorstellingen	36
3.2 Teksten op memorievoorstellingen.....	38
3.3 De lotsbestemming van de ziel: hemel, hel en vagevuur	40

4. Kloosters en kloosterlingen: hun bijdragen aan het zielenheil van mensen.....	44
4.1 Memorieboeken	46
4.2 Memoriediensten	48
4.3 De memorietafel met de familie Van Beesd in het kartuizerklooster van Delft	50
5. De plaats en rol van kloosterlingen op memorievoorstellungen uit het huidige Nederland tot 1580.....	54
5.1 De plaats van kloosterlingen op memorievoorstellungen.....	54
5.2 De aanwezigen naast kloosterlingen op memorievoorstellungen	57
5.3 Het gedachtegoed van kloosterorde(n) en de keuze van religieuze onderwerpen.....	60
5.4 De kleding en houding van kloosterlingen	61
5.5 Verschillen tussen memorievoorstellungen van verschillende kloosterorden.....	62
6. Enkele memorabele memoriestukken.....	63
6.1 De geboorte van Christus in Bethlehem aan Zee?	63
6.2 Een bijzonder drieluikje: Aanbidding door de herders	65
6.3 Adriana van Roon: een vrouw op een mannenplaats	66
7. Conclusies.....	70
8. Nawoord.....	74
Afbeeldingen	75
Bibliografie	83
Websites	85
Bijlagen	86
Bijlage 1 Excel-bestanden van kloosterorden.....	86
Bijlage 2 Rol van kloosterlingen op memorievoorstellungen.....	167
Bijlage 3 Heraldisch rechts, heraldisch links	168
Bijlage 4 Inventarisatie van heiligen	170
Bijlage 5 Plaatsing van kloosterlingen	172
Bijlage 6 Religieuze onderwerpen in memorievoorstellungen.....	173

Voorwoord

Het was april 2013 toen ik in het kader van de studie 'Kunstgeschiedenis MA beeldende kunst tot 1850' (Universiteit Utrecht) een stage begon bij het MeMO-project in Utrecht onder leiding van projectleider dr. Truus van Bueren en assistent-projectleider Corinne van Dijk MA. MeMO is een afkorting voor Medieval Memoria Online.¹ De database van MeMO bevat inventarisaties en beschrijvingen van objecten en teksten tot 1580 die een rol speelden in de middeleeuwse dodengedachtenis binnen de gebiedsgrenzen van het tegenwoordige Nederland.² De stageopdracht omvatte onder andere het maken van een inventarisatie van liturgische objecten en kerkelijk textiel met een functie in de middeleeuwse dodengedachtenis. Ik had een stille hoop dat deze inventarisatie tot een interessant onderwerp voor de masterscriptie zou kunnen leiden. In een gesprek aan het einde van de stageperiode met Truus van Bueren en Corinne van Dijk kwamen we echter eensgezind tot de conclusie dat deze inventarisatie, hoe interessant ook, hiervoor te weinig mogelijkheden bood.

Tijdens een excursiedag naar het Museum voor Religieuze Kunst in Uden en een bezoek diezelfde dag aan de kathedrale basiliek Sint Jan in 's-Hertogenbosch, bespraken we met elkaar een aantal mogelijke scriptieonderwerpen met betrekking tot de middeleeuwse dodengedachtenis (*memoria*). Voor mij stond namelijk vast dat ik een masterscriptie wilde schrijven over een onderwerp uit de *memoriacultuur*. De denk- en leefwereld van de Middeleeuwen op het gebied van de dodengedachtenis vind ik uitermate boeiend om te bestuderen. Hoe dachten mensen uit de Middeleeuwen over leven en dood en wat was de plaats die de doden kregen in deze cultuur? Op welke wijze kreeg dit gestalte in het leven van de middeleeuwse samenleving en op kunstwerken uit deze periode? Een van de onderwerpen die de revue passeerden betrof 'kloosterlingen op memorievoorstellingen'. Dit onderwerp riep bij mij direct een aantal vragen op over de rol en de plaats van kloosterlingen op memorievoorstellingen. En wie staan er nog meer op dergelijke memoriestukken afgebeeld?

Genoeg vragen om in een masterscriptie op zoek te gaan naar antwoorden.

¹ <http://memo.hum.uu.nl/>.

² Medieval Memoria Online. Commemoration of the dead in the Netherlands until 1580, red. Truus van Bueren, Rolf de Weijert, e.a. (Universiteit Utrecht 2013). URL: <http://memo.hum.uu.nl/database/pages/introduction-nl.html>. Geraadpleegd februari 2014.

1. Inleiding onderzoek naar kloosterlingen op memorievoorstellingen

In 2010 schreef Lonneke Hoondert onder begeleiding van Truus van Bueren een masterscriptie middeleeuwse studies die als titel meekreeg *Kloosterkleding in beeld* waarin zij met behulp van afbeeldingen een ‘beredeneerd overzicht’ samenstelde van de kleding van diverse kloosterorden in de late Middeleeuwen.³ De meeste afbeeldingen die Lonneke hiervoor analyseerde, zijn onder dezelfde titel in een apart bestand op de MeMO-website geplaatst.⁴

De masterscriptie van Hoondert wil ik samen met de hieruit voortgevloeide visualisering op de MeMO-website benutten voor mijn masterscriptie, omdat haar onderzoek voor een deel gekaderd is binnen het MeMO-onderzoek naar de memoriacultuur in het huidige Nederland en zij zich hierbij richtte op kloosterlingen en kloosterorden.

In de MeMO-database zijn memorie-objecten in categorieën gebundeld. Twee van deze categorieën zijn ‘*Member of a convent*’ en ‘*Type of religious order*’. Bij de eerstgenoemde categorie zijn memorieobjecten samengebracht waarin kloosterlingen figureren. Bij de tweede categorie volgt een overzicht van een aantal memorievoorstellingen die per kloosterorde gerubriceerd zijn. In grote lijnen komen de afbeeldingen van beide categorieën uiteraard overeen, zij het dat een aantal kloosterlingen niet bij een bepaalde kloosterorde ingedeeld kon worden.

In de scriptie zal ik me voor wat betreft het opnemen van afbeeldingen beperken tot het hoogst noodzakelijke. Diverse memoriestukken zullen kort door mij genoemd of besproken worden en ik zal daarbij dan de bijbehorende ID-nummers uit de MeMO-database vermelden. De lezer kan deze afbeeldingen heel eenvoudig oproepen door het intoetsen van het MeMO-nummer in de MeMO-database.⁵

In mijn onderzoek wil ik me beperken tot de memorievoorstellingen waarop kloosterlingen zijn afgebeeld en die in de MeMO-database bijeengebracht zijn. Deze memoriestukken komen allen uit het gebied van het tegenwoordige Nederland. Ik zal vooral memorievoorstellingen bespreken die op panelen geschilderd zijn. Een enkele memorievoorstelling is op doek geschilderd. Hiernaast zullen een paar (deels) gebeeldhouwde memoriestukken besproken worden en enkele memorievoorstellingen op muurschilderingen en gebrandschilderde ramen.

Lonneke Hoondert onderzocht in haar masterscriptie voorstellingen met kloosterlingen en probeerde via de kledij de kloosterorde te achterhalen en de functies die kloosterkleding kunnen hebben. Ze gebruikte afbeeldingen met geportretteerde kloosterlingen, met heiligen die verwant zijn aan een orde en overeenkomstige kleding

³ De scriptie is op de MeMO-website geplaatst: <http://memo.hum.uu.nl/kloosterkleding/scriptie.pdf>. Lonneke Hoondert, *Kloosterkleding in beeld*, masterscriptie Universiteit Utrecht 2010, p. 3.

⁴ MeMO, MeMO Products, Representations of monastic dress – Kloosterkleding in Beeld (KiB).

⁵ <http://memodatabase.hum.uu.nl/memo-is/advancedSearch/newSearch>

droegen en met kloosterlingen die niet staan voor werkelijke personen. Zij benutte hiervoor afbeeldingen uit het huidige Nederland, Duitsland, Frankrijk en België uit de periode 1300-1600.

Door haar onderzoek hoopte ze een bijdrage te kunnen leveren aan de identificatie van personen of aan het achterhalen van de achtergrond van een persoon op memorietafels en andersoortige kunstwerken. Door het vergelijken van kloosterkleding zou er duidelijkheid over de context van een memorietafel kunnen ontstaan. Eveneens zou het motief van de opdrachtgever of de functie van het memoriestuk aan het daglicht kunnen komen. De studie naar de specifieke kleur en vorm van kloosterkleding zou volgens Hoondert de rol van kloosterorden in een bepaalde (kerk)politieke situatie of een bijzondere maatschappelijke tendens kunnen verhelderen.

In mijn onderzoek ga ik uit van de gegevens over kloosterorden en de daarbij behorende kleding die Lonneke Hoondert verzameld heeft (al zal ik wel kijken of er nog aanvullingen mogelijk zijn). Bovendien zal ik onderzoek verrichten naar het gedachtegoed, dat leefde binnen de (context van de) diverse kloosterorden en of dat consequenties had voor de opzet (samenstelling) van memorievoorstellingen. Ik zal naar de *kloosterregel(s)* kijken die in de diverse kloosterorden nageleefd werden, maar ook naar de *denkbeelden* van personen die een inspiratiebron vormden voor de leden van een bepaalde orde.

Bij de bespreking van de geschiedenis en de kenmerken van religieuze orden wil ik wel opmerken dat ook over de grenzen van het huidige Nederland gekeken zal moeten worden. Nederland was geen 'eilandje' in Europa, maar verbonden met ontwikkelingen in andere Europese landen, zoals bijvoorbeeld Ierland, Italië en Frankrijk, terwijl het kloosterwezen zijn wortels had in landen uit het Midden-Oosten, zoals Egypte en Syrië (Palestina).

Ik wil mijn onderzoek beperken tot memoriestukken met geïdentificeerde kloosterorden uit de Middeleeuwen, die geïnteriseerd zijn en opgenomen in de MeMO-database en die een functie hadden binnen de grenzen van het huidige Nederland tot 1580 (de tijd van de beeldenstormen en de Reformatie). Elk memoriestuk wordt in een Excelbestand op twintig verschillende punten onderzocht.

De **hoofdvraag** luidt:

Welke plaats nemen kloosterlingen in op memoriestukken uit het huidige Nederland tot 1580 en welke rol vervullen zij in het geheel van de voorstelling?

De **deelvragen** hierbij zijn:

- Welke plaats nemen de kloosterlingen in: zijn ze 'hoofdrolspelers' of zijn ze 'figuranten' in een ander 'tableau vivant'?

- Door wie worden de kloosterlingen vergezeld en waarom?
- Is het gedachtegoed (de context) van de kloosterorde(n) van belang bij de keuze van de religieuze onderwerpen?
- Hoe zijn de kloosterlingen weergegeven qua kleding en houding?
- Zijn er verschillen te constateren als je kijkt naar memorievoorstellingen met leden van verschillende kloosterorden?

1.1 Literatuur over kloosters, kloosterlingen en memorievoorstellingen

Bij mijn zoektocht naar literatuur over kloosters, kloosterlingen en kloosterorden heb ik gekeken naar secundaire literatuur waarin algemene informatie over deze onderwerpen opgetekend staat, maar ook naar publicaties waarin specifieke informatie over de situatie in het middeleeuwse Nederland te vinden is. Een prima algemeen overzicht van kloosters (en haar bewoners en bewoonsters) en religieuze orden biedt het werk van C.H. Lawrence, *Kloosterleven in de Middeleeuwen in West-Europa en de Lage Landen*.⁶ Hij beschrijft op uitgebreide wijze de oorsprong van de westerse kloostertraditie in het Midden-Oosten van de vierde eeuw en hoe deze traditie zijn weg vond naar de West-Europese landen in de Middeleeuwen. Het leven binnen de kloostermuren en de opvattingen die er gehuldigd worden, krijgen alle aandacht, net als de ingewikkelde verhoudingen van de kloosterwereld met de wereld erbuiten. Ook theologische achtergronden komen in dit boek stelselmatig aan bod, evenals de inhoud van kloosterregels en de invloed van dergelijke kloosterregels op verschillende kloosterorden. Voor mij was het een rijke bron waaruit ik kon putten. Aan de Nederlandse editie werd een extra hoofdstuk toegevoegd, dat speciaal gewijd is aan het kloosterleven in België en Nederland. Het werd geschreven door Pieter-Jan de Grieck en draagt als titel *Het kloosterwezen in de Lage Landen*. Dit laatste hoofdstuk maakt het boek van Lawrence nog nuttiger als informatiebron. Kloosterkleding komt in deze uitgave echter maar mondjesmaat en niet systematisch aan bod.

Dat gebeurt wel in de masterscriptie van Lonneke Hoondert uit 2010, die als titel *Kloosterkleding in beeld* draagt.⁷ Zij onderzoekt afbeeldingen uit het huidige Nederland, Duitsland, Frankrijk en België uit de periode 1300-1600 waarop kloosterlingen staan. Zij zocht antwoorden op vragen als: 'Wat droegen de kloosterlingen van verschillende orden precies, hadden ze ook wel eens andere kleding aan, droegen kloosterlingen van dezelfde orde ook onderling verschillende kleding, verschilde de kleding van kloosterlingen en leken?'⁸ Ze wilde hiervoor een hulpmiddel ontwikkelen en op deze manier een mogelijke bijdrage leveren aan toekomstig wetenschappelijk onderzoek, waarbij het belangrijk is dat

⁶ C.H. Lawrence, *Kloosterleven in de Middeleeuwen in West-Europa en de Lage Landen*, Amsterdam 2004.

⁷ L. Hoondert, *Kloosterkleding in beeld*, Utrecht 2010.

⁸ Ibidem, p. 3.

vastgesteld wordt of het om kloosterlingen handelt of juist niet. Het resultaat van het onderzoek dat Hoondert verrichtte is een uitgebreid overzicht van kloosterordes met overzichten van kenmerken van kloosterkleding, gehanteerde regels, en dergelijke. Ik zal dankbaar van haar onderzoek gebruik maken en ook van haar visualisering van kloosterorden in de MeMO-database, zoals ik in de inleiding hierboven al vermeldde. Voor mijn onderzoek zijn echter ook verdere uitwerkingen nodig, zoals de inhoud van kloosterregels en verdere achtergronden van het gedachtegoed van de verschillende kloosterorden.

Jan Kuys wijdt in zijn boek *Kerkelijke organisatie in het middeleeuwse bisdom Utrecht* één hoofdstuk aan de religieuze orden in dit gebied. Hij doet dat overzichtelijk, maar zeer beknopt en besteedt weinig aandacht aan kloosterkleding.⁹

Het boek *De middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden* (red. Paulina de Nijs, Hans Kroeze, diverse auteurs, Zwolle 2008) doet denken aan het hierboven vermelde overzichtswerk van C.H. Lawrence, maar richt zich vooral en specifiek op de Lage Landen. Diverse auteurs uit Nederland en Vlaanderen belichten via een (ten dele) concentrische methode verschillende aspecten van kloosters en hun bewoners.¹⁰

Als primaire literatuur voor mijn onderzoek heb ik de oorspronkelijke (vertaalde) Regels van Augustinus, Benedictus en Franciscus gelezen met inleidingen en toelichtingen van de auteurs. *De Regel van Augustinus* werd ingeleid door Kees Fens, vertaald en van een nawoord voorzien door Vincent Hunink.¹¹ *Sint Benedictus' Regel voor monniken* werd vertaald en ingeleid door F. Vromen OSB.¹² Voor deze Regel gebruikte ik eveneens een meer moderne vertaling van de hand van Vincent Hunink, die er een nawoord aan toevoegde.¹³ *Naar het land van de levenden. Regel van Franciscus van Assisi voor de minderbroeders* is geschreven door Sigismund Verheij. In dit boek wordt het historische ontstaan van de orde geschetst, de ontwikkeling van de Regel en haar betekenis voor de orde toen en later.¹⁴

De dissertatie *De derde orde van Sint-Franciscus in het middeleeuwse bisdom Utrecht. Een bijdrage tot de institutionele geschiedenis van de Moderne Devotie* van de hand van Hildo van Engen biedt goede informatie over de derde-ordelingen en de rol van de Moderne Devotie bij het ontstaan van deze broeder- en zusterschappen.¹⁵

Een rijke bron voor deze masterscriptie was het boek van Truus van Bueren (met bijdragen van W.C.M. Wüstefeld) *Leven na de dood. Gedenken in de late Middeleeuwen*, geschreven naar aanleiding van de gelijknamige tentoonstelling in Museum

⁹ Jan Kuys, *Kerkelijke organisatie in het middeleeuwse bisdom Utrecht*, Nijmegen 2004.

¹⁰ Paulina de Nijs en Hans Kroeze (red.), *De middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden*, Zwolle 2008.

¹¹ Kees Fens en Vincent Hunink, *De Regel van Augustinus*, Amsterdam 2005.

¹² F. Vromen OSB, *Sint Benedictus' Regel voor Monniken*, Beernem 1983.

¹³ Vincent Hunink, *De Regel van Sint-Benedictus*, Amsterdam 2007.

¹⁴ Sigismund Verheij, *Naar het land van de levenden*, Utrecht 2007.

¹⁵ Hildo van Engen, *De derde orde van Sint-Franciscus in het middeleeuwse bisdom Utrecht. Een bijdrage tot de institutionele geschiedenis van de Moderne Devotie*, Hilversum 2006.

Catharijneconvent van 11 december 1999 tot 26 maart 2000. Het geeft veel achtergronden over de *memoria*, over de functies, de vorm en de inhoud van memorievoorstellingen. Het laatste deel van dit werk bevat een catalogus waarin diverse kunstwerken thematisch besproken worden.¹⁶

Ook *Tussen Hemel en Hel. Sterven in de Middeleeuwen* is een boek dat werd uitgegeven ter gelegenheid van een gelijknamige expositie in het Jubelparkmuseum in Brussel van 2 december 2010 tot 24 april 2011. Vooral hoofdstuk IV van deze uitgave, geschreven door diverse auteurs, verschafte waardevolle informatie betreffende het onderwerp van deze scriptie.¹⁷

Specifieke informatie over de inhoud van memorieboeken verstrekten de boeiende artikelen van Fred van Kan¹⁸ en Helen Wüstefeld.¹⁹

Liesbeth Zuidema²⁰ en Geertruida de Moor²¹ verdiepten zich ieder in een drieluik met een memorievoorstelling die exemplarisch zijn voor andere memoriestukken.

Op memorietafels zijn de begrippen ‘heraldisch rechts’ en ‘heraldisch links’ van wezenlijk belang. Corine Schleif ging de oorsprong van deze begrippen na.²²

Voor mijn onderzoek was het noodzakelijk om diverse catalogi te raadplegen. Verschillende memoriestukken werden hierin uitvoerig besproken worden en in recent uitgegeven catalogi konden de oudere gegevens getoetst worden aan actueel onderzoek.

¹⁶ Truus van Bueren en W.C.M. Wüstefeld, *Leven na de dood. Gedenken in de late Middeleeuwen*, Turnhout 1999.

¹⁷ Sophie Balace en Alexandra De Poorter (red.), *Tussen hemel en hel. Sterven in de Middeleeuwen, 600-1600*, Amsterdam/Brussel 2010.

¹⁸ Fred van Kan, ‘Om zalicheit zynre siele. Het stichten van memordiensten in middeleeuws Den Haag’, in: *Jaarboek Die Haghe*, red. G.J.M. van Baarsel e.a., Den Haag 1996, pp. 10-27.

¹⁹ W.C.M. Wüstefeld, ‘Het memorieboek van het Katrijnenklooster in Haarlem (Hs 70H53, Koninklijke Bibliotheek Den Haag). Een codicologisch-historische studie’, in: *Ons geestelijk erf* 54, Antwerpen 1980, pp. 293-333.

²⁰ Liesbeth Zuidema, ‘Weerspiegeling van twee leefwerelden. Het Delftse kartuizerklooster en het drieluik met de familie van Beesd’, *Madoc* 18 nr. 4 (2004), pp. 260-270.

²¹ Geertruida de Moor, ‘Adriana van Roon (ca. 1450-1527) en Dirk Pietersz. Spangert (ca. 1465-1549), schenkers van het drieluikje met “Het Laatste Avondmaal”, toegeschreven aan Jacob Cornelisz. van Oostsanen’, *Bulletin van het Rijksmuseum* 28 (1981), pp. 63-78.

²² Corine Schleif, Men on the Right – Women on the Left: (A)symmetrical Spaces and Gendered Spaces, in: Virginia Chieffo Raguin en Sarah Stanbury (red.), *Women’s Space. Patronage, Place and Gender in the Medieval Church*, New York 2005, pp. 207-249.

2. Kloosters en de spirituele zoektocht naar God

De algemene oorsprong van het kloosterleven ligt in de Bijbel. Het evangelie, zoals de evangelist Marcus dat beschrijft, verhaalt hoe Johannes de Doper in de woestijn van Palestina mensen doopte, hen opriep hun levenswijze te veranderen en zich te laten dopen om vergeving van zonden te verkrijgen. Gekleed in een mantel van kameelhaar en met een leren gordel om zijn middel kondigde hij de komst van Jezus aan. Jezus liet zich door Johannes dopen, waarna de Heilige Geest van God hem de woestijn in dreef, waar hij veertig dagen vastte en door de satan op de proef werd gesteld (Marcus 1,1-13).

De geestelijke traditie zag in deze verhalen overeenkomsten met de strijd die elk christen moet voeren tegen de zonden in het eigen hart en de wereld waarin hij leeft.²³ Veel asceten werden ook op het spirituele pad gebracht door Jezus' antwoord op een vraag waarin iemand hem vroeg wat hij moest doen om het eeuwige leven binnen te mogen gaan. Jezus antwoordde hem kort en krachtig dat hij al zijn bezittingen moest verkopen, het geld aan de armen moest uitdelen, waarna hij hem moest volgen (Marcus 10,17-22).

Ook het ideaal van de eerste christengemeente werd een leidraad voor de monastieke levenswijze.²⁴ Er heerste in deze prille gemeenschap eenheid van geest. De gelovigen gebruikten de maaltijden gemeenschappelijk, verkochten alles wat ze bezaten en verdeelden dat onder elkaar. Zij wijdden zich aan het gebed, loofden God en vierden de eucharistie door het breken van het brood (Handelingen 2,42-47).

De woorden 'monnik' en 'monachisme' zijn afleidingen van het Griekse '*monos*', dat 'alleen' betekent. Afgezonderd van de samenleving leidden monniken een spiritueel bestaan.²⁵ Door gebed probeerden zij het ultieme doel te bereiken: eenwording met God. Bij deze vroegste vorm van het christelijke monnikenleven, in Egypte en Palestina, ging het om een solitair kluizenaarsbestaan in de woestijn. Deze kluizenaars, anachoreten (van het Griekse '*anachooreoo*': zich terugtrekken) of heremieten (afkomstig van het Griekse woord '*eremos*': woestijn) leefden in absolute eenzaamheid een aan God gewijd leven van gebed, vasten en waken. De heilige Antonius (ca. 251-356) wordt gezien als leider van deze solitair levende woestijnmonniken.

Een meer gebruikelijke monastieke levenswijze werd echter het leven in een kloostergemeenschap, dat in die vorm ook wel cenobitisch genoemd wordt, een woord dat afgeleid is van de Griekse woorden '*koinos*' (samen) en '*bios*' (leven). Als oprichter van het eerste *coenobium*, aan de bovenloop van de Nijl, wordt Pachomius (ca. 292-346) beschouwd. De heremitische en de cenobitische tradities staan aan de basis van de diverse typen van monastieke organisaties in het westerse christendom van de Middeleeuwen.²⁶

²³ Lawrence, pp. 2-3.

²⁴ Rudolf van Dijk, 'Spiritualiteit in de kloosters', in: *De Middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden*, Zwolle 2008, p. 52.

²⁵ Lawrence, p. 1.

²⁶ *Ibidem*, p. 4.

2.1 De opkomst van kloosters in het gebied van het huidige Nederland

Het 'Nederland' in de vroege Middeleeuwen bestond uit een nat terpengebied in het kustgebied van de huidige Noordzee, terwijl in het noorden Friese 'stammen' het noordwestelijke gedeelte van het huidige Friesland (Westergo) bewoonden. Ten zuiden van de Rijn hadden de Franken rond 500 het christelijk geloof aangenomen, nadat hun koning Clovis of Chlodovech (ca. 466-511) en zijn vrouw Clothilde (480-545) zich tot het christendom bekeerd hadden. De hofmeiers Pepijn II († 714) en Karel Martel (ca. 689-741) veroverden met de Frankische legers het Friese gebied, waarna missionarissen probeerden de Friezen door prediking tot het christendom te bewegen. De eerste kloosters werden in de zevende en achtste eeuw in het gebied van de Friezen gebouwd als missieposten voor Frankische en Angelsaksische missionarissen.²⁷

De grootste rol bij deze christianisering van het territorium was volgens Pieter-Jan de Griek echter weggelegd voor Angelsaksische monniken.²⁸ Van wezenlijk belang bij de kerstening van Friesland was de samenwerking met de wereldlijke machthebbers. De meeste abten, maar ook veel monniken, behoorden tot de hoogste adel. In 690 stak de angelsaksische monnik Willibrord (ca. 658-739) met elf metgezellen vanuit Ierland en met toestemming van de paus over naar ons land. Willibrord verliet zijn klooster vanuit de *peregrinatio*-gedachte: als monnik verlaat je het klooster om in onherbergzame streken het evangelie te prediken.²⁹

Samen met Pepijn II wist Willibrord de heilige vader te overreden een nieuwe kerkprovincie te vormen met Utrecht als centrum. Utrecht was toentertijd middenin Fries gebied gelegen. Paus Sergius († 701) wijdde hem tot eerste bisschop.³⁰ Pepijn II kende hem als bisschopszetel het oude Romeinse *castellum* Utrecht (*Traiectum*) toe, waar de nieuwe bisschop een religieuze gemeenschap vestigde, die gelieerd werd aan een herstelde vervallen kerk die de Franken er hadden gebouwd en aan een nieuwe basiliek die Willibrord er liet bouwen. De ene kerk werd gewijd aan de Verlosser, de andere aan Sint-Maarten, de beschermheilige van de Franken. Het is niet precies duidelijk of het hier om een reguliere of seculiere monastieke gemeenschap ging.

Het daadwerkelijke hoofdkwartier voor het missiewerk onder leiding van Willibrord was de abdij van Echternach (in de buurt van Trier), gesticht in 698, die met haar beroemde scriptorium een centrale rol ging vervullen in de monastieke cultuur. Veel gebieden in de Nederlanden werden aan de abdij van Echternach gegeven. Halverwege Utrecht en Echternach ontving Willibrord van Pepijn II en diens vrouw een kapel in Susteren, waar hij

²⁷ Janneke Raaijmakers, 'Kloosters in de Lage Landen', in: *De Middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden*, Zwolle 2008, p. 14.

²⁸ Pieter-Jan de Griek, 'Het kloosterwezen in de Lage Landen', in: C.H. Lawrence, *Kloosterleven in de Middeleeuwen in West-Europa en de Lage Landen*, Amsterdam 2004, p. 300.

²⁹ Raaijmakers, p. 15.

³⁰ Lawrence, p. 68.

een kloostergemeenschap stichtte. Andere schenkingen volgden en (familie van) adellijke stichters werden vaak benoemd tot abt of abdis. Rond 750 werd iets ten noorden van Susteren met steun van Pepijn III klooster Odiliënberg gesticht door de Ierse missiebisshop Wiro en dit was in de Merovingische periode voorlopig de laatste abdij die gebouwd werd.³¹

Kloosters werden belangrijke centra van kennis en gebed, maar ook van grootgrondbezit. De abdijen werden door het Frankische hof mede gebruikt om missiegebieden in te lijven. Door de invoering van het christendom beoogden de Frankische leiders eenheid en cohesie binnen hun machtsgebied te bewerkstelligen en zo de oude gebruiken en machtsstructuren met hun oorsprong in de Germaanse religie te laten verdwijnen. In de Karolingische tijd was het in de verschillende religieuze gemeenschappen tot een allegaartje van regels, taken en plaatselijke gebruiken gekomen. Lodewijk de Vrome (814-840) probeerde hier samen met zijn raadgever Benedictus van Aniane († 821) een oplossing voor te bedenken tijdens twee grote concilies in de stad Aken in 816 en 817, waarvoor abten, bisschoppen en wereldlijke leiders uitgenodigd werden. De hier genomen besluiten staan bekend als *'de Akense hervormingen'*. Er moest duidelijkheid komen over doel en levenswijze van de diverse religieuze groepen. Voortaan moesten monniken en nonnen (*de ordo monasticus*) de regel van Benedictus naleven. In een apart hoofdstuk zal ik op de inhoud en betekenis van deze regel en andere regels ingaan.³²

Tot de tiende eeuw werden er in de Nederlanden door het uiteenvallen van het Karolingische Rijk en de invallen van de Noormannen nog nauwelijks nieuwe monastieke instellingen opgericht. Vanaf de tiende eeuw volgde een kentering. Het christendom drong steeds meer door tot de samenleving en 'Nederland' kreeg er steeds meer kloosters bij. Nieuwe abdijen werden door graven gesticht en beschermd. In 916 stichtte de Betuwse heer Waldger in Tiel een benedictijns nonnenklooster en in 975 kwam er een klooster voor benedictijnen in Hallem (nu Egmond-binnen) door de inspanning van graaf Dirk II van Holland. Dit werd het huisklooster van de Hollandse graven.

Rond het jaar 1000 stichtte bisschop Ansfried van Utrecht een benedictijnenklooster op de Hohorst bij Amersfoort, nadat hij eerder al in Thorn een klooster had laten bouwen. De opvolger van Ansfried, bisschop Bernold, verplaatste het klooster naar Utrecht. In de twaalfde en dertiende eeuw groeide het aantal kloosters in het gebied van het tegenwoordige Nederland enorm door een toenemende bevolking en een groeiende welvaart. Het bedijken van terpengebieden maakte eveneens het oprichten van nieuwe kloosters mogelijk.

Een hervorming van het kloosterleven, gestimuleerd door de zogenoemde 'Gregoriaanse hervormingsbeweging', zorgde eveneens voor nieuwe kloosterstichtingen en voor een verdieping van het kloosterleven. De motor achter deze beweging was paus

³¹ De Grieck, 'Het kloosterwezen in de Lage Landen', in: C.H. Lawrence, *Kloosterleven in de Middeleeuwen in West-Europa en de Lage Landen*, Amsterdam 2004, pp. 300-301.

³² Raaijmakers, p. 18.

Gregorius VII, die als paus diende van 1073-1085. Het doel was om een strenge scheiding van kerkelijke en wereldlijke macht te bewerkstelligen, maar ook een halt toe te roepen aan de verwereldlijking van de kloosters en terug te keren naar de oorspronkelijke uitgangspunten. Paus Gregorius riep kloosters op zich weer intensief te richten op 'het hemelse'.³³

In de veertiende en vijftiende eeuw kwam er opnieuw een observantiebeweging op gang: de kloosterregels moesten weer strenger nageleefd worden. In de Noordelijke Nederlanden en het aangrenzende Westfalen begon in de veertiende eeuw een hervormingsbeweging die een geweldige impact heeft gehad op het religieuze leven in ons land: de Moderne Devotie. De rondtrekkende boeteprediker Geert Grote (1340-1384) was hiervan de grondlegger. Hij riep geestelijken en leken op het leven van de eerste christengemeente weer na te volgen en hun zonden te belijden. En zijn oproep had succes. Er ontstonden veel religieuze instellingen die zijn gedachtegoed in de praktijk brachten. Er vormden zich kloosters waar men volgens 'een regel' leefde en leken gemeenschappen waar men zo goed als kloosterlingen leefde. Bij de bespreking van de reguliere kanunniken en kanunnikessen komen de Moderne Devotie en de 'broeders en zusters van het gemene leven' uitgebreider ter sprake.

Omstreeks 1500 was het religieuze landschap sinds de komst van Willibrord sterk veranderd. De *skyline* van steden en dorpen werd bepaald door kloostercomplexen en kerktorens. Het christendom had de overhand gekregen en was diep geworteld in de samenleving. Nederland telde zo'n driehonderdvijftig kloostergemeenschappen en honderden gemeenschappen met een meerdere of mindere mate van kloosterlijk leven.³⁴

2.2 Een 'geregeld' kloosterleven

'Kloosterorden zijn organisaties van kloostergemeenschappen die volgens een bepaalde gemeenschappelijke regel leven'.³⁵ Aldus Jan Kuys in zijn boek over het middeleeuwse bisdom Utrecht. En Rudolf van Dijk schrijft in zijn hoofdstuk 'Spiritualiteit in de kloosters': 'De wijze waarop een kloosterling zijn professie beleeft, wordt vooral bepaald door de leefregel van de orde waartoe hij behoort'.³⁶ Voor mijn onderzoek kan het 'proeven' van de leef- en gedachtewereld in een kloosterorde van belang zijn. Daarbij spelen de nageleefde kloosterregels een grote rol.

Verschillende kloosterorden volgden de Regel van Augustinus, weer anderen lieten zich leiden door de Regel van Benedictus of de Regel van Franciscus. Er waren ook kloosters die een mengregel (*regula mixta*) volgden. De Regel van Benedictus werd dan

³³ Raaijmakers, pp. 19-21.

³⁴ Ibidem, p. 29.

³⁵ Kuys, p. 245.

³⁶ Van Dijk, p. 52.

bijvoorbeeld gecombineerd met de Regel van Columbanus, de eerste bekende Ierse regel. Deze regel stond bekend om zijn strengheid. Columbanus (543-615) noemt *ascese* de voornaamste kloosterregel. De monnik moet in zijn opinie niet leven zoals hij wil en moet ook onderworpen zijn aan degene die hem niet goed gezind is. Hij moet bovendien afgemat worden en gedwongen worden op te staan als hij nog niet is uitgeslapen. Hij moet zijn superieur vrezen en aannemen dat alles wat deze hem opdraagt goed voor hem is.³⁷ Pieter-Jan de Griek veronderstelt dat in veel van de nieuw gestichte kloosters in de Lage Landen de monniken een columbaans-benedictijnse mengregel volgden.³⁸ Kees Fens meent echter dat de Ierse kloosterregels 'met hun primitieve strengheid' altijd binnen de grenzen van het Ierse eiland zijn gebleven.³⁹ Ik volg de visie van De Griek boven die van Fens, omdat Columbanus in het Franse Luxeuil een kloostergemeenschap stichtte, waarin hij zijn strenge kloosterregel in praktijk heeft gebracht. Ook in de rest van Gallië hadden Columbanus en zijn volgelingen succes.⁴⁰

De keuze van een (meng)regel door een kloosterorde zegt vanzelfsprekend iets over de intenties van die kloostergemeenschap. Maar elk klooster had vaak ook weer zijn eigen toegevoegde (leef)regels: de *consuetudines*. Het waren opgetekende kloostergebruiken. In de boeken met *consuetudines* werden aanvullingen op de algemene regel genoteerd en de aanwijzingen voor de dagelijkse gebeden werden er tot in detail vermeld. Evenzo werden er instructies in opgeschreven voor de dagelijkse activiteiten van een monnik. De *consuetudines* hadden als doel om uniformiteit in de observaties van de diverse kloosters te verkrijgen.⁴¹ Vanwege hun enorme belang voor de kloosterorden in de Middeleeuwen (inclusief hun kledingvoorschriften) wil ik achtereenvolgens de Regel van Augustinus, de Regel van Benedictus en de Regel van Franciscus bespreken. Ik wil hierbij ook enige aandacht geven aan de inhoud van de afzonderlijke kloosterregels en kies daarbij vooral gedeelten die een verband (kunnen) hebben met mijn onderzoek naar memorievoorstellingen waarop kloosterlingen weergegeven zijn. Deze gedeelten hebben bijvoorbeeld betrekking op het bidden, de kleding en de uitspraken waar het gaat om de toekomst van de kloosterling: het eeuwige leven of de eeuwige dood.

2.3 Regel van Augustinus

In zijn inleiding op de Regel van Augustinus geeft Kees Fens aan dat Aurelius Augustinus (354-430) in heel zijn wezen een gemeenschapsmens was.⁴² In 391 werd hij tot het priesterschap geroepen in Hippo. In 395 werd hij bisschop. Hij stichtte in Hippo een

³⁷ Lawrence, p. 48.

³⁸ De Griek, 'Het kloosterwezen in de Lage Landen', in: C.H. Lawrence, *Kloosterleven in de Middeleeuwen in West-Europa en de Lage Landen*, Amsterdam 2004, p. 300.

³⁹ Kees Fens (inleiding) en Vincent Hunink (vertaling en nawoord), *De Regel van Augustinus*, Amsterdam 2005, p.11.

⁴⁰ Lawrence, pp. 48 en 52.

⁴¹ Ibidem, p. 116.

⁴² Fens (inleiding) en Vincent Hunink (vertaling en nawoord), *De Regel van Augustinus*, Amsterdam 2005, p. 7.

kloostergemeenschap voor de geestelijken die aan de plaatselijke kathedraal verbonden waren. Deze stichting viel ongeveer samen met het ontstaan van kloosterleven (gedeeltelijk ook kluizenaarsleven) in de woestijn van Egypte, waarbij men streefde naar innerlijke zuiverheid door het kwade in zichzelf aan te pakken. Ascese en een zeer strenge levenswijze waren de wegen om dit doel te bereiken.

Volgens Fens is er in de Regel van Augustinus weinig van de ascese en strenge levenswijze van deze Egyptische heremieten en cenobitische kloosters te vinden. Het kloosterleven volgens de Regel van Augustinus is toegesneden op de mens en op het samenleven van de gemeenschap. De voorschriften zijn wel belangrijk, maar niet 'zaligmakend'. Uitgangspunt voor Augustinus' regel zijn stadskloosters. De kloosterlingen mogen ook buiten het klooster komen, al mag men nooit alleen de stad in. Dit is een groot verschil met de Regel van Benedictus, die hierna besproken zal worden, waarbij vastgehouden werd aan afzondering en wereldmijding en die het monastieke leven in Europa voor een groot gedeelte zou gaan bepalen, vooral omdat deze regel door Karel de Grote aan alle kloosters werd opgelegd.

Hierdoor raakte de Regel van Augustinus een tijd in de vergetelheid, totdat deze in de periode van de Gregoriaanse hervorming in de elfde eeuw herontdekt werd. Volgens Lawrence had deze herontdekking een even grote invloed op de westerse kloostertraditie als de ontdekking van Amerika voor de West-Europese samenlevingen na 1492.⁴³ Fens vindt deze vergelijking overdreven, maar onderstreept het feit dat het karakter van het kloosterleven er onherroepelijk door veranderde. De Regel van Augustinus maakte een einde aan de afgeslotenheid van kloostergemeenschappen. Eind dertiende eeuw werd deze regel in duizenden kloosters van Europa onderhouden en nageleefd in nieuw opgerichte kloosterorden van augustijnen, dominicanen en premonstratenzers. De Regel kende ook vrouwelijke varianten, die door ontelbare orden en congregaties en zowel bij *actieve* als *contemplatieve* gemeenschappen toegepast werden.

De Regel van Benedictus werd tot de herontdekking van de Regel van Augustinus nagevolgd door de traditionele kloosterorden (benedictijnen en cisterciënzers), zij het wel in verschillende gradaties van strengheid, maar verdween nu naar de periferie. Fens constateert dat Augustinus (die hij veel grootser vindt) uiteindelijk Benedictus heeft overwonnen, maar stelt ook vast dat beiden volkomen met elkaar overeenstemden in hun nadruk op innerlijk gebed bij het leven van de kloosterlingen. Deze zienswijze beschouwt hij als begin van de contemplatie en van de eeuwigheid. De weg ernaar toe begint bij het onderhouden van de eentonige kloosterregel.⁴⁴

⁴³ Lawrence, p. 171.

⁴⁴ Fens, p. 12.

Het is belangrijk om een aantal aanwijzingen van Augustinus uit zijn Regel aan te halen, om de bedoelingen van Augustinus te visualiseren. Hiervoor gebruik ik de vertaling van Vincent Hunink uit 2005.⁴⁵ Achter ieder citaat zal ik de pagina vermelden waar de betreffende passage te vinden is. Uit het *praeceptum* van zijn Regel blijkt dat Augustinus het leven van de apostelen (*vita apostolica*) als uitgangspunt van het kloosterleven neemt, waar hij verwijst naar de Handelingen der apostelen (p. 13). Over het bidden zegt hij: *‘Wijd u trouw aan het gebed op de daarvoor aangewezen uren en tijden. Wanneer u met psalmen en hymnen tot God bidt, laat dan in uw hart omgaan wat uw stem uitdraagt’* (pp. 14-15). Ook aan kleding wijdt hij enkele zinnen: *‘Geen opvallende kleren dragen. Probeer niet in de smaak te vallen door kleding maar door uw levenswandel’* (p. 16). Over verleiding: *‘Ook al valt uw oog eens op een vrouw, u mag de blik nooit strak op iemand gericht houden’* (p. 17). En: *‘Een begerig oog is God een gruwel’* (pp. 17-18). *‘Wat ik nu gezegd heb over begerige blikken geldt ook voor andere zonden. Men moet die even zorgvuldig bekendmaken, aan de kaak stellen en bestraffen, vanuit liefde voor de mensen en afkeer voor hun fouten’* (p. 19). *‘Uw onderlinge liefde moet niet lichamelijk zijn, maar geestelijk’* (p. 23). *‘De overste wordt gehoorzaamd als een vader. ... De man die bij u overste is moet niet denken dat hij macht heeft, maar acht zich gelukkig dat hij dient in liefde’* (p. 23). *‘Eens per week wordt dit boekje u voorgelezen, zodat u zich erin kunt spiegelen om te zien of u niets vergeet en verwaarloost’* (p. 24). *‘Niemand mag iets voor zichzelf als eigendom claimen, of het nu gaat om kleding of wat dan ook. Wij willen namelijk een leven leiden als dat van de apostelen’* (p. 26).

Hierna volgt een *‘Versie voor vrouwen’* met in grote lijnen dezelfde tekst. Bij de passage over kleding wordt echter nog iets extra’s toegevoegd: *‘Uw hoofdbedekking mag niet zo dun zijn dat de haarnetjes eronder zichtbaar worden. Laat geen enkel deel van uw haar onbedekt. Buiten het klooster mag u het niet nonchalant laten vallen en ook niet zorgvuldig opmaken’* (p. 37).

2.4 Regula Sancti Benedicti en Regula Magistri

De Regel van Benedictus werd vooral gevolgd door de benedictijnen, de cisterciënzers en het was ook één van de inspiratiebronnen voor de kartuizers.⁴⁶ Deze regel gaf aan het middeleeuwse westen eeuwenlang vaste richtlijnen voor het kloosterleven.

Benedictus van Nursia (ca. 480-547) was abt en leefde in Italië. Het weinige dat we over Benedictus weten schreef paus Gregorius de Grote in zijn boek *Dialogi* (De Dialogen). Het boek behoort tot het hagiografische genre. Benedictus studeerde in Rome, maar hij verliet de opleidingen daar omdat zijn medestudenten nogal lichtzinnig leefden. Hij woonde hierna drie jaar in een grot. Hij kwam er los van de samenleving en richtte zich met hart en ziel op God.

⁴⁵ Ibidem, pp. 13-49.

⁴⁶ Jaap van Moolenbroek, Religieuze orden in Middeleeuws Nederland: vier eeuwen van expansie, in: *De Middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden*, Zwolle 2008, pp. 33-36.

Een monnik uit de buurt onderrichtte hem in de praktijken van het ascetische leven. Geleidelijk aan meldden zich leerlingen bij hem. Benedictus vormde groepen van twaalf leerlingen onder leiding van een abt. Na verloop van tijd verhuisde hij naar een heuveltop: de Monte Cassino tussen Rome en Napels. Hij stichtte er een cenobitisch klooster en leidde dat tot zijn dood. Gregorius verhaalt hoe Benedictus een regel voor monniken schreef die uitblonk door tact en duidelijk taalgebruik. Hij voegde eraan toe dat de uitspraken en instructies in zijn regel aantonen dat Benedictus onderwees zoals hij leefde.⁴⁷

Benedictus leefde in een monastieke omgeving waar al een bijzonder uitgewerkte monniksregel bestond: de zogenaamde Regel van de Meester (*Regula magistri*). Wie deze Meester was is niet bekend. De Regel van de Meester is op andere schrijvers geïnspireerd. Ook Benedictus putte voor zijn regel uit diverse bronnen. Voor ons opmerkelijk is het gebruik van het overnemen van werk van anderen zonder bronvermelding. Voor de middeleeuwse schrijvers was dit echter geen plagiaat maar een houding van nederigheid en ontzag voor een hogere wijsheid.⁴⁸

De *Regula Magistri* is drie keer omvangrijker dan de *Regula Sancti Benedicti*. Benedictus benut het werk van de anonieme Meester op geheel eigen wijze. Hij schrijft stukken over de monastieke leer betreffende het geestelijk leven en het wezen van het monniksleven bijna letterlijk over, hij kort gedeeltes in, voegt toe en wijzigt. Maar zodra het om concrete leefvormen gaat, volgt hij zijn eigen wegen en toont hij een eigen visie. Deze visie betreft de aandacht voor de persoonlijke gevoeligheden en behoeften van de kloosterbewoners en de persoonlijke verhoudingen binnen de kloostergemeenschap. De belangrijkste inspiratiebron voor Benedictus is de Regel van Augustinus geweest.⁴⁹

Typerend voor de Regel van Benedictus is het gemeenschappelijke leven. Het accent ligt op bidden en werken (*ora et labora*). De kloosterling heeft zich bij zijn intrede voor het leven gebonden aan de abdij (*stabilitas loci*) en mag slechts met toestemming van de abt het klooster verlaten.⁵⁰

De Regel van Benedictus bestaat uit een inleiding en drieënzeventig hoofdstukken, die een samenhangend en minutieus uitgewerkt plan omvatten voor de organisatie van een cenobitische kloostergemeenschap in één (complex van) gebouw(en), waarbij de abt door de broeders gekozen wordt. Nieuwe kloosterlingen moeten een jaar als novice doorbrengen om te bezien of ze voor het kloosterleven geschikt zijn. Als de novice daarvan blijkt gegeven heeft, doet hij afstand van persoonlijke eigendommen en belooft hij om zijn hele leven in het klooster te blijven en zich aan de regels te onderwerpen.

⁴⁷ Lawrence, p. 23.

⁴⁸ Ibidem, p. 27.

⁴⁹ F. Vromen OSB, *Sint Benedictus' Regel voor Monniken*, Beernem 1983, pp. 8-10. De Regel is door Vromen vertaald en ingeleid, weergegeven in het latijn met ernaast de weergave van de Nederlandse vertaling.

⁵⁰ Raaijmakers, p. 18.

De regel was een zeer praktische gids voor de leidinggevendenden van het klooster en de spiritualiteit van de monnik. De eerste zeven hoofdstukken worden vooraf gegaan door een proloog en gaan uitvoerig in op het ascetische bestaan. Een monnik moet vooral nederig en gehoorzaam zijn. De dertien hoofdstukken hierna verstrekken uitvoerige aanwijzingen voor de dagelijkse bezigheden van de monnik: de volgorde van gebeden, lezingen en het reciteren en/of zingen van psalmen (*psalmodie*). Een aantal volgende hoofdstukken gaat in op procedures ter verkiezing van een abt en de functies van andere kloosterbewoners, maar geeft ook regels omtrent het aantal uren slaap en voorschriften betreffende arbeid, studie en rituelen voor de maaltijden. Ook zijn er richtlijnen voor straffen bij het overtreden van de regels.

Het is bijzonder dat de regel amper spreekt over de eucharistieviering. Dat komt door het feit dat niet de abt van het klooster hierover ging, maar de bisschop. De mis werd niet elke dag gecelebreerd, maar alleen op zon- en feestdagen. De Regel van Benedictus liet in principe mensen uit allerlei milieus toe al was de praktijk dat alleen mensen uit kringen van de intelligentia werden toegelaten. Het stichten van kloosters en het doen van geschenken was vooral weggelegd voor vorsten en andere hooggeplaatsten.⁵¹

Ook uit de Regel van Benedictus wil ik een aantal regels citeren. Hiervoor gebruik ik de vertaling van de benedictijn F. Vromen uit 1983.⁵²

Uit de Proloog: *'Te allen tijde moeten wij Hem dan ook met zijn eigen gaven, die Hij ons geschonken heeft, gehoorzamen; anders zou hij ons kunnen overleveren aan de eeuwige straf als slechte dienaren, die Hem niet hebben willen volgen naar de heerlijkheid'* (p. 13). *Want in zijn goedheid zegt de Heer: 'Ik wil niet de dood van de zondaar, maar dat hij zich bekere en leve'* (p. 17). Hoofdstuk 2 gaat over de hoedanigheden die de abt moet bezitten. De abt *'moet overtuigd zijn, dat hij op de dag van het oordeel over evenveel zielen aan de Heer rekenschap zal moeten geven als hij broeders onder zijn hoede weet, en natuurlijk komt daar zijn eigen ziel nog bij'* (p. 29). Het derde hoofdstuk handelt over het raadplegen van de broeders bij belangrijke zaken. Benedictus pleit voor een soort 'poldermodel', waarbij niet alleen oudere maar ook jongere broeders om advies gevraagd wordt. Uiteindelijk beslist wel de abt.

Hoofdstuk 4 bespreekt adviezen om goed te handelen: *'Niet hoogmoedig zijn, niet verslaafd zijn aan wijn, niet vlug toegeven aan slaap, niet lui zijn. ... De dag van het oordeel vrezen; beducht zijn voor de hel. Met heel het hunkeren van de Geest naar het eeuwig leven verlangen. ... Zich dikwijls ter aarde buigen om te bidden. ... Zijn vroegere zonden dagelijks met tranen en zuchten in het gebed aan God belijden. ... Dit zijn de werktuigen van het geestelijk ambacht. Als wij ze dag en nacht zonder ophouden hanteren en op de dag van het*

⁵¹ Lawrence, pp. 25 en 40.

⁵² Vromen, pp. 12-16.

oordeel weer inleveren, zal de Heer ons het loon uitbetalen, dat Hijzelf beloofd heeft' (pp. 31-37).

In hoofdstuk 20 wordt over de eerbied bij het gebed gesproken: *Als wij aan hooggeplaatste mensen een verzoek willen voorleggen, durven wij dit slechts doen met nederigheid en eerbied. Hoeveel te meer dan moet men tot de Heer, de God van het heelal, bidden met de grootste nederigheid en zuivere godsvrucht'* (p. 71). Hoofdstuk 22 vermeldt hoe de monniken gekleed zijn bij het slapen: *'Zij slapen gekleed en omgord met een gordel of koord'* (p. 73). Over het bidden: *'... in stilte voor zichzelf wil bidden, niet met luid geroep maar met tranen en met vurigheid van hart'* (p. 115).

Hoofdstuk 55 wijdt Benedictus aan kleding en schoeisel van de broeders (in de vertaling van Vincent Hunink:⁵³ *De broeders krijgen kleding verstrekt al naar gelang de aard van de plaats waar ze wonen en het daar heersende klimaat. ... Onze vuistregel voor een gemiddelde plaats is per monnik een habijt en een onderkleed ('s winters een dik habijt, 's zomers een dun of oud habijt), daarbij een werkschort en als schoeisel lichte en stevige schoenen. Over de kleur en de dikte van al die dingen klagen de monniken niet: men gebruikt spullen uit de streek of het eenvoudigste wat er te koop is. voor een monnik zijn twee onderkleden en twee habijten voldoende. Monniken die op reis worden gezonden krijgen een broek uit de klerenkamer ... Habijten en onderkleden zijn in zo'n geval van iets betere kwaliteit dan die van alledag'. (Einde citaat vertaling Vincent Hunink.)*

De Regel eindigt als volgt: *'Laten wij dan ook nooit afwijken van wat hij ons geleerd heeft, maar in zijn leer tot aan de dood in het klooster volharden om door ons geduld deel te nemen aan het lijden van Christus en zo te verdienen om ook deelgenoten te worden van zijn Rijk. Amen'* (p. 160).

2.5 Regel van Franciscus van Assisi

De laatste regel die ik zal bespreken is de regel voor de minderbroeders: de Regel van Franciscus van Assisi. Franciscus van Assisi (1182-1226) groeide op als zoon van de rijke textielhandelaar Pietro di Bernardone in de stedelijke samenleving van het levendige stadje Assisi. Hij worstelde met zijn afkomst, bekeerde zich tot een religieus leven en liet uiteindelijk zijn familie achter om een spiritueel heremitisch leven te gaan leiden in grotten en verwaarloosde oude kerken, terwijl hij bedelend aan de kost probeerde te komen. Al snel sloten zich jonge mannen uit Assisi bij hem aan, die Franciscus als discipelen volgden. Korte tijd nadat hij zijn vroegere leven vaarwel gezegd had, woonde Franciscus in een kapel net buiten Assisi een mis bij. Daar werd uit het Mattheüs-evangelie het tiende hoofdstuk gelezen, waarin Jezus zijn volgelingen de wereld in stuurt: *'Verkondig op je tocht: "Het koninkrijk der hemelen is ophanden!" (...)* Neem geen goud-, zilver- of kopergeld mee in je

⁵³ Vincent Hunink, *De Regel van Sint-Benedictus*, Amsterdam 2007, pp. 65-66.

beurs, neem geen reistas mee voor onderweg, geen twee stel kleren, geen sandalen en geen stok. Want de arbeider is zijn levensonderhoud waard. Als je een stad of een dorp binnenkomt, onderzoek dan wie het waard is jullie daar te ontvangen. Blijf daar tot je verder reist' (Mattheüs 10,7 en 9-11). Franciscus zou hierna uitgeroepen hebben: 'Dit is wat ik wil; dit is wat ik zoek.' Hij voelde zich geroepen tot het apostolische leven van prediken en een leven in armoede. Ook gemeenschappelijk bezit verwierp hij. Op hun reis door de wereld moesten zijn volgelingen slapen in hutten en schuren, soms werk verrichten en bedelen voor hun eten. Franciscus wilde hiermee het vroege leven van Christus imiteren en mensen leren dat je volgens de Bijbel kon leven en Christus volgen in de gewone wereld van alledag.⁵⁴

Franciscus vond niet dat je voor dit soort leven in een klooster moest treden. Je kon dit ook als christelijke leek bereiken en zijn orde werd dan ook een orde van leken. De volgelingen kwamen vooral uit de rijke middenklasse en uit de kring van de geestelijke bovenlaag van de toenmalige maatschappij. Franciscus' volgelingen werden door hem geen monniken genoemd maar *fratres minores* (mindere broeders of minderbroeders). Sigismund Verheij verwijst voor de herkomst van de term *mindere broeders* naar het Lucas-evangelie, waar de leerlingen van Jezus in zijn bijzijn ruziën over de vraag wie van hen de belangrijkste is: 'De grootste van jullie moet de minste worden, en de leider de dienaar' (Lucas 22,26).⁵⁵ Lawrence geeft aan dat de term *minores* de laagste maatschappelijke klasse weergeeft.⁵⁶

Paus Honorius III (1160-1227) gaf in 1223 toestemming om de officiële Regel van Franciscus van Assisi (*regula bullata* = goedgekeurde regel) te gaan gebruiken.⁵⁷ Voor de Regel van Franciscus van Assisi gebruik ik de vertaling van Sigismund Verheij.⁵⁸ De regel bestaat uit twaalf hoofdstukken die de levenswijze van minderbroeders behandelen, maar bijvoorbeeld ook regels voor het goddelijk officie: de dagelijkse gebeden die gezongen of opgezegd moeten worden. Hier volgen enkele citaten uit deze regel:

De regel en het leven van de mindere broeders is dit: het heilig evangelie van onze Heer Jezus Christus voor ogen houden en leven in gehoorzaamheid, zonder eigendom en in kuisheid (p. 19). Daarna zal hij hun de kleding van de proeftijd toestaan, namelijk twee habijten zonder kap, een koord en een broek en een mantel tot aan het koord (p. 20). En zij die al gehoorzaamheid beloofd hebben, zullen één habijt hebben met een kap, en een tweede zonder kap, als zij dat willen hebben. En wie door noodzaak gedwongen worden kunnen schoeisel dragen. En alle broeders zullen goedkope kleren dragen en zij kunnen die oplappen met grove stof en andere lappen, met de zegen van God. Ik waarschuw en vermaan hen dat zij de mensen die zij zachte en kleurige kleren zien dragen en delicate

⁵⁴ Lawrence, pp. 248-250.

⁵⁵ Sigismund Verheij, *Naar het land van de levenden. Regel van Franciscus van Assisi voor de minderbroeders*, Nijmegen 2007, p. 36.

⁵⁶ Lawrence, p. 252.

⁵⁷ Kuys, p. 261.

⁵⁸ Verheij, pp. 19-28.

spijzen en dranken zien gebruiken, niet verachten en veroordelen. Laat ieder liever over zichzelf oordelen en zichzelf verachten. De geestelijken zullen het goddelijk officie verrichten volgens de liturgie van de heilige kerk van Rome. ... Maar de leken zullen onzevaders zeggen. ... En zij zullen bidden voor de overledenen (p. 21). Ik verbied alle broeders streng dat zij hoe dan ook munten of geld zullen aannemen, zelf of door een tussenpersoon (p. 22). De broeders zullen zich niets toe-eigenen, geen huis geen verblijfplaats, helemaal niets. En als pelgrims en vreemdelingen in deze wereld, die in armoede en deemoed de Heer dienen, zullen zij vol vertrouwen om aalmoezen gaan. En zij hoeven zich niet te schamen, want de Heer heeft zich voor ons arm gemaakt in deze wereld. Dit is juist die verhevenheid van de allerhoogste armoede, die u, mijn zeer geliefde broeders, heeft aangesteld tot erfgenamen en koningen van het rijk der hemelen, die u arm heeft gemaakt aan dingen en door deugden heeft verheven. Dit moge uw erfdeel zijn, dat u binnenleidt in het land van de levenden (p. 23). En ik vermaan deze broeders en spoor hen aan, dat in de preken die zij houden hun manier van spreken weloverwogen en zuiver zal zijn, voor het belang en de opbouw van het volk; dat zij de ondeugden en deugden, de straf en heerlijkheid verkondigen, in korte bewoordingen, want de Heer heeft op aarde zijn woord kort gemaakt (p. 25). Ik vermaan mijn broeders en spoor hen aan in de Heer Jezus Christus, dat zij zullen oppassen voor elke vorm van hoogmoed, holle pretenties, afgunst en hebzucht, voor zorg en bekommernis van deze wereld, voor kwaadspreken en kankeren. ... Want de Heer zegt: 'Bemin uw vijanden en bid voor wie u vervolgen en belasteren'. 'Gelukkig die vervolging lijden omwille van de gerechtigheid, want hun behoort het rijk der hemelen'. 'Wie echter ten einde toe volhardt, zal gered zijn' (p. 26). Ik verbied alle broeders streng dat zij verdachte omgang of gesprekken met vrouwen zullen hebben en dat zij de kloosters van monialen binnen zullen gaan (p. 27).

Bonaventura (1221-1274), christelijk theoloog en mysticus, was minister-generaal van de orde van Franciscus en drager van het habijt van de franciscanen. Net als andere volgelingen vond hij Franciscus een gezichtsbepalend figuur in de wereldgeschiedenis. En in de franciscaanse orde zag hij een orde van Messiaanse allure, die een nieuwe bloei van het christendom teweeg bracht.⁵⁹

2.6 Kloosterlingen

Het is lastig om een algemeen beeld te geven over de beweegredenen van mensen om in een klooster te gaan leven. Ook vragen als: 'Op welke leeftijd ging men het klooster in, welke achtergrond hadden kloosterlingen en waar kwamen ze vandaan?' zijn niet eenduidig te beantwoorden. Ingrid Wormgoor geeft als verklaring dat gegevens hierover meestal niet

⁵⁹ Lawrence, p. 246.

stelselmatig aan ons overgeleverd zijn.⁶⁰ Ook de omstandigheden binnen een klooster konden anders worden.

Wormgoor vertelt over de verschillende bewoners van het cisterciënzerklooster Leeuwenhorst bij Noordwijk. In het begin van de historie van dit klooster kregen vooral dochters uit de familie en aanverwante families van de oprichter een plaats. Later in de vijftiende eeuw kwamen minder meisjes uit adellijke kringen, maar traden meer dochters van patriciërs uit de stad in. Ook kwamen meer meisjes uit Gelre en Brabant naar Leeuwenhorst in plaats van uit Holland. Elke kloosterorde en elk klooster onderscheidde zich van andere in het aannamebeleid. De persoonlijke invloed van een abt of stichter kon van grote invloed zijn, maar ook het bestuur van een stad kon eisen dat een deel van de kloosterlingen uit de stad zou komen. Nieuwe hervormingsbewegingen trokken nieuwe religieuzen.

Sommige kinderen werden op zeer jonge leeftijd door hun ouders naar een klooster gebracht. Dit gebruik kwam veelvuldig voor in het middeleeuwse West-Europa vanaf de negende tot de twaalfde eeuw. Ouders gaven het klooster een schenking en droegen het gezag over deze zogeheten oblaten over aan het klooster. In een dienst met een eucharistieviering werd het kind als levende offerande aangeboden aan God. Eenmaal volwassen en opgeleid moesten de kinderen de kloostergeloften afleggen.

In de twaalfde eeuw groeiden de steden en vormden zich nieuwe kloostergemeenschappen door toedoen van religieuze hervormingsbewegingen waar de apostolische armoede uitgangspunt werd van het handelen. Deze kloosterorden stelden leeftijdsgrenzen voor novicen. De kartuizers stelden die op twintig jaar, de cisterciënzers en norbertijnen op vijftien jaar. De cisterciënzers verhoogden de leeftijdsgrens in de twaalfde en dertiende eeuw naar achttien. De toelating van heel jonge kinderen verminderde, het aantal oudere nieuwelingen nam flink toe. De leeftijd waarop kinderen volwassen werden en de huwbare leeftijd van meisjes in de dertiende en veertiende eeuw lag overigens rond de twaalf jaar.⁶¹

Ook weduwen zochten wel de beslotenheid van het klooster. Dit kon een religieuze maar ook een sociale reden hebben. Weduwen werden geacht te hertrouwen, maar dat lukte niet altijd. Financiële motieven konden eveneens een rol spelen, zoals bijvoorbeeld het verdelen van de erfenis of het vruchtgebruik van landgoederen.

Onvrijen werden niet toegelaten tot de kloosters of de kerk moest daarvoor speciaal toestemming verlenen. Het was gewoon om bij de intrede in een klooster een schenking te doen. Dit bracht met zich mee dat de meeste kloosterlingen uit de midden- en hogere klasse kwamen.⁶²

⁶⁰ Ingrid Wormgoor, 'De aantrekkingskracht van kloosters', in: *De Middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden*, Zwolle 2008, p. 123.

⁶¹ Ibidem, pp. 122-126.

⁶² Ibidem, p. 127.

Kuys omschrijft kloosterlingen als mensen die een gemeenschappelijk leven leiden dat aan God gewijd is. Bij hun intrede in het klooster leggen ze de drie kloostergeloften af van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid. Ze zien af van privé-bezit en seks en zullen gehoorzaam zijn aan de kloosterregel en de kloosterleiding. Het klooster wordt bevolkt door de echte kloosterlingen, zoals monniken, nonnen, reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen. Maar er zijn ook andere bewoners van het klooster. Te noemen zijn oblaten, conversen of lekenbroeders en donaten. De oblaten zijn hierboven al ter sprake gebracht. Conversen zijn volwassen mannen of vrouwen, die leken zijn. Ze legden de kloostergeloften af en gaven hun bezittingen aan het klooster. Hiervoor kregen ze dan levenslang kost en inwoning. Donaten lieten zich tegen betaling of door schenkingen in een klooster opnemen. Het ging om volwassenen, wel of niet getrouwde leken of om geestelijken. Donaten legden geen kloostergeloften af, maar leefden wel volgens de regel van het klooster. Ze woonden in hun eigen huis of in het klooster en waren vrij om de kloostergemeenschap weer te verlaten wanneer ze dat wilden.⁶³

Tot het einde van de Middeleeuwen hebben in de Noordelijke Nederlanden dubbelkloosters gefunctioneerd. Het waren kloostergebouwen met twee gescheiden delen: één voor mannen en één voor vrouwen. In het algemeen hadden de mannen de leiding in zulke dubbelgemeenschappen. Een priorin of prioeres (*priorissa*) kon de leiding over de vrouwen krijgen, terwijl een mannelijke ordegenoot als *magister* kon optreden om de contacten met de buitenwereld te onderhouden en de materiële zaken te organiseren. De priorin en de magister waren beiden ondergeschikt aan de abt van het mannenklooster. De orden van Cluny en Cîteaux waren tegenstanders van dubbelkloosters en ook het kerkelijk recht stond dit verschijnsel eigenlijk niet toe.⁶⁴

2.7 Kloosterorden en hun kleding

Kloosterorden kunnen verschillende uitgangspunten hebben als je let op het doel waarvoor ze opgericht werden. Contemplatieve orden leggen zich toe op een algehele toewijding aan God door studie en gebed. Daarnaast zijn er de zogenoemde actieve orden die zich als doel stellen God en hun naasten buiten de orde door werken van barmhartigheid te dienen. Andere orden, zoals de augustijnen, de franciscanen en de dominicanen, zijn gemengde orden, die een combinatie beogen van de eerste twee typen.

Kuys onderscheidt naast bovengenoemde typen ook middeleeuwse orden naar hun middelen van bestaan. Zo houden bedelorden zich bezig met pastorale zorg en genereren ze inkomsten door te bedelen. Bezit is zowel privé als in gemeenschap ten strengste verboden. Andere orden leven als broeders of zusters samen in een kloostergemeenschap

⁶³ Kuys, pp. 245-246.

⁶⁴ Ibidem, p. 247.

en verkrijgen inkomsten uit arbeid, exploitatie van grondbezit en giften die af en toe gegeven worden. Dezelfde bronnen van inkomsten hebben de kloosterorden waar de leden in aparte cellen of huizen wonen en alleen bij elkaar komen voor het gezamenlijke koorgebied.

Vervolgens vermeldt Kuys ook nog een onderverdeling binnen de orden: De 'eerste orde' betreft de mannenkloosters. Deze zijn het oudst. De vrouwenkloosters vormen de 'tweede orde'. De 'derde orde' bestaat uit mannen- en vrouwengemeenschappen, die wel een kloosterlijk leven leiden, maar niet altijd alle drie de kloostergeloften hebben afgelegd. Deze mannen en vrouwen horen normaal gesproken tot de lekenstand en worden 'tertiaren' en 'tertiarissen' genoemd.

De verschillende kloosterorden zijn vaak te herkennen aan het verschil in kledij. Hoondert besteedt uitgebreid aandacht aan de kleding die in de diverse orden gedragen wordt. Verderop in deze scriptie zal, gebaseerd op een overzicht van Hoondert, per orde aangegeven worden welke kleding monniken, nonnen en derde-ordelingen dragen.

Hoondert noemt verschillende functies van kloosterkleding. Met de gekozen kleding drukken kloosterlingen hun identiteit uit. Door bijvoorbeeld voor een grove grauwe stof te kiezen, laten ze zien dat ze hun leven nederig en eenvoudig willen inrichten en zich willen onderscheiden van de andere mensen in de wereld. Met hun kleding kunnen de ordeleden de eenheid en saamhorigheid binnen hun orde onderstrepen. Door de gekozen kleding kan elke orde zich ook onderscheiden van andere orden. Zelfs binnen een orde kan kleding onderscheid aanbrengen. In de veertiende eeuw ontstaat er een onderverdeling binnen de franciscaner orde tussen minderbroeders-conventuelen en minderbroeders-observanten. De conventuelen dragen dan een grijs-zwart habijt, maar de observanten een bruin habijt. Soms is het lastig om op kunstwerken te onderscheiden of het om kloosterlingen gaat of juist om niet-kloosterlingen. Benedictinessen en weduwen zijn beiden vaak in een zwarte mantel en zwarte sluier afgebeeld, terwijl de kleding van reguliere kanunnikessen heel erg lijkt op die van cisterciënzer nonnen.

2.8 Traditionele orden met de regel van Augustinus

Kloosterorden verschillen van opvattingen over de vorm en inhoud van het kloosterleven. De gekozen regel is daarbij van essentieel belang. Er zijn drie traditionele orden die de regel van Augustinus als uitgangspunt nemen: de orde van reguliere kanunniken en kanunnikessen, de premonstratenzer orde en de orde van birgittijnen en birgittinessen. Ik zal deze orden achtereenvolgens bespreken en er hun kledingkenmerken aan toevoegen.

2.8.1 Reguliere kanunniken en kanunnikessen

De kloostergemeenschappen van reguliere kanunniken (augustijner koorheren) en kanunnikessen (augustinessen) zijn ontstaan als reactie op de wereldse leefwijze van

seculiere kanunniken. Seculiere kanunniken (*ordo canonicus*) zijn dienstdoende geestelijken die door de bisschop tot priester zijn gewijd, lid zijn van een college van geestelijken en verbonden aan bijvoorbeeld een kathedraal. Reguliere kanunniken (*ordo monasticus*) legden in tegenstelling tot deze seculieren de drie kloostergeloften van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid af, leefden als monniken of nonnen, mochten geen bezit hebben, waren verplicht de koordienst bij te wonen en volgden de kloosterregel van Augustinus.

Deze regel werd in 1067 door de aartsbisschop van Reims († 1067) voor zijn bisdom verplicht gesteld, waarna deze uitwaaierte over Europa. Vanaf 1100 werd het de algemene regel voor de reguliere kloostergemeenschappen. Reguliere kanunniken vormden 'witte' en 'zwarte' orden, die zo genoemd werden naar de door hun gekozen kleur van het habijt.⁶⁵

Jaap van Moolenbroek wijst erop dat de gemeenschappen van regulieren in de praktijk niet altijd veel verschilden van benedictijner of cisterciënzer kloosters. Er waren kanunniken die zich kleedden met een zwart habijt, zoals de benedictijnen, terwijl andere kozen voor het witte habijt van kloostervernieuwers als de kartuizers en cisterciënzers. Het aantal kloostergemeenschappen van reguliere kanunniken en kanunnikessen in het huidige Nederland zou omstreeks 1500 meer dan honderd bedragen.⁶⁶

Volgens Pieter-Jan de Grieck speelden de Noordelijke Nederlanden tot het midden van de veertiende eeuw een geringe rol in de historie van het monnikendom, maar kwam daar omstreeks 1350 een opvallende verandering in. Dit was met name het geval in de IJsselstreek, het Sticht en Holland. In het graafschap Holland bijvoorbeeld liep het aantal conventen op van tweeëntwintig in 1380 naar honderdzeven in 1430. In 1477 was dit aantal opgelopen tot zo'n honderdvijfenzeventig. Hoofdverantwoordelijke voor deze spectaculaire toename was de beweging van de Moderne Devotie (*Devotia moderna*). De Grieck noemt de Moderne Devotie de meest belangwekkende bijdrage aan het middeleeuwse religieuze leven in Nederland.⁶⁷ Hieronder geef ik aandacht aan deze beweging, omdat veel kloosters met regulieren het gedachtegoed van de Moderne Devotie onderschreven en naleefden.

Aan de basis van deze beweging stond Geert Grote (1340-1384), zoon van een rijke textielhandelaar uit Deventer. Afgestudeerd in de letteren in Parijs leek hij een loopbaan als priester te volgen, maar in 1374 gaf hij alles op en trok het kartuizerklooster van Monnikhuizen (bij Arnhem) in. Daar ging hij weer weg, omdat hij zich niet geschikt achtte voor het isolement dat het leven in het kartuizerklooster met zich meebracht. Hij werd voor de rest van zijn leven rondreizend prediker en geestelijk leider van een snel toenemend aantal volgelingen.

⁶⁵ Kuys, pp. 251-252.

⁶⁶ Van Moolenbroek, p. 36.

⁶⁷ De Grieck, pp. 322-323.

In zijn boetepreken riep hij leken en geestelijken op een voorbeeld te nemen aan het leven van de eerste christenen en een leven te leiden van eenvoudige vroomheid. Hij hamerde op het bestuderen van bijbelteksten en het overdenken van Christus' leven onder de mensen. Hij pleitte voor een vernieuwing van het innerlijke leven. Met privé-bezit en het najagen van een maatschappelijke carrière moest afgerekend worden. Nederigheid en soberheid waren speerpunten in zijn visie. Grote miste dit in veel kloosters uit zijn tijd. Het vurige afwijzen van materialisme en corruptie kwam hem op veel vijanden binnen de kerk te staan. Dat nonnen in kloosters een persoonlijk inkomen mochten ontvangen van familieleden werd door hem fel bekritiseerd.⁶⁸

Lambooj wijst erop dat de Moderne Devotie in veel kloosterorden een observatiebeweging in gang zette na klachten over kloosterlingen die de kloosterbeloften schonden. Het betrof een echte 'reformatio' die als doel had om misbruiken te stoppen, de kloosterlijke beleving in ere te herstellen en de oude idealen nieuw leven in te blazen. Ook Lambooj wijst op de geweldige groei van nieuwe kloostervestigingen en voegt eraan toe dat het vooral vrouwenkloosters waren die deze groei veroorzaakten. Het accent werd gelegd op de navolging van Christus, de verering van het Heilig Sacrament en innerlijke ascese. Het monastieke leven werd benadrukt en activiteiten die dit ideaal verhinderden werden vermeden. Door Geert Grote waren het verloochenen van de wereld, eerbied en ontzag voor de majesteit van God en intensieve aandacht voor dood, oordeel, hemel en hel weer op de kaart gezet. Men streefde ernaar om parochiewerk af te stoten, het aantal bewoners per klooster te verminderen en de mobiliteit tussen kloosters aan te moedigen.⁶⁹

Er ontwikkelden zich drie vormen van religieus leven die gebaseerd waren op de denkbeelden van de Moderne Devotie. De eerste vorm was een leven door de zogenoemde broeders en zusters van het gemene (= gemeenschappelijke) leven, waarbij niet aan een bepaalde regel gehoorzaamd werd. Zij woonden 'gewoon' in broeder- of zusterhuizen bij elkaar, gaven hun lekenstatus niet op en lieten zich leiden door de manier van leven van de vroegste christenen. Het eerste zusterhuis, vanaf 1374, was het geboortehuis van Geert Grote in Deventer, het eerste broeder- of fraterhuis werd rond 1381 in dezelfde stad gevestigd in de woning van Florens Radewijns (1350-1400). Hij was een vriend van Geert Grote, die na diens dood in 1384 de leiding van de beweging overnam.

Een tweede vorm werd door een groep moderne devoten gekozen die wel een kloosterlijk leven met een regel wilde leiden. De keuze voor deze kloostervorm werd door Geert Grote gesteund en waarschijnlijk ingegeven door kritiek vanuit de kerk die het samenleven van mannen in een gemeenschap zonder regel maar verdacht vond. Er werd

⁶⁸ Lawrence, pp. 291-292.

⁶⁹ H.Th.M. Lambooj, *Sibrandus Leo en zijn abtenkronieken van de Friese premonstratenzerkloosters Lidlum en Mariëngaarde. Een nadere studie, editie en vertaling*, Hilversum 2008, pp. 44-48.

gekozen voor de regel van Augustinus, omdat deze zeer algemene voorschriften gaf over kuisheid, gehoorzaamheid, nederigheid en liefdadigheid onder elkaar. In 1387 stichtte Florens Radewijns samen met enkele broeders een klooster voor reguliere kanunniken in Windesheim (bij Zwolle). Allerlei kloosters die de uitgangspunten van de Moderne Devotie tot leidraad namen, verenigden zich in het zogeheten Kapittel van Windesheim, dat uiteindelijk in 1511 vierentachtig mannenkloosters en dertien vrouwenkloosters telde.

Een derde vrome lekgroep vormden broeders en zusters van het gemene leven die ook geen plechtige kloostergeloften aflegden, maar wel de derde orderegel van Franciscus naleefden. In de eerste helft van de vijftiende eeuw nam het aantal tertiarissenhuizen in de Noordelijke Nederlanden geweldig toe. Het merendeel van de opgerichte conventen waren vrouwenhuizen. Van de zeker honderdzesenzestig derde-ordehuizen in het bisdom Utrecht waren er honderdachtenveertig voor vrouwen. De meeste van de conventen in dit bisdom sloten zich aan bij het Kapittel van Utrecht dat in 1399 opgericht werd naar het voorbeeld van het Kapittel van Windesheim. Het Utrechtse Kapittel garandeerde een leefwijze en discipline die in alle conventen overeenkwam en het stond ook in voor de onafhankelijkheid van de tertiarissenhuizen ten opzichte van de franciscanen.

De meeste gemeenschappen van broeders en zusters van het gemene leven en derde ordelingen gingen samenwerken in allerlei verbanden en ontwikkelden zich later in de vijftiende eeuw meer en meer tot echte kloosters. Dat maakt het beschrijven van de geschiedenis van de instellingen van de Moderne Devotie erg moeilijk. Tertiarissen in veel kloosters gingen een regulier-kanonikaal leven leiden. In 1448 richtten enkele tertiarissenhuizen een eigen kloosterverband van reguliere kanunniken en kanunnikessen op: het Kapittel van Sion, dat ook wel het Kapittel van Holland genoemd werd.⁷⁰

Evenals de benedictijnen en de cisterciënzers verrichtten de moderne devoten handenarbeid om aan inkomsten te komen. Bedelen werd door hen afgekeurd, omdat de moderne devoot hierbij te veel in contact kwam met de wereld. Ze richtten zich met hun producten vooral op de stedelijke markt en legden zich toe op de productie van (religieuze) boeken. Dit laatste werd hun specialiteit en er was veel vraag naar door het grote aantal vrome leken.

Bekende kloosters van reguliere kanunniken in Nederland waren Rolduc bij Kerkrade (1104), de Friese abdij Ludingakerke (ca. 1158) met vijf dochterabdijen en Windesheim (1387) met haar vele verwante kloosters.

Kleding van reguliere kanunniken en kanunnikessen:⁷¹

- Kanunniken droegen een lange witte pij en een zwarte schouderdoek (almuis) met kwastjes

⁷⁰ Lawrence, pp. 322-326.

⁷¹ <http://memo.hum.uu.nl/kloosterkleding/Home.html>.

- over de linkerschouder. De monniken hadden een kruinschering (tonsuur).
- Kanunnikessen droegen een lang wit habijt, zwarte sluier, witte onderkap en witte guimpe.
 - Over de kleding van derde-ordelingen is niet veel bekend.

2.8.2 Premonstratenzer orde (norbertijnen)

De premonstratenzers danken hun naam aan het moederklooster Prémontré (1120-1121) in de buurt van Laon. Zij vormen een andere tak van reguliere kanunniken. De oprichter van deze orde was Norbertus van Xanten (ca. 1085-1134), een charismatisch prediker die de regel van Augustinus als leidraad koos. Hij propageerde een apostolische levenswijze met een gemeenschappelijk leven in ascetische armoede en een actieve rol als prediker om het evangelie te verkondigen. Ze werden 'witheren' genoemd, vanwege hun keuze voor een eenvoudig habijt van gebleekte wol. De consuetudines van deze orde werden onder andere beïnvloed door die van Cîteaux (de cisterciënzers). De observantie van de norbertijnen omvatte een volledig programma van gebedsdiensten en strenge voorschriften voor zwijgen en vasten. Evenals bij de cisterciënzers was het voor alle leden verplicht handenarbeid te verrichten bij wijze van ascetische training.⁷²

In 1127 werd de premonstratenzer abdij van Middelburg gesticht. De orde van de premonstratenzers kende een explosieve groei in het tweede kwart van de twaalfde eeuw. In Brabant was de groei het sterkst en werd hun politieke invloed groot. Belangrijke abdijen van deze orde werden Mariënweerd aan de Linge (Gelre) en Berne (bij Heusden) aan de Maas. In Groningen werd in het begin van de dertiende eeuw de norbertijnenabdij Bloemhof in Wittewierum gesticht. Hoe moeilijk het kloosterleven voor middeleeuwse monniken was wordt door Emo, de eerste abt van Bloemhof, verwoord. Hij schrijft dat hij dikwijls last kreeg van zijn geweten door de verleidingen van geld, goederen en onkuise gedachten.⁷³ Rond 1500 waren er in het gebied van het huidige Nederland zestien mannenkloosters en circa twintig vrouwenkloosters van de orde van de premonstratenzers.⁷⁴ De kloosters voor vrouwen waren puur beschouwend.⁷⁵

Kleding van de premonstratenzer orde (norbertijnen):⁷⁶

- Mannen droegen een wit habijt met daaroverheen een wit scapulier en een witte mantel met schouderstuk en kap. De monniken hadden een kruinschering.
- Vrouwen kleedden zich waarschijnlijk in een wit habijt en een zwarte (of witte) sluier. Onduidelijk is of zij ook een mantel droegen.
- Over de kleding van derde-ordelingen is weinig bekend.

⁷² Lawrence, pp. 176-177.

⁷³ De Grieck, p. 312.

⁷⁴ Van Moolenbroek, p. 38.

⁷⁵ Kuys, p. 254.

⁷⁶ <http://memo.hum.uu.nl/kloosterkleding/Home.html>.

2.8.3 Orde van birgittijnen en birgittinessen

Birgitta van Zweden (1303-1373) stichtte deze orde, die ook wel de orde van St. Salvator genoemd wordt, rond het midden van de veertiende eeuw. In 1378 erkende de paus de orde officieel. Als orderegel werd een uitgebreide regel van reguliere kanunniken gebruikt. Het eerste klooster in Nederland was het dubbelklooster Mariënwater in Rosmalen, dat in 1434 werd opgericht. Van hieruit werden kloosters gesticht in Wilsum-Kampen (1457), Soest (1460), Gouda (1478), Brielle (1485) en Utrecht (1484).⁷⁷

Birgitta schreef tijdens haar leven een aantal door haar gekregen openbaringen op in de *Revelationes*. Hieruit blijkt wat zij voor ogen had met haar volgelingen. Ze moesten nadenken over het lijden van Christus en proberen dat na te volgen. Op deze manier zou de ziel zich met Christus kunnen verenigen in het hemelse Jeruzalem.⁷⁸

Kleding van birgittijnen en birgittinessen:⁷⁹

- Mannen droegen een bruin habijt met daar overheen een bruine mantel met schouderstuk en kap. De monniken droegen een kruis op de linkerzijde van de mantel. Het soort kruis hing af van de positie van de monnik. De monniken hadden een tonsuur.
- Vrouwen droegen net als de mannen een bruin habijt met daarover een bruine mantel. Ze hadden ook een zwarte sluier met daaroverheen een witte hoofdband, waaraan nog twee elkaar kruisende witte banden waren bevestigd. Op de randen waren vijf rode rozen van stof aangebracht, symbool voor de vijf wonden van Christus. Onder de sluier droegen de birgittinessen een witte kap en witte guimpe.
- Over de kleding van lekenbroeders van de derde orde is niet veel bekend. Lekenzusters droegen een bruin habijt met bruine mantel, een witte sluier en witte guimpe.

2.9 Traditionele orden met de Regel van Benedictus

Er zijn drie traditionele orden die de regel van Benedictus als uitgangspunt nemen: de Benedictijnse orde, de Cisterciënzer orde en de Kartuizerorde. Ik zal deze orden achtereenvolgens bespreken en er hun kledingkenmerken aan toevoegen.

2.9.1 Benedictijnse orde

De synode van Aken (816-817) liet alle kloosters in het Karolingische rijk de keuze om de Regel van Benedictus aan te nemen of zich om te vormen tot een gemeenschap van seculiere geestelijken. Een tussenweg werd niet geaccepteerd. Diverse kloosters kozen ervoor om als benedictijnenabdijen verder te gaan.⁸⁰

⁷⁷ Kuys, p. 256.

⁷⁸ Léon van Liebergen en Wouter Prins (red.), 'Een kerststal van Dries Holthuys en Birgitta van Zweden', in: *Deftige Devotie*, Uden 2003, p. 137.

⁷⁹ <http://memo.hum.uu.nl/kloosterkleding/Home.html>.

⁸⁰ Lawrence, pp. 301-302, 306, 309.

De Egmondabdij uit de tiende eeuw was de eerste benedictijnenabdij van de Noordelijke Nederlanden. De benedictijnenabdij van Oostbroek werd in 1122 vlakbij Utrecht gesticht en in 1132 werd in het Friese Staveren eenzelfde soort klooster opgericht.⁸¹

Kleding van de Benedictijnse orde.⁸²

- Mannen droegen een lang zwart habijt met wijd uitlopende mouwen, een kap en een korte zwarte mantel. De monniken hadden een kruinschering.
- Vrouwen droegen een lang zwart habijt met wijde mouwen, een grijze of zwarte sluier met daaronder een witte kap en een witte guimpe.
- De kleding van derde-ordeleden is niet bekend.

2.9.2 Cisterciënzer orde

De cisterciënzers zijn genoemd naar het klooster Cîteaux ('Cistercium' in het Latijn) in Bourgondië, gesticht door Robertus van Molesme (1027-1111) in 1098. De cisterciënzers probeerden de traditie van de benedictijnen opnieuw te laten herleven door een leven van zelfverloochening en kastijding en gingen wonen in onherbergzame gebieden. Daar leefden ze in eenzaamheid en eenvoud, cultiveerden de gronden ten behoeve van de landbouw en aten geen vlees. Hun grote inspirator werd Bernardus van Clairvaux (1090-1153), een man met een krachtige uitstraling en persoonlijkheid, die voor een geweldige groei van de cisterziënzer orde zorgde.

In de Lage landen duurde het even voordat deze eenvoudige leefwijze navolging vond. Bij Bolsward werd Klaarkamp (1165) gesticht, het eerste cisterciënzer klooster voor mannen in Friesland en in 1192 volgde Aduard, het rijkste klooster in Groningen. Ter onderscheiding van de 'oude' benedictijnen droegen de monniken witte kleding.⁸³ Zij werden daarom 'witte monniken' genoemd. Maar ook wel 'grijze monniken' vanwege hun ongeverfde pijen.⁸⁴ Met de 'oude' benedictijnen werden de cluniacenzers bedoeld, die hun hoofdvestiging in Cluny hadden. De cisterciënzers vonden dat de cluniacenzers de soberheid vaarwel gezegd hadden, te veel omgingen met leken en de gezongen liturgie meer aandacht gaven dan het werkgebod uit de Regel. De monniken van Cîteaux zochten soberheid, de eenvoud van het gebed, waren individueeler ingesteld en richtten zich vooral op Christus en Maria in hun geloofsbeleving.

Omstreeks 1250 waren er meer dan zestig cisterciënzer kloostergemeenschappen te vinden in het huidige Nederland, waaronder ook meerdere vrouwenkloosters.⁸⁵

⁸¹ Ibidem, pp. 306, 309.

⁸² <http://memo.hum.uu.nl/kloosterkleding/Home.html>.

⁸³ Raaijmakers, pp. 22-23.

⁸⁴ Van Moolenbroek, p. 31.

⁸⁵ Jeroen Deploige, 'Tussen droom en daad. Kloosters en hun functie in de samenleving', in: *De Middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden*, Zwolle 2008, pp. 83-85.

Kleding van de Cisterciënzer orde:⁸⁶

- Mannen droegen een lang wit habijt. Sommige monniken droegen een zwart scapulier of een lange of korte mantel. De cisterciënzers hadden een kruinschering.
- Vrouwen kleedden zich met een lang wit habijt, zwarte sluier, witte onderkap en witte guimpe. Sommige nonnen droegen een lange zwarte mantel. Vrouwelijke novices gingen gekleed in een wit habijt, witte guimpe en witte sluier.
- De leden van de derde orde droegen gewoonlijk een grijs habijt.

2.9.3 Kartuizerorde

In de Franse Alpen lag in de buurt van Grenoble het klooster La Grande Chartreuse, gesticht in 1084 door Bruno van Keulen (1030-1101). Spiritueel uitgangspunt was het solitaire leven met God. De monniken beleefden de cel in de beslotenheid van het klooster (de kluis) als de woestijn, waarin de mens op zichzelf aangewezen is. Ze leidden een leven in eenzaamheid, stilte, gebed en arbeid. Naast het teruggetrokken leven in de cel waren er wel gezamenlijke vieringen, een zondags middagmaal en een wekelijkse grote wandeling. Ze waren volhardend in hun strenge afzondering van de wereld, weigerden zielzorg in parochies en predikten niet. Wel kopieerden deze monniken veelvuldig kostbare boeken.⁸⁷

De kartuizers werden o.a. geïnspireerd door de Regel van Benedictus en droegen net als de cisterciënzers een wit habijt. In de veertiende eeuw bereikte de orde Nederland. Het eerste klooster werd gesticht in Geertruidenberg (1336). Zes jaar later werd Monnikhuizen (bij Arnhem) opgericht. Hierna volgden nog vestigingen in Amsterdam, Utrecht en Roermond. Omstreeks 1500 had de orde in ons land negen huizen in gebruik, alleen voor mannen.

Kleding van de Kartuizerorde:⁸⁸

- Mannen droegen een lang wit of kleurloos grijs habijt met daaroverheen in eenzelfde kleur een scapulier met banden. Deze banden verbonden op taillehoogte de voor- en achterzijde van het scapulier. De monniken hadden een kruinschering.
- Vrouwen droegen (het is niet helemaal zeker) een lang wit habijt met daaroverheen in eenzelfde kleur een scapulier met banden. Deze banden verbonden op taillehoogte de voor- en achterzijde van het scapulier. Wellicht droegen ze ook een sluier.
- Lekenbroeders kleedden zich eveneens met een wit of kleurloos habijt, maar het scapulier was korter en had geen verbindingsbanden. Zij hadden geen kruinschering en het was hun toegestaan een baard te hebben.

⁸⁶ <http://memo.hum.uu.nl/kloosterkleding/Home.html>.

⁸⁷ Van Dijk, pp. 60-61.

⁸⁸ <http://memo.hum.uu.nl/kloosterkleding/Home.html>.

2.10 Bedelorden: *pauperus Christi*

De bevolking in de steden van de Noordelijke Nederlanden nam in de dertiende eeuw zienderogen toe en ook de economie groeide. In deze periode vestigden zich enkele bedelorden in ons land. Zielzorg en prediking waren hun voornaamste activiteiten. Daarom waren steden een aantrekkelijk gebied, omdat er zoveel mensen bij elkaar leefden en deze 'armen van Christus' voor hun inkomsten afhankelijk waren van aalmoezen. De bedelorden hadden als doel om het leven van Christus en zijn apostelen na te volgen en verschilden van andere kloosters door hun ideaal van armoede. De orden en hun ordeleden mochten geen bezittingen hebben en bezaten dus geen gronden en onroerend goed om van te leven, zoals andere kloosterorden.⁸⁹

De bedelbroeders worden ook wel 'mendicanten' genoemd. Hun inkomsten verkregen ze niet alleen uit de stad, maar ook op het platteland. Elk convent kreeg een bedelgebied (termijn) aangewezen waar men bedeltochten kon ondernemen. De twee bekendste bedelorden zijn de orden van de franciscanen en de dominicanen.⁹⁰

2.10.1 Franciscaner orde

Deze orde is genoemd naar Franciscus van Assisi, zoals hierboven is besproken. De leden werden met de naam 'minderbroeders' aangeduid. De broeders kleedden zich aanvankelijk in een grijs gewaad, maar later werd dit een bruin habijt. Om het middel werd een koord met knopen gesnoerd. Ze liepen op sandalen of op blote voeten. Hun eerste gemeenschappen in de Noordelijke Nederlanden kwamen in 's-Hertogenbosch (1228) en Maastricht. Omstreeks 1242 vestigden ze zich in Utrecht en Middelburg. Aan het begin van de veertiende eeuw waren er ongeveer veertien conventen. Het orde-ideaal van absolute armoede zorgde wel voor spanningen. Voor het apostolaire werk waren gebouwen en boeken nodig, waarvoor de zogenoemde *conventuelen* bereid waren concessies te doen, terwijl de *spiritualen* daartoe niet bereid bleken. In de veertiende eeuw kwam een observantiebeweging op gang tegen de conventuelen. De observanten kregen uiteindelijk de overhand in ons land en dat resulteerde in een reeks nieuwe kloosterstichtingen, waarvan het klooster in Gouda (1419) de eerste was.

De zusters van de tweede orde worden clarissen genoemd, naar Clara van Assisi (1194-1253). Zij was een volgeling van Franciscus en noemde zich *plantula* (het plantje) van hem. Het bedelen was voor nonnen ten strengste verboden.⁹¹ De orde had een contemplatief karakter. Het eerste clarissenklooster in ons land werd gevestigd in 's-Hertogenbosch (1335). Nieuwe kloosters werden later in Wamel (Gelderland) en daarna voornamelijk in Zeeuwse en Hollandse steden opgericht, waaronder die in Amsterdam

⁸⁹ Raaijmakers, p. 26.

⁹⁰ Van Moolenbroek, pp. 41-42.

⁹¹ Kuys, p. 272.

(omstreeks 1516). Aan het begin van de zestiende eeuw waren er ongeveer tien kloosters van clarissen.⁹²

De derde orde van de franciscanen bestond uit mannen (*tertianen*) en vrouwen (*tertiarissen*). Deze derde orde kende een reguliere en een seculiere loot. Veel conventen van de derde orde hebben zich pas geruime tijd na hun stichting bij deze derde orde aangesloten.⁹³

In het bisdom Utrecht sloten broeders en zusters van de Moderne Devotie zich in grote aantallen aan bij de derde orde van Franciscus. Ze leefden een gezamenlijk contemplatief leven in gemeenschappen die conventen, huizen of kloosters genoemd werden. Zij sloten zich aan bij het Kapittel van Utrecht, een hervormingsgezinde congregatie die in 1399 werd opgericht op initiatief van enkele broeders van het gemene leven. Tijdens de vijftiende en zestiende eeuw sloten ongeveer honderddertig gemeenschappen zich bij het Kapittel aan. Het was de grootste monastieke beweging binnen het middeleeuwse diocees Utrecht. Het Kapittel schreef eigenlijk alleen de plechtige gelofte van kuisheid voor, maar in de praktijk werd er gehoorzaamd aan het Kapittel en in veel gemeenschappen werd ook afgezien van privé-bezit.⁹⁴ Leken konden op deze manier toch deelnemen aan het reguliere leven.

Kleding van de Franciscaner orde:⁹⁵

- Mannen droegen een bruine pij met wit koord en een bruine schoudermantel met kap. In enkele gevallen werd een zwarte mantel gedragen. De monniken hadden een kruinschering.
- Vrouwen kleedden zich in een lang bruin habijt met een wit koord (en daarin drie knopen) om hun middel. Ook een bruine mantel behoorde tot hun kledij. Ze droegen een zwarte sluier met een witte ondersluier en een witte guimpe.
- Lekenbroeders kleedden zich in een grauw habijt en dito mantel en hadden geen kruinschering. Vrouwelijke derde-ordelingen kleedden zich met een licht tot donkergrauw habijt, een witte sluier en ondersluier. Af en toe werd een bruine mantel gedragen.

2.10.2 Dominicaner orde

De orde van de dominicanen of predikheren is opgericht door de Spaanse kanunnik Domingo Guzman (1170-1221). Men volgde een afgeleide van de Regel van Augustinus, aangevuld met leefregels die voor het merendeel van de premonstratenzers afkomstig waren. Net als de premonstratenzers droegen de dominicanen een wit habijt met een zwarte mantel. De orde concentreerde zich op studie en apostolaat. De armoederegule was bij deze

⁹² Van Moolenbroek, p. 43.

⁹³ Kuys, p. 262.

⁹⁴ Hildo van Engen, *De derde orde van Sint-Franciscus in het middeleeuwse bisdom Utrecht. Een bijdrage tot de institutionele geschiedenis van de Moderne Devotie*, Hilversum 2006, pp. 14-18.

⁹⁵ <http://memo.hum.uu.nl/kloosterkleding/Home.html>.

orde niet zo strikt als bij de franciscanen, want er mochten kerken en kloosters in bezit genomen worden. Het oudste dominicanenklooster in ons land werd in Utrecht (1232) gesticht. Leeuwarden volgde (1245). Omstreeks 1500 telden de Noordelijke Nederlanden veertien kloosters van predikheren.⁹⁶

Kleding van de dominicanen.⁹⁷

- Mannen droegen een lang wit habijt met daarover een lange openvallende zwarte mantel en een wit scapulier. In enkele gevallen werden ze afgebeeld zonder mantel. De monniken hadden een tonsuur.
- Vrouwen droegen ook een lang wit habijt, met daaroverheen een wit scapulier en een lange zwarte mantel die aan beide zijden van het lichaam openvalt. Ze droegen een zwarte sluier, een witte onderkap en een witte guimpe. In enkele gevallen zijn ze afgebeeld zonder mantel.
- Over de kleding van de derde orde is weinig bekend.

2.11 Geestelijke ridderorden

Vanuit Clermont in Frankrijk had paus Urbanus II (ca. 1042-1099) in 1095 gelovigen in Europa aangespoord Jeruzalem te bevrijden van de heidense islamisten. Grote legers trokken vanuit Europa op om het 'Heilige Land' te bevrijden. De vier grootste kruistochten vonden plaats tussen 1096-1198. Gedurende de kruistochten vielen er talrijke gewonden en werden velen ziek. In hospitalen verpleegden hospitaalbroeders en -zusters deze mensen. In Europese hospitalen hadden deze 'verpleegkundigen' veel ervaring opgedaan door zieke reizigers en met name pelgrims te verzorgen. Vanuit deze broederschappen werden geestelijke ridderorden opgericht om te strijden tegen de 'ongelovigen' en pelgrims te beschermen en te verzorgen. Voorbeelden van deze geestelijke ridderorden waren de tempeliers, de Duitse orde en de johannieters. Evenals de geestelijke leden van de ridderorden, de broeders en priesters, legden de ridders de geloften van armoede, gehoorzaamheid en kuisheid af wanneer ze zich bij de orden aansloten. Talloze Friese en Hollandse kruisvaarders gingen op kruistocht en in de dertiende eeuw ontstonden tientallen vestigingen van ridderorden in de Lage Landen.⁹⁸

2.11.1 De Johannieter orde

De oprichting van de orde van johannieters, ook wel de orde van St. Jan van Jeruzalem of de Hospitaalorde genoemd, vond plaats in het Jeruzalem van de elfde eeuw en was bedoeld om zieken en pelgrims te verplegen. Na 1100 kwamen er verschillende vestigingen van deze

⁹⁶ Van Moolenbroek, pp. 42-43.

⁹⁷ <http://memo.hum.uu.nl/kloosterkleding/Home.html>.

⁹⁸ Raaijmakers, p. 25.

orde in Europa. De orden werden verdeeld in *naties* en verder opgesplitst in op zichzelf staande *balijen*. Zo'n zelfstandige vestiging werd *commanderie* genoemd en geleid door een *commandeur*.⁹⁹

Toen de kruistochten achter de rug waren, werd het karakter van de orde minder militair en conformeerde ze zich aan de reeds bestaande kloosters. Door toedoen van schenkingen en bezittingen konden ze de zielzorg in de Nederlanden oppakken. Een commanderij in de late Middeleeuwen vormde een soort geestelijk 'huisgezin' dat normaal gesproken bestond uit vijf ridderbroeders, twee aspirant-ridderbroeders, acht priesterbroeders, een schrijver, een koster, een organist en vier scholieren.¹⁰⁰

De johannieters droegen een habijt met een vierarmig wit kruis, waarbij elke arm uitliep in twee spitse punten. Hun eerste en meest belangrijke vestiging was het Catharijneconvent in Utrecht, dat zeker voor 1200 gesticht werd. In de dertiende eeuw kwamen er vestigingen bij in Arnhem, Nijmegen en Sneek. Het huis in Sneek hoorde bij de balije van Utrecht. In het Fries-Groningse gebied waren nog vier huizen, die behoorden tot de balije *Frisia* en vooral door koorzusters of lekenzusters bewoond werden. Rond 1500 waren op huidig Nederlands grondgebied ongeveer twintig huizen aanwezig. Het merendeel voor mannen, maar er waren ook wel huizen voor mannen en vrouwen. Dit waren geen echte dubbelkloosters, maar meer vrouwenconventen die onder leiding van mannen stonden.¹⁰¹

Kleding van de johannieters:¹⁰²

- Mannen droegen een lange zwarte pij met daaroverheen een lange zwarte mantel. Het ordekruis staat op de borst en de linkerarm afgebeeld. Ze zijn niet getonsureerd.
- Over de kleding van vrouwen en de kleding van lekenorden is niets bekend.

⁹⁹ Kuys, p. 258.

¹⁰⁰ Van Dijk, p. 56.

¹⁰¹ Van Moolenbroek, pp. 39-40.

¹⁰² <http://memo.hum.uu.nl/kloosterkleding/Home.html>.

¹⁰³ Truus van Bueren en W.C.M. Wüstefeld, *Leven na de dood. Gedenken in de late Middeleeuwen*, Turnhout 1999, p. 12.

3. Memoria en memorievoorstellingen

Bij de dodengedachtenis of 'memoria' in de Middeleeuwen werden overleden mensen herdacht. Maar de dodengedachtenis hield meer in dan alleen maar herdenken. De verbondenheid van de levenden en de doden stond centraal, zowel in het leven hier op aarde als in het hiernamaals. De doden verdwenen niet uit deze wereld, maar bleven 'aanwezig' door de rechten en plichten die er bleven voor hun familie, vrienden of broeders en zusters in de gemeenschappen waarvan ze deel uitmaakten: de parochie, het klooster en de kloosterorde, de gilden of broederschappen.¹⁰³ De middeleeuwse memoriacultuur omvatte bovendien meer dan alleen religieuze aspecten. Er waren ook economische, politieke en juridische factoren die een rol speelden. Hierbij moet gedacht worden aan het schenken van bijvoorbeeld (land)goederen en geld aan instellingen als kerken en kloosters. Deze schenkingen hadden belangrijke juridische consequenties voor de nabestaanden van de gulle gevers.¹⁰⁴

Bij het concept van de verbintenis van de levenden met de doden was het noemen van de namen van overledenen bijzonder belangrijk, omdat ze hierdoor bij de leden van de betrokken gemeenschap weer in herinnering gebracht werden. Een belangrijke rol hierbij was weggelegd voor memoriestukken of memorievoorstellingen. Door middel van teksten met hun namen, gebedsportretten en wapenschilden bleven de doden onderdeel uitmaken van de samenleving. Memoriestukken werden aangebracht in parochiekerken, kloosterkerken, kloostergangen, in privé-keppellen en op kerkhoven; allemaal plaatsen waar ze gezien konden worden door de mensen voor wie ze bedoeld waren. Op memoriestukken kwamen zowel dode als nog in leven zijnde personen voor. Regelmatig lieten mensen al tijdens hun leven een memorievoorstelling vervaardigen en plaatsen. Vaak is een religieuze voorstelling aangebracht met daarbij (ervoor of ernaast) gebedsportretten van de herdachte personen. Gebedsportretten zijn afbeeldingen van personen die knielen en de handen (meestal) in gebed gevouwen hebben. Naast wapenschilden en toelichtende tekst(en) zijn in de meeste gevallen ook beschermheiligen aangebracht. De teksten bevatten doorgaans in ieder geval de namen van de herdachte personen met hun sterfdatum. Dikwijls wordt afgesloten met een verzoek om voor de overledene(n) te bidden: 'Bid voor de ziel'.

Memoriestukken zijn meestal schilderijen op paneel (memorietafels), muur of glas en beeldhouwwerken: reliëfs of beelden(groepen). Er zijn schilderijen en beeldhouwwerken die eruit zien als memoriestuk, maar die niet bedoeld zijn om een functie te hebben in de dodengedachtenis.¹⁰⁵ Teksten op de lijst of een bijbehorend tekstbord zijn daarom van groot

¹⁰⁴ Birgitte Dekeyzer, 'Ars Moriendi, de kunst van het sterven' in: Sophie Balace en Alexandra De Poorter, *Tussen hemel en hel. Sterven in de Middeleeuwen, 600-1600*, Brussel/Amsterdam 2010, pp. 216-218.

¹⁰⁵ Een schildering of beeldhouwwerk kon de functie van devotiestuk hebben tijdens het leven van de afgebeelde persoon of personen. Na hun dood kon door bijvoorbeeld de toevoeging van een tekstbord met de naam, de sterfdatum en een oproep tot gebed voor het zielenheil van de overledene(n) een devotiestuk de functie van memoriestuk krijgen.

belang, omdat ze de bedoeling van de opdrachtgever direct duidelijk maken. Soms werd een schilderij voor privé-devotie getransformeerd tot een memorievoorstelling door er een grafschrift (epitaaf) aan toe te voegen en het in een openbare ruimte te plaatsen. Memoriestukken kunnen als eerste bedoeling het herdenken van overleden personen hebben, maar hiernaast ook de verbondenheid tussen leden van broederschappen en gilden, functionarissen van wereldlijke en kerkelijke instellingen en familieleden tot uitdrukking brengen. Soms waren het 'stichtings'- en 'schenkingstukken' om een stichting of schenking te memoreren, waarbij het kon gaan om bijvoorbeeld een voedseluitdeling of de stichting van een altaar. Vaak waren meerdere functies in één memorievoorstelling verenigd.¹⁰⁶

3.1 Wapenschilden op memorievoorstellingen

Wapenschilden zijn herkenningstekens en werden voor het eerst gebruikt door ridders. De oudste afbeelding van een Europees familiewapen dateert uit 1127. Hendrik I, koning van Engeland, sloeg in dat jaar zijn schoonzoon Geoffrey van Anjou tot ridder en gaf hem bij die gelegenheid een schild met zes gouden leeuwen op een veld van azuur. Van herkenningstekens evolueerde het wapenschild al snel naar statussymbool. Alle leden van de adel wilden een familiewapen. Vooral bij toernooien was een dergelijk wapen noodzakelijk, daar de ridders anders niet herkend werden. Ze droegen immers een helm. Doordat het aantal wapenschilden schrikbarend toenam was het noodzakelijk deze uit elkaar te kunnen houden. Daarvoor werd een grote verscheidenheid aan kleuren en symbolen gebruikt. Ook kwam er behoefte aan specialisten die de wapenschilden konden duiden. De specialist werd de heraut. Deze kondigde aanvankelijk de ridders aan tijdens toernooien. Later werd hij ook de archivaris van familiewapens. In de vijftiende eeuw wilden rijke kooplieden en andere burgers met veel invloed ook een familiewapen. Daarmee poogden zij hun macht tot uitdrukking te brengen.¹⁰⁷

De tekst met de naam van de te herdenken persoon is de beste manier gebleken om de doden als leden van een gemeenschap te herkennen. Maar in de memoria zijn hiernaast ook wapenschilden heel belangrijk geweest als herkenningstekens voor families. Zij werden aangebracht om de voorouders als bij elkaar behorende groep te memoreren. Waren deze op de buitenzijde van de luiken aangebracht, dan waren het de wapens en niet de gebedsportretten die gedurende het grootste gedeelte van het kerkelijk jaar te zien waren. De drieluiken werden namelijk alleen bij grote feestdagen geopend.¹⁰⁸ Op memoriestukken is het belangrijk om de identificatie van de personen precies vast te stellen, zodat de gebeden

¹⁰⁶ Van Bueren en Wüstefeld, pp. 12-14.

¹⁰⁷ Erik Kooper, 'Het familiewapen: van herkenningstekens tot statussymbool', *Madoc* 24 (2010) nr. 2, pp. 66-74.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 92.

voor het zielenheil doelgericht voor de desbetreffende persoon of personen gezegd kunnen worden.

Van de zesentachtig door mij onderzochte memoriestukken zijn er veertig van wapenschilden voorzien en zesenvieftig niet. Sommige kunstwerken hebben deze wellicht nooit gehad, van andere weten we het niet, omdat deze niet meer compleet zijn.

Vele kloosterlingen kwamen uit kringen van de maatschappelijke elite en de families waaruit ze voortkwamen zullen veelal wapenschilden gevoerd hebben. Waarom op sommige memorievoorstellingen (bewust?) geen wapenschilden aangebracht zijn behoeft nader (specialistisch) onderzoek, dat echter buiten het kader van deze scriptie valt.

Op het memoriestuk van de familie Van Zwieten (afb. 1) worden de mannen en ongetrouwde vrouwen vergezeld van hun familiewapens. In 1552 gaf Johanna van Zwieten de opdracht het memoriestuk van haar familie te vernieuwen, 'wantet van ouderdom al vergaen was'.

Deze tekst is te lezen op de tekst onder haar portret (afb. 2). Het wapen van Boudewijn van Zwieten bestaat uit drie zilverkleurige violen (2 en 1) in een rood veld, met bovenaan het wapenschildje van zijn moeder Trude: in goud een rood ankerkruis (afb. 3a). De getrouwde vrouwen hebben gedeelde wapenschilden: het veld is door een loodrechte lijn in twee delen gescheiden: één voor de familiewapens van de man (heraldisch rechts, de belangrijkste plaats) en één voor de familiewapens van de vrouw (heraldisch links). 'Heraldisch links en rechts' zijn termen uit de heraldiek waar de wapenschilden van de man rechts (voor de beschouwer links) afgebeeld zijn en die van de vrouw links (voor de beschouwer rechts).¹⁰⁹ Het wapenschild van Boudewijn's vrouw Ludgard van Nijenrode (afb. 3b) toont rechts (heraldisch links) haar familiewapen: in goud een rode faas. Aan de bovenkant van het wapenschild van de man vinden we allerlei symbolen. Ze tonen de edele afkomst van de man. De hoofdsymbolen zijn de helm en de dekkleden (die lijken op plantenbladeren) in de kleuren van het wapenschild. Voor de familie Van Zwieten zijn deze kleuren rood en zilver. Bovenaan de helm is het helmteken van Van Zwieten te zien: een hond (afb. 3a).

Soms wordt afgeweken van de regels. In het memoriestuk van de familie Van Zwieten zijn de twee helften van de wapenschilden van de getrouwde vrouwen aan de (heraldische) rechterzijde van Maria heraldisch rechts geplaatst, waardoor de wapenschilden van hun mannelijke echtgenoten weliswaar heraldisch links geplaatst worden, maar tevens het dichtst bij het tafereel van Maria met Kind staan. Dit is bijvoorbeeld gebeurd bij de wapenschilden van Otte van Egmond en haar echtgenoot Adriaan van Zwieten (afb. 3c). Bij Margriet van Zwieten en haar echtgenoot Jan van Poelgeest is de normale positie in het gedeelde wapenschild te zien (afb. 3d), maar zij knielen dan ook heraldisch links van het

¹⁰⁹ Zie hoofdstuk 5.1 voor een verdere uitwerking van de begrippen 'heraldisch rechts' en 'heraldisch links'.

hoofdafereel, waardoor Jan het dichtst (en vóór zijn vrouw) bij Maria afgebeeld is. Daardoor neemt hij als man de meest belangrijke plaats in en dat was gebruikelijk in de Middeleeuwen.

Op de memorievoorstelling zijn vier generaties van de familie Van Zwieten te zien: Aan weerskanten van Maria met het Kind zijn Boudewijn van Zwieten (heraldisch rechts) en zijn vrouw Ludgard van Nijenrode (heraldisch links) geplaatst, en achter hen hun kinderen met echtgenoten: de dochters heraldisch links (voorafgegaan door hun mannen), de zoons heraldisch rechts (met achter hen hun echtgenotes). Aan de rechterkant van Maria met Kind is het aantal portretten aangevuld met het nageslacht van de jongste zoon Jan van Zwieten en zijn eerste vrouw Catharina van den Abeele (zesde en vijfde persoon van links): het is zoon Adriaan (vierde persoon van links) met zijn tweede vrouw Otte van Egmond (derde persoon van links).

Dit laatste echtpaar had drie kinderen, waarvan er twee op dit stuk zijn afgebeeld: Johanna (de opdrachtgeefster van het memoriestuk, tweede van links) en haar in 1510 overleden broer Jan (eerste van links). Johanna heeft haar overleden broer Jan extra willen gedenken: het wapenschild boven zijn hoofd wordt omringd door de vier kwartieren van zijn vaderskant én de vier kwartieren van zijn moederskant. Jan was dan ook de laatste mannelijke afstammeling van zijn familietak. De derde vrouw van rechts is Catharina van Zwieten (1402/1403-1495) die prioeres werd van klooster Mariënpool in 1459 en dat vijfendertig jaar lang bleef. Mariënpool was een klooster van reguliere kanunnikessen. Ze draagt een wit habijt, een witte onderkap en guimpe en een zwarte sluier. Over haar habijt draagt ze een lange zwarte mantel die aan beide zijden openvalt.

Catharina werd in klooster Mariënpool begraven, net als Boudewijn van Zwieten († 1454), zijn vrouw Ludgard van Nijenrode († 1464) en nog zeven familieleden. Wilde Johanna haar tak van de Van Zwieten-familie, waarvan zij als laatste in leven was, nadrukkelijk in verband gebracht hebben met de oprichter van klooster Mariënpool?

3.2 Teksten op memorievoorstellingen

Op verschillende memoriestukken staan teksten geschreven. Bij drieluiken zijn deze soms op de lijsten van het kunstwerk gezet, maar meestal op tekstborden onder het middenpaneel. Van de zesentachtig door mij onderzochte memorievoorstellingen hebben er eenenzestig geen teksten (meer) en vijfentwintig wel. Het merendeel van de tekstborden en lijsten van de Noord-Nederlandse memoriestukken is in de loop van de tijd verdwenen. Slechts de voorstellingen bleven vaak over.¹¹⁰

De taal waarin de teksten zijn geschreven varieert: op veertien van de onderzochte voorstellingen zijn deze in het Latijn gesteld, acht in het Middelnederlands en op drie stukken worden de teksten afwisselend in het Latijn en in het Middelnederlands verwoord. Volgens

¹¹⁰ Van Bueren en Wüstefeld, p. 89.

Van Bueren lijkt het erop dat teksten op memorievoorstellingen met geestelijken in het Latijn gesteld zijn en voor anderen in het Nederlands, maar ze wijst er ook op dat dit lang niet altijd consequent werd toegepast.¹¹¹ Ik ben het met haar eens. Op zeven memoriestukken met in het Latijn gestelde teksten zijn de afgebeelde personen leidinggevenden van een klooster: ze zijn rector, prior, abt of abdis. Op twee voorstellingen komen seculiere kanunniken (dienstdoende geestelijken in een kerk) voor. Zij zullen allen zeer vertrouwd zijn geweest met het Latijn. Verder is er één kunstwerk met de familie van een welgestelde koopman en van drie werken zijn de kloosterlingen niet bij name bekend.

Dat er geen algemene conclusies uit de taalkeuze getrokken kunnen worden, blijkt bij de acht Middelnederlandse teksten waar op de voorstellingen onder andere twee abdisen afgebeeld zijn en waar je wellicht (ook) Latijnse teksten zou mogen verwachten.

Er zijn eveneens drie teksten waarvan een gedeelte in het Latijn en een gedeelte in het Middelnederlands gesteld is. In het eerste geval zijn de sterfteksten en -data van een prioeres en haar moeder in het Middelnederlands en de bede in het Latijn: *'Requiescat in pace'* ('Moge zij in vrede rusten'). Bij de tweede gemengde tekst is een prioeres (Catharina van Gelre) alleen afgebeeld en luidt de Latijnse tekst *'Soror Catharina de Geldria, priorissa huius domus, filia ducis Geldriae'* ('Zuster Catharina van Gelre, prioeres van dit huis, dochter van de hertog van Gelre'). Hier is de bede echter in het Middelnederlands: *'O heilige Maria bidt voer my'*. In het derde geval is een kerngezin (vader, moeder, vier zoons en een dochter) afgebeeld, waarbij de Middelnederlandse tekst betrekking heeft op de ouders en de tekst in het Latijn betrekking heeft op een geprofeste kloosterling.

Het lijkt dus verstandig om terughoudend te zijn in het vaststellen van algemeen geldende regels voor het gebruik van Latijn en Middelnederlands in teksten en op tekstborden bij memoriestukken. En zeker bij memorievoorstellingen waarop kloosterlingen staan, omdat (zoals hierboven vermeld) van de zesentachtig onderzochte stukken er tweeënzestig zonder tekst zijn.

Eenzelfde terughoudendheid is ook geboden bij het bespreken van de inhoud van de bijgevoegde teksten. Deze teksten zijn zeer gevarieerd voor wat betreft de inhoud. Op vier gebrandschilderde ramen gaan de mannelijke gebedsportretten vergezeld van hun namen en functies met een persoonlijk motto of een tekst uit het Nieuwe Testament in het Latijn. Slechts bij één van deze vier is een datum vermeld: *'Anno 1560'*. Een vijfde raam toont het gebedsportret van een vrouw, waaraan haar levensmotto is toegevoegd in het Middelnederlands: *'Ic betrou in Godt'*.

Op vier memoriestukken wordt expliciet een oproep tot gebed gedaan: twee keer in het Middelnederlands: *'bidt voor mij'*, *'Bid voer die ziel'* en twee keer in het Latijn: *'Ora pro*

¹¹¹ Truus van Bueren, 'Gebeeldhouwde nagedachtenis in de Domstad', in: *Middeleeuwse beelden uit Utrecht 1430-1530*, Micha Leeflang en Kees van Schooten (red.), Utrecht/Antwerpen 2012, p. 37.

nobis sancte Giorgio' (hier wordt de naamheilige van één van de afgebeelde personen aangeropen), *'Si quis eris qui transieris hoc respice plora // Sum quod es ipse fui pro me precor ora'*: 'Ik ben wat gij zult zijn; wat gij zijt, ik zelf ben het geweest. Ik smeed u, bidt voor mij.' Het is een oproep om over de eigen sterfelijkheid na te denken.

Op acht werken worden Maria en/of Jezus en/of God aangeropen (in het Latijn): *'O Jezus, Zoon van God, wees mij genadig'* en op hetzelfde memoriestuk: *'O moeder Gods, gedenk mij'*. Op een ander memoriestuk is te lezen (in het Latijn): *'De maagd, zij die door de Regel van Augustinus U aanbidden. Ik zoogde U: mogen mijn borsten U verbidden en mogen op mijn bede hun schulden samen met ... teniet gaan'*. In het Nederlands: *O heilige Maria bidt voer my', God heb haar ziel', 'God heb lof'*. In het Latijn: *'O mater Dei, memento mei'* (*'O moeder Gods, gedenk mij'*), *'Wees gegroet Maria, vol van genade', 'Brenge me bij U'*.

Twee Latijnse teksten vermelden: *'Requiescant in pace'* (*'Mogen zij in vrede rusten'*) en *'Requiescat in pace (Moge zij in vrede rusten'*).

Op zes memorievoorstellungen worden de namen én sterfdata vermeld van de gememoreerde personen. Deze teksten zijn allemaal in het Middelnederlands geschreven. Ik geef een voorbeeld van de tekst onder het gebedsportret van Boudewijn van Zwieten (die in het voorgaande hoofdstuk ter sprake is gekomen): *'Hier leyt begraven Boudewijn van Zweten raedt ende tresorier des hooch ghebooren heer hartoge Philips van Bourgongen ende fondator van dit cloester. Starf anno MIIIIc LIIII den XVIIen dach meije'*.

Op één memoriestuk staat in het Latijn op een banderol: *'Mattheüs'* en is een tweede banderol leeg. Ten slotte is er nog één Latijnse tekst op een memoriestuk te melden: *'Apertus est liber vite'* (*'Geopend werd het boek des levens'*).

Waarschijnlijk is het logisch om te veronderstellen dat de keuze van de taal ook verband hield met het 'publiek' waarvoor de memorievoorstellung bedoeld was en van wie gevraagd werd om voorbede te doen.

3.3 De lotsbestemming van de ziel: hemel, hel en vagevuur

In de Middeleeuwen kwamen memorievoorstellungen voort uit het middeleeuwse denken over leven en dood. Aan het einde der tijden keert Christus volgens de christelijke leer terug op aarde om het Laatste Oordeel over mensen te voltrekken. God bepaalt dan wie er naar de hemel gaan en wie naar de hel. Maar waar blijven alle overleden mensen tot de wederkomst van Christus?

Er circuleerden in de Middeleeuwen diverse theorieën over de toestand van de zielen na het overlijden. Het heelal had twee uitersten: de hel en het paradijs; daartussen bevonden zich verschillende zones. De Bijbel is niet erg concreet over de hel. Er wordt bijvoorbeeld gesproken over 'de uiterste duisternis' (Mattheüs 25,30) en '... in de hel gegooid worden, waar hun worm niet van ophouden weet en het vuur niet dooft' (Marcus 9,47-48).

Middeleeuwse kunstenaars haalden daarom ook inspiratie voor hun kunstwerken uit aanvullingen op de canonieke Bijbelboeken, die ze vonden in apocriefe apocalyps-verhalen. De *Apocalyps van de heilige Paulus* uit de derde eeuw was hiervan de belangrijkste. Dit apocriefe boek vormde het uitgangspunt voor de *visiones animarum*, een literair genre dat de reizen van de ziel in het hiernamaals beschreef. Het zijn verhalen van mannen en vrouwen waarvan de zielen gedurende een tijdelijke dood hel en hemel doorkruisen en bij terugkeer in het leven hun plaats in het lichaam weer innemen. Deze belevenissen werden door de mensen die dit meegemaakt hadden op schrift gesteld voor de medegelovigen. Paus Gregorius de Grote erkende in de zevende eeuw deze verhalen als een middel om de raadsels van 'de andere wereld' te doorvorsen.

De *Apocalyps van de heilige Paulus* verhaalt ook over een individueel oordeel dat geveld zal worden bij de dood van ieder mens en dat zijn of haar lot bepaalt in de tijd tussen het overlijden en het Laatste Oordeel: een engel en een duivel strijden om de zielen van twee mannen, waarbij hun slechte en goede daden tegenover elkaar worden afgewogen. Het individuele oordeel is tijdelijk van karakter, want hierna komt uiteindelijk het Laatste Oordeel. Dat vindt plaats aan het einde der tijden, zoals wordt beschreven in Mattheüs 14,40-43.¹¹² De Bijbelse hel is eeuwig van karakter. Bonifatius (ca. 672-754) vertelt begin achtste eeuw over een monnik die een tijdelijke hel beschrijft waar zielen van zondaars vertoeven die gezuiverd moeten worden om gered te kunnen worden. De gedachte van de eeuwige hel wordt hierna in de visionaire literatuur van de Middeleeuwen verworpen. (Met uitzondering overigens van de *Visio Tugdali* uit het midden van de twaalfde eeuw dat als eerste de eeuwige hel omschrijft.)

De tijdelijke hel waar de zielen gezuiverd worden wordt 'vagevuur' genoemd. De straf die de zondaars verdienen wordt door gebeden voor de doden opgeschort. De schrijver van *Pèlerinage de l'âme* (1355-1358), Guillaume de Digulleville verhaalt hoe, op voorspraak van gebeden, de zielen in het vagevuur door beschermengelen verkoeld worden met water.¹¹³

De Franse historicus Jacques Le Goff (1924-2014) beschrijft in zijn boek *De woekeraar en de hel* de religieuze gedachtewereld van de mens in de dertiende eeuw. Hij noemt de geestelijken, en daarvan vooral de monniken, een 'keurkorps van heiligen' die de religie en haar waarden volledig dienden te respecteren'.¹¹⁴ De Kerk leerde zowel aan eenvoudige mensen als aan de elite dat de aarde zich naar zijn ondergang spoedde en dat men aan zijn zielenheil moest denken. De mensen in de late Middeleeuwen probeerden met 'offers' God tevreden te stellen. Zijn vertegenwoordigers op aarde waren de heiligen en de Kerk. Daaraan schonken de rijken en machtigen land(goederen), kostbaar kerkgerei, geld en

¹¹² Mattia Cavagna, 'De hel: een plaats van hoop', in: Sophie Balace en Alexandra De Poorter, *Tussen hemel en hel. Sterven in de Middeleeuwen, 600-1600*, Amsterdam/Brussel 2010, pp. 199-203.

¹¹³ Ibidem, pp. 203-206.

¹¹⁴ Jacques le Goff, *De woekeraar en de hel*, Amsterdam 1987, p. 70. Het thema van het vagevuur werd eerder door Le Goff centraal gesteld in *La naissance du purgatoire*, Parijs 1981.

vaste renten. De armen gaven wat ze konden missen en er werden door hen ook wel kinderen (oblaten) aan een klooster geschonken.

Volgens Le Goff ontstond het verschijnsel van het vagevuur aan het eind van de periode van de 'gregoriaanse hervorming' en hij noemt het vagevuur een 'nieuwe afdeling' in het hiernamaals. Het hiernamaals met twee afdelingen, het paradijs (waar de goeden hun beloning kregen) en de hel (waar de slechten gestraft werden), had het christendom van voorafgaande religies overgenomen. Een rechtvaardige en goede God strafte mensen als ze zondigden en gaf hen daarvoor over aan de duivel. De zonden die de mens op aarde begaan had, bepaalden of hij naar de hemel of naar de hel ging. De Kerk stimuleerde boetedoening voor de zonden die mensen begingen. Er waren verschillende mogelijkheden om boete te doen. Mensen konden aflaten kopen of aflaten verdienen door bijvoorbeeld deel te nemen aan een kruistocht of een pelgrimage. Hiernaast kon geld geschonken worden aan de kerk waarmee de zondaars verbonden waren.

Evenals Cavagna refereert Le Goff aan verslagen van reizen naar het hiernamaals in visionaire geschriften waar een lagere en een hogere hel verondersteld werd. Tussen het lagere en het hogere deel werden in de periode tussen de elfde en de dertiende eeuw tussenvormen gedacht. Zondaars werden onderscheiden in 'niet volledig slechten' en 'niet volledig goeden', zoals Augustinus hiervoor al gedaan had. Deze onvolmaakte mensen waren tijdelijk verdoemd en kwamen in het vagevuur terecht, een plaats waar duivels helse pijnigingen aan hen toebrachten.

Hoe lang je in het vagevuur moest verblijven, had niet alleen te maken met de persoonlijke hoeveelheid zonden van het individu, maar was ook afhankelijk van de aandacht die de naasten op aarde hun gaven. Die naasten konden bijvoorbeeld broederschappen zijn waarvan de overledenen deel uitmaakten, kloosterorden die ze met schenkingen bedacht hadden of heiligen die ze vereerden. Die 'naasten' konden het verblijf in het vagevuur korter maken door hun gebeden of voorspraak. De verbondenheid tussen de levenden en de doden nam hierdoor toe. De doden in het vagevuur waren er zeker van dat ze uiteindelijk gered werden en het paradijs konden binnengaan. Er was maar één uitgang in het vagevuur en die leidde naar de hemel. En anders kwam de redding bij het Laatste Oordeel.¹¹⁵

Kerkvaders als Augustinus en paus Gregorius de Grote hebben bijgedragen aan het ontstaan van het begrip 'vagevuur'. Zij dachten na over de straffen die zondaars na hun overlijden zouden moeten ondergaan en vonden het belangrijk dat de doden door gebeden van de levenden werden bijgestaan. Augustinus en Gregorius zagen het vagevuur als een louterend vuur (*ignis purgatorius*), waardoor de zielen van de doden gereinigd werden. In

¹¹⁵ Le Goff, pp. 79-82.

1254 werd de doctrine van het vagevuur officieel aanvaard door paus Innocentius IV (ca. 1195-1254).¹¹⁶

¹¹⁶ Mayke de Jong, *Het vagevuur: een nieuwe visie op de overgang van statische naar dynamische Middeleeuwen?*, *Volkkundig Bulletin* 10, Amsterdam 1984), pp. 126-127.

4. Kloosters en kloosterlingen: hun bijdragen aan het zielenheil van mensen

Het klooster werd gedurende de Middeleeuwen als de beste plaats gezien om de strijd tegen de duivel en de verleidingen op aarde te voeren. De kloosterlingen werkten aan het heil van hun eigen ziel door de wereld te verzaken en hun kloostergeloften na te komen in een leven van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid. Hun blik richtten ze hierbij op de hemel.¹¹⁷ Maar de kloosterlingen werden ook betrokken bij het zielenheil van anderen.

Toen Karel de Grote (747/748-814) in 772 een privilege verleende aan de abdij van Lorsch (gesticht rond 764) gaf hij in een oorkonde aan dat hij hiermee vergeving wilde krijgen van de 'Eeuwige Gever' van geschenken en dat hij verwachtte dat de monniken zouden bidden voor de stabiliteit van zijn rijk en de bestendigheid van zijn macht. Vroomheid en politieke motieven gingen hier samen. Het doel van schenkingen aan kloosters was het redden van de ziel van de goede gever en zijn familie. Politieke leiders deelden het principe van de noodzaak tot boetedoening met het volk in de Middeleeuwen. Gebed en goede daden konden ook positieve gevolgen hebben voor anderen, levenden en overledenen. Door een klooster te stichten en schenkingen te doen, zorgde de stichter voor een eeuwigdurende bron van gebeden en voorspraak voor zichzelf en zijn familie. Hijzelf en zijn verwanten zouden hier niet alleen tijdens dit leven maar ook gedurende het leven in het hiernamaals van profiteren.¹¹⁸

In de Middeleeuwen geloofde men niet alleen dat je zonden goed kón maken, het móest ook. Berouw was goed maar niet genoeg. God was onrecht aangedaan en moest schadeloos gesteld worden. Het idee van compensatie voor gedane zonden werd ook ingegeven door de boeteboeken van de vroege Middeleeuwen. Deze bevatten richtlijnen voor priesters bij de biecht en voorbeelden van straffen die de overtreders van Gods geboden moesten worden opgelegd. Zowel het mondelinge biechten als het gebruik van deze boeteboeken was kenmerkend voor het kloosterleven. Monniken en nonnen namen de plaats in van de schenkers van land, privileges en andere geschenken door voortdurend voor hen te bidden en te vasten. Ze stelden God op deze manier schadeloos voor de zondige daden van hun weldoeners, die op deze manier hun zonden dus afkochten. Kloosterlingen vormden bovendien een gemeenschap die, zo geloofde en verwachtte men, tot het einde der tijden zou blijven functioneren. Lawrence haalt de oorkonde aan waarmee hertog Willem III van Aquitanië in 909 de stichting van het klooster van Cluny bekrachtigde en waarvan de woorden een fraaie illustratie geven van de bedoelingen van deze hertog: *'Nu ik daartoe nog in staat ben wil ik mijn eigen verlossing bewerkstelligen. Ik vind het daarom verstandig, ja zelfs noodzakelijk, dat ik een klein deel van de mij tijdelijk ten deel gevallen goederen wegschenk voor mijn zielenheil (...) en dat kan het beste volgens het voorschrift*

¹¹⁷ Deploige, p. 73.

¹¹⁸ Lawrence, p. 72.

van Christus: "Zijn armen zal ik tot mijn vrienden maken" (Lucas 16,9), en ik maak van deze daad geen tijdelijke maar een blijvende, en steun dus op mijn eigen kosten een congregatie monniken. Ik vertrouw erop en hoop, dat ook ik, hoewel ik geen afkeer heb van alle wereldse dingen, door hen op te nemen die de wereld verachten en van wie ik meen dat ze daarin oprecht zijn, de beloning der rechtvaardigen zal ontvangen'.¹¹⁹

In de Noordelijke Nederlanden stichtte Boudewijn van Zwieten eeuwen later klooster Mariënpoel bij Leiden. De stichtingsacte van 2 februari 1431 (afb. 4) is bewaard gebleven. Daarin staat onder andere te lezen: *'In den name ons Heren Jhesu Chrisiti [...] amen. Ic, Boudijn van Zweten, treisorier van Hollant, Van Zeelant ende van Vrieslant, doe cont alle luden [...] so hebbe ic daer omme ende of ic mochte na mijnen armen vermoghen Hem te loven ende der glorioser ghebenedider maghet Marien, Sijnre u uitvercoren moeder enich danckerheit ghedoen om meerre gratie ende ghenaden te verwerven in deser tijd ende glorie na desen ellende inder ewicheit, in rechten testamente ende minen utersten wille, uit puerre caritaten ende minnen, gheordineert een cloester van nonnen regularissen, die nu ter tijt wonachtich sijn ende namaels wonen sullen ten ewichen daghen opter hofstede diemen te heten plach Podikenpoel ende voirtan sal heten Sunte Marienpoel of Onser Liever Vrouwenpoel, mit alsulker ordinantië ende goeden als hier na ghescreven staen'*.¹²⁰

Boudewijn van Zwieten stichtte klooster Mariënpoel met de bedoeling de gunst van God te verwerven, opdat hij en zijn familie gespaard zouden worden op de dag van het Laatste Oordeel. In de stichtingsacte zijn de schenkingen van het kloostergebouw, een enorme hoeveelheid geld en stukken land opgetekend, maar ook de rechten en plichten van de kloosterzusters. Er mochten niet meer dan tien lekenzusters en veertig nonnen in het klooster opgenomen zijn en die moesten ook levenslang in het klooster vertoeven.

Van de nonnen werden wel tegenprestaties verwacht. Nadat Boudewijn werd begraven in het hoogkoor van de kloosterkerk moesten ze elke keer wanneer zij het hoogkoor betraden naar zijn graf lopen en daar het Ave Maria bidden. Bij het vertrek uit het hoogkoor moesten zij een bede uitspreken: *'Anima eius et anime omnium fidelium defunctorum per piam misericordiam requiescant in pace, Amen'*. ('Mogen zijn ziel en de zielen van alle gestorven gelovigen door genadige barmhartigheid rusten in vrede, Amen.') In de stichtingsacte werd ook bepaald dat er een aantal eeuwige missen voor de stichter en zijn verwanten opgedragen moesten worden. Zo moest er iedere week een requiemmis gezongen worden, gevolgd door een bezoek aan het graf. Voor iedere zaterdag werd een Onze-Lieve-Vrouwemis vastgelegd en moest iedere non nadien vijf keer het Ave Maria opzeggen.

¹¹⁹ Lawrence, p. 74.

¹²⁰ http://www.cs.uu.nl/research/projects/i-cult/CLE/6Memoria/en/FoundationCharter_zoom.htm.

Op de avond voor iedere Mariafeestdag werd een zielmis voor Van Zwieten opgedragen en werden de psalmen *'Miserere mei'* en *'De profundis'* gezongen. Op zijn sterfdag (17 mei) was er een memoriedienst voor Boudewijn, zijn familie en vrienden en graven en vorsten die hij tijdens zijn leven had gediend; op de avond ervoor was er een vigilie. Op de sterfdag zelf werd er een requiemmis opgedragen en was er een gang naar het graf. De rector en de nonnen moesten zich streng aan deze regels houden en werden elk jaar gecontroleerd door de visitatoren van het kapittel van Sion, het kapittel waarbij Mariënpoel aangesloten was.¹²¹

Er werd overigens ook voor het zielenheil van de nonnen gezorgd. In 1558 trof het klooster een regeling met Wouter Jacobsz, prior van het convent voor reguliere kanunniken in Stein. De nonnen schonken hem een eeuwigdurend jaargetijde: een jaarlijks terugkerende memoriedienst die na zijn overlijden voor zijn zielenheil belegd zou worden. De prior van zijn kant beloofde een requiemmis te lezen voor iedere non die gedurende zijn leven kwam te overlijden. Dit werd vastgelegd in een schenkingsregister.¹²²

Op Allerzielen (2 november) werden de zielen van iedere overledene herdacht. Kloosters en kloosterorden richtten ook 'gebedsbroederschappen' op. De leden hiervan spraken gebeden uit voor het zielenheil van overleden broeders en zusters uit andere kloostergemeenschappen. Leden waren op deze manier verzekerd van een geweldige hoeveelheid gebeden. Zodra iemand was overleden kregen de aangesloten instellingen hiervan bericht en werd de naam van de dode genoteerd in de gebedslijsten. Leden werden vermeld in handgeschreven of gedrukte oorkonden.¹²³

4.1 Memorieboeken

De namen van personen die door kloosterlingen herdacht moesten worden stonden in een zogenoemd 'memorieboek' geschreven. Ook de dag waarop deze personen in een mis of in gebeden genoemd moesten worden werd in een memorieboek vermeld. Een memorieboek wordt ook met andere namen aangegeven, zoals mortuarium, obituarium, martyrologium of necrologium.¹²⁴ In een memorieboek staan bijvoorbeeld de schenkingen aan een instelling, de plaats van het graf en de memoriediensten die men voor de met name genoemde personen moest houden.¹²⁵

Een necrologium bevatte de namen van de overledenen binnen de gemeenschap van het klooster. Er waren ook memorieboeken met namen van zowel levende als overleden personen, die *Libri Memoriales* of *Libri Vitae* genoemd werden. W.C.M. Wüstefeld heeft een memorieboek van het Katrijnenklooster in Haarlem bestudeerd dat tot de laatste categorie

¹²¹ Van Bueren en Wüstefeld, pp. 241-242.

¹²² <http://www.cs.uu.nl/research/projects/i-cult/CLE/6Memoria/en/Main.htm> (prayer).

¹²³ Van Bueren en Wüstefeld, p. 161.

¹²⁴ W.C.M. Wüstefeld, 'Het memorieboek van het Katrijnenklooster in Haarlem (Hs. 70H53, Koninklijke Bibliotheek Den Haag). Een codicologisch-historische studie', in: *Ons geestelijk erf 54*, Antwerpen 1980, pp. 293-333.

¹²⁵ Van Bueren en Wüstefeld, p. 34.

behoort. Het memorieboek van omstreeks 1460 bevat een Middelnederlandse tekst van het Martyrologium van de benedictijnse monnik Usuardus, dat oorspronkelijk omstreeks 870 door hem geschreven werd in het klooster Saint-Germain-des-Prés bij Parijs.

Een martyrologium bevat een liturgische tekst waarin de feesten staan van heiligen (niet alleen martelaren) die in een bepaalde stad of streek gevierd werden. De heiligen werden volgens de dagen van het jaar geordend en soms begeleid door teksten over hun daden. De heiligen die in dit memorieboek in rode inkt geschreven staan (en dus belangrijker waren dan de namen in zwarte inkt) werden in het bisdom Utrecht vereerd. Ook St. Bavo (1 oktober), St. Jeroen (17 augustus) en St. Franciscus (4 oktober) staan in rood vermeld, maar horen niet tot de speciaal vereerde heiligen in het bisdom Utrecht. St. Bavo komt in Holland vaak voor in oorkonden en is ook de patroonheilige van de St. Bavokerk in Haarlem; 17 augustus wordt na 1429 een verplichte feestdag ter ere van St. Jeroen en St. Franciscus zal waarschijnlijk de patroonheilige zijn van het klooster, dat het handschrift in eigendom had. De Mariafeesten krijgen extra aandacht door bijzondere versieringen, wat verklaarbaar is door de algemene Mariaverering in de Middeleeuwen. Maar ook algemene heiligen als Johannes de Doper, Petrus en Paulus krijgen extra aandacht, net als Catharina, de enige vrouwelijke heilige in deze groep.

Op elke bladzijde werd één week genoteerd. Bij enkele dagen zijn de namen van maters, paters en zusters van het Katrijnenklooster vermeld, soms met een schenking of het jaar van overlijden of het aantal jaren dat zij een functie vervulden in het convent. Ook een aantal namen van ouders en andere familieleden van de kloosterlingen staan in het memorieboek vermeld samen met namen waarvan de band met het klooster niet gelijk duidelijk is. Een voorbeeld van een memorie uit dit boek (f.23^r): *'Ende Katrijn Claes dochter onse moeder die ons vij iaer gheregiert heeft daer wi of hebben hondert rijnsche gulden'*. De gebruiksters van het boek behoorden waarschijnlijk tot de derde orde van St. Franciscus en waren aangesloten bij het Utrechtse Kapittel. De teksten werden door verschillende mensen geschreven, hetgeen te zien is aan de verschillende handschriften.¹²⁶

Ook in het klooster Mariënpoel functioneerde een memorieboek. In de eerste zin van dit boek staat: *'Dit isset dat wi ontfanghen hebben vanden ghenen die ghestorven syn'*. Mariënpoel heeft hondervijftig jaar bestaan en ontving vele schenkingen van familieleden van de zusters, van de nonnen zelf en van personen uit kloosters die banden hadden met Mariënpoel. Het memorieboek bevat een doorlopende lijst met namen en giften. Hier en daar staan zelfs de gebeden en psalmen vermeld die de priester tijdens de mis moest lezen. Soms worden het sterfjaar en de sterfdatum genoemd. De schenkingen varieerden van geld, liturgische objecten en kledingstukken die in de eredienst gebruikt werden (zoals kazuifels) tot beelden van evangelisten en apostelen. Het klooster ontving eveneens veel

¹²⁶ Wüstefeld, pp. 296, 299, 303-304, 306, 311, 325.

handschriften: bijbels, zangboeken, missalen, getijdenboeken, en dergelijke. Niet alle schenkingen werden overigens altijd vermeld in het memorieboek. Boudewijn van Zwieten verdient volgens de nonnen het meeste gebed: *'... voir welkes ziel wi grote scult hebben voir te bidden tot ewighen daghen voir allen anderen menschen. Want hi ons oec bouwen al dat hier voirscheuven staet, menichfoudighe weldaet, aelmissen ende minnen bewijst heeft'*.

Van Kan noemt de memorie een *'juridische fundatie'*. Een (onroerend) goed, een geldbedrag en/of rente werd aan een instelling in beheer gegeven door een stichter, waarbij de instelling als tegenprestatie één of enkele keren in een jaar een mis opdroeg voor het zielenheil van de stichter en/of diens familieleden of vrienden. Heel vaak was aan de memoriedienst een uitdeling aan de armen verbonden, waarbij de stichter zijn christelijke plicht van naastenliefde wilde uitvoeren, maar ook een steentje wilde bijdragen aan zijn eigen zielenheil. Sociaal prestige speelde hierbij eveneens een rol. Uit een Haags memorieboek geeft Van Kan een voorbeeld van uitdelingen die ene Aechte Ruysssen en haar dochter Lijsbeth bedongen: *'die heyligeestmeesters sellen ten grave ... delen LX broeden stuck van een groet ende daer toe vyff arme menschen elcx een hemde ende noch vyff arme menschen elcx een paer scoen'*.¹²⁷

4.2 Memoriediensten

Wie in de late Middeleeuwen overleed, moest in gewijde grond begraven worden en wel op het kerkhof van de eigen parochie. De parochierechten eisten dat de begrafenis door de parochiepastoor of zijn vervanger in de eigen parochiekerk gehouden moest worden. Maar welgestelden konden dit recht afkopen en maakten hier vanaf de dertiende eeuw steeds meer gebruik van. Het bood de rijken de mogelijkheid een bepaalde gemeenschap of bidplaats te kiezen waarmee zij zich verbonden voelden. Door geschenken en privileges werd de band met de instelling, zoals bijvoorbeeld een klooster, verstevigd.

In de dertiende eeuw waren bedelorden als franciscanen en dominicanen heel geliefd bij de gelovigen. Hun levensstijl was een ascetisch leven in armoede en eenvoud, in tegenstelling tot de weelderige levenswijze van traditionele kloosterorden, zoals de benedictijnen. Men geloofde dat de gebeden, missen en grond van kloosterlingen uit de strenge bedelorden een grotere heilskracht bezaten dan die van de rijke orden, die het niet zo nauw namen met de regels. Individuele factoren konden ook een rol spelen. De aanwezigheid van een familielid in bijvoorbeeld een klooster kon ertoe bijdragen om te besluiten voor deze instelling te kiezen.

De manier waarop een begrafenis, een begrafenisdienst of een memoriedienst (die een herhaling van de begrafenis was) uitgevoerd werd, hing samen met de mogelijkheden

¹²⁷ Fred van Kan, 'Om zalicheyt zynre siele. Het stichten van memoriediensten in middeleeuws Den Haag', in: *Jaarboek Die Haghe*, red. G.J.M. van Baarsel e.a., Den Haag 1996, p. 12.

van de gekozen instelling en de financiën van de schenker. De mogelijkheden waren groot. Men kon kiezen uit het aantal priesters dat bij de dienst ingezet werd, een gezongen dienst met een koor of een gelezen mis, of er een pelder (lijkkleed) werd gebruikt, het aantal en de grootte van de kaarsen, de hoeveelheid en de inhoud van de uitdelingen, enzovoort. Een begrafenis of memoriedienst kon op verschillende plaatsen tegelijkertijd uitgevoerd worden. Rijke burgers lieten soms op elke bidplaats van de stad een requiemmis opdragen, waarbij een katafalk (een constructie waarop of waaronder de dode ligt opgebaard) met pelder het lichaam van de overledene moest voorstellen.

Paul Trio noemt de groeiende uitvoerigheid in de late Middeleeuwen *'formalistische optelvroomheid'*. Deze hing samen met de overtuiging dat de omvang van de pracht en praal van missen en gebeden van beslissende betekenis was voor de redding van de ziel. Daarom moesten ook zoveel mogelijk mensen naar de begrafenisdienst en memoriediensten komen, zodat er meer kracht uitging van de mis en de ziel van de overledene eerder verlost werd van de kwellingen in het vagevuur. Mensen werden gelokt met gratis voedsel en geld.¹²⁸

Een goed voorbeeld van een persoon die er alles aan deed om zijn zielenheil veilig te stellen was Bartout, heer van Assendelft. In het Haarlemse Sint-Jansklooster werd hij in 1443 naast zijn vrouw begraven in het koor van de kloosterkerk, vlak voor het altaar dat aan de heilige Margaretha gewijd was. Meer dan honderd jaar lang werd er vanaf die tijd elke dag een mis gelezen voor hun zielenheil en dat van hun naasten. Op 28 oktober 1412 had Bartout zich aan het Jansklooster verbonden en hij bepaalde hierna direct dat bij het toen nog lege graf voor eeuwig een lamp moest branden *'ter ere van het Heilig Sacrament en tot zaligheid van de zielen van Bartout en zijn vrouw Odulle, de zielen van zijn ouders en alle zielen van degenen aan wie hij verschuldigd is weldaad te doen en van wie hij goed heeft ondervonden'*. Alles met het doel om de zielen van deze ridder en zijn naasten te helpen, de zonden te doen verminderen en daarmee de pijn in het vagevuur.

In 1434 liet Bartout een testament opmaken waarin hij de wensen voor zijn begrafenis liet noteren. Er moest na zijn dood een dodenwake worden gehouden, waarbij uit de heilige Schrift of uit heiligenlevens moest worden gelezen en er moesten tweeëndertig zielmissen worden opgedragen. Tijdens het eerste jaar van overlijden moest elke maand een vigilie (dodenwake) en de dag daarop een requiemmis worden gezongen. Elke priester van het Jansklooster behoorde op die dagen ook een stille rouwmis op te dragen. Op andere plaatsen moesten eveneens memoriediensten gehouden worden, zelfs buiten het eigen gebied van Bartout. Twee nichten die in andere kloosters waren ingetreden werd opgedragen een gouden psalter te lezen. Waarschijnlijk moesten de nichten de 150 psalmen lezen die in een psalterium staan. De vijf bedelorden, de kartuizers en de regulieren in

¹²⁸ Paul Trio, 'De zorg voor lichaam en ziel in het licht van de eeuwigheid (late Middeleeuwen)', in: *Tussen Hemel en Hel. Sterven in de Middeleeuwen*, Brussel/Amsterdam 2010, pp. 237-239.

Utrecht moesten onmiddellijk na zijn overlijden diensten beginnen. De schenkingen die Bartout deed aan de vele verschillende instellingen leverden minimaal een aantekening op in het memorieboek of in de lijst van de doden van die instituten, waardoor de namen van Bartout en zijn naasten in de missen werden genoemd die voor deze gulle gevers werden gelezen.

Jaar in jaar uit moesten grote aantallen zielmissen worden opgedragen, naast de mis die vanaf 1412 elke dag al in het klooster van Sint Jan werd opgedragen. Hij wilde, dat was zijn doel, zo snel mogelijk een plaats verwerven in de hemel voor zichzelf en zijn naasten. Bij zijn sterven zouden dertien mensen een rok, een hemd en een paar schoenen krijgen. Na de begrafenis, moesten honderd arnoldusguldens onder de armen verdeeld worden en hierna nog eens honderdvijftig. In het jaar van overlijden werden elke maand brooduitdelingen georganiseerd. Bij het graf werd aan de muur een schilderij gehangen met de Kruisiging; Bartout en zijn vrouw werden erbij afgebeeld. De memoriediensten voor Bartout en zijn naasten moesten *'ten eeuwigen dage'* uitgevoerd worden. De ridder had in de stichtingsacte een jaarlijkse rente vastgelegd die hij, en na zijn dood zijn erfgenamen, aan het Jansklooster moest uitbetalen.¹²⁹

4.3 De memorietafel met de familie Van Beesd in het kartuizerklooster van Delft

Hoe hebben memorievoorstellingen gefunctioneerd in kloostergemeenschappen met een strenge observantie? Was dit soort voorstellingen wel passend in een dergelijk klooster? Liesbeth Zuidema onderzocht deze vragen met betrekking tot een kartuizerklooster in Delft, gesticht in 1470 en destijds in het bezit van (onder andere) een drieluik (afb. 5 en afb. 6) met *Anna-te-drieën en de gebedsportretten van de familie Van Beesd*.¹³⁰ De gegevens in het geschrevene hieronder zijn ontleend aan haar artikel.

Kartuizers leefden volgens een strenge regel die gericht was op het innerlijke leven. Kostbare voorwerpen en afbeeldingen die afleidden van een eenvoudig en armoedig bestaan pasten daar op het eerste gezicht niet bij. Hoe werd in kartuizerkloosters in de Noordelijke Nederlanden met dit spanningsveld omgegaan?

In de elfde en twaalfde eeuw leefden de monniken in de benedictijner abdijen die behoorden bij de congregatie van Cluny in weelde. Suger (†1151) was abt van de buiten Parijs gelegen benedictijner abdij Saint Denis en was een groot voorstander van kostbare kunstobjecten in zijn kerk. De cisterciënzer Bernard van Clairveaux (†1153) veroordeelde dit juist omdat ze de kloosterlingen afleidden. De kartuizers hielden er dezelfde mening op na. Zij leefden in de stilte en eenzaamheid van een kluis.

¹²⁹ Van Bueren en Wüstefeld, pp. 35-37.

¹³⁰ Liesbeth Zuidema, 'Weerspiegeling van twee leefwerelden. Het Delftse kartuizerklooster en het drieluik met de familie van Beesd', *Madoc* 18 (2004) nr. 4, pp. 260-270.

Kloosters waren vooral bedoeld als plaatsen van gebed. Begunstigers van een klooster verwachtten in de eerste plaats dan ook gebeden voor het heil van hun ziel en wilden graag binnen de muren van het klooster begraven worden. Hoe strenger de regel in een klooster nageleefd werd, hoe geloofwaardiger de kracht van de gebeden gevonden werd. In een kartuizerklooster leefden monniken die zich toededen op het gebed en lekenbroeders die zich vooral met handarbeid bezig hielden. In een groot pand waren de kluizen van de monniken gevestigd, in het broederkwartier de cellen van de lekenbroeders. Hiernaast was nog een kleiner pand voor de gezamenlijke vertrekken. Het poortgebouw was de toegang tot het broederkwartier, zodat de monniken door de lekenbroeders van de buitenwereld gescheiden werden.

De kartuizer leefwijze werd door andere kloosterorden als voorbeeld gezien voor het monastieke leven. Hervormingen, zoals in andere orden, waren daarom onnodig, omdat de kartuizerorde als de strengste orde gezien werd. Doordat de kartuizers een geweldige reputatie opgebouwd hadden met betrekking tot de effectiviteit van hun gebeden nam het aantal schenkingen van rijke gelovigen sterk toe en daarmee ook het aantal kostbare memoriestukken binnen de muren van kartuizerkloosters. Kartuizerklooster Nieuwlicht bij Utrecht vermeldt in het necrologium zesentwintig memoriestukken bij de graven van leken in de pandgangen van dit klooster.

De kartuizer *consuetudines* van omstreeks 1127 vermeldden maar een paar kostbare objecten, waaronder een miskelk. In 1425 wordt in een verordening van het generaal kapittel van de kartuizerorde bezorgdheid geuit over het toegenomen aantal objecten, zoals schilderijen en gebrandschilderde ramen, met afbeeldingen die de concentratie van de kloosterlingen konden verstoren. Het ging onder andere om seculiere wapenschilden en vrouwenfiguren. De eenvoud die de regel voorschreef was in het geding. De visitatoren die op de naleving van de kloosterregel toezagen drongen erop aan de objecten met afleidende afbeeldingen te verwijderen, maar alleen wanneer dit geen schandaal zou veroorzaken. Geschenken voorwerpen hingen namelijk vaak samen met contracten tussen de gever en de kloostergemeenschap. In de relatie tussen begunstigers van het klooster en de kartuizers wrong het dus. Enerzijds bracht de stedelijke elite met hun geschenken de eenvoud van de orde in gevaar, anderzijds was de eenvoud van de kartuizers juist hun aantrekkingskracht.

Het drieluik met de Delftse familie Van Beesd komt oorspronkelijk uit het kartuizerklooster van Sint Bartholomeüsdal in Jeruzalem (buiten Delft). Hun wapenschilden staan op de binnenluiken en ook de inscripties op het tekstbord verwijzen naar deze familie van patriciërs. Het tekstbord wordt begin zeventiende eeuw gedateerd. Op het linkerluik verwijst het blauwe wapenschild met een rood getongde en genagelde zilveren leeuw naar het geslacht Van Beesd. Het gedeelte blauwe wapenschild op het rechterluik laat links weer de zilveren leeuw zien en rechts twee hellebaarden die duiden op het geslacht Van Diemen.

Het tekstbord toont aan de linkerkant een middelnederlandse tekst: *'Anno XIIIc 86 was Dirick Diricksz van Beesd, anders genaemt Van Heemskerck, te Iherusalem ende opten berch Sinay. En starf Anno XVc XLV de XIden dach van november'*. Aan de rechterkant van het tekstbord, evenzo in het middelnederlands: *'Anno XVc XXXII de XIIden dach in julio starf Geertruyt Vranck van Dyemens dochter, die huysvrouw van Dirick van Beest ofte Heemskerck'*. Op de lijst aan de onderkant van het tekstbord staat een tekst in Latijn: *'Obiit anno [...] 9 Maii frater Theodoricus Theodorici van Beest, monachus professus domus huius, sepultus inter [fratres suos]'*. De vertaling luidt: *'Gestorven in het jaar [...] 9 mei, broeder Dirk Dirksz van Beesd, geprofeste monnik van dit huis, begraven tussen zijn medebroeders'*. Het memoriestuk zal zich bij het graf van het echtpaar Van Beesd in het klooster bevonden hebben. Dirk van Beesd stierf dus in 1545 en zijn echtgenote Geertruid van Diemen in 1532.

Reeds in 1474 schonken de ouders van Dirk van Beesd een rente uit land aan Bartholomeüsdal. Met dit bedrag werd onder andere een kapelanie betaald om tot in de eeuwigheid twee keer per week een memoriemis op te dragen voor het zielenheil van de familie. Er werd in het klooster ook een kluis gesticht door deze familie die waarschijnlijk door de oudste zoon van Dirk van Beesd bewoond werd. Hij was in 1514 ingetreden in het klooster.

Wellicht werd het middenpaneel door de familie Van Beesd op de jaarmarkt van Delft gekocht en heeft de Meester van Delft de opdracht gekregen op twee luiken de portretten van de familie te schilderen. Deze twee luiken werden hierna aan het middenpaneel bevestigd. Op het middendeel is 'Anna-te-drieën' geschilderd. Dit was een geliefd thema in de zestiende eeuw en werd vele malen voor de kunstmarkt geschilderd. Op het linker binnenluik (heraldisch rechts) worden Dirk van Beesd en zijn vier zonen door Johannes de Doper gepresenteerd, op het rechter binnenluik (heraldisch links) zijn vrouw Geertruid van Diemen met de dochter door Maria Magdalena. Dirk van Beesd heeft als Jeruzalemvaarder een palmtak onder de arm. Hij bezocht het Catharinaklooster op de berg Sinaï, waarvan het Catharinawapen (een zwart wapenschild met gouden rad en zwaard als attributen van deze heilige) getuigt.

Aan de rechterzijde van Dirk van Beesd is de oudste zoon Dirk (†1566) afgebeeld, monnik in Bartholomeüsdal en aan het eind van zijn leven vicaris van het klooster. Een vicaris assisteerde de prior bij het besturen van de gemeenschap. Hij draagt de kledij van de kartuizers: een wit habijt en daaroverheen een wit scapulier met een hoofdkap en dwarsbanden ter hoogte van de heup. Hij heeft als geestelijke een kruinschering. De buitenzijde van het drieluik toont de heilige Hiëronymus, boetend voor een kruisbeeld in een verlaten rotslandschap. Alle familieleden zijn in gebed geknield in de richting van het tafereel op het middenpaneel. Dit memoriestuk toont een beperkt deel van een familie: het kerngezin.

Ter gelegenheid van de intrede van Dirk in het klooster heeft zijn familie dit drieluik vermoedelijk aan het klooster geschonken. Ook in de naamlijst van ingetreden monniken van het kartuizerklooster Sint Andries ter Zaliger Haven (buiten Amsterdam), geschreven in het schenkingsboek, komt dit soort professiegeschenken voor. Het drieluik is na de dood van de ouders van Dirk waarschijnlijk als memoriestuk bij het graf geplaatst. Of de afbeeldingen de monniken ook echt afgeleid hebben, hangt natuurlijk ook samen met de plaats en de functie van het drieluik. De kloosterkerk werd meestal gebruikt voor de graven van de kloosterstichters. Wanneer het memoriestuk in een van de pandgangen geplaatst was, zal het zeker zichtbaar geweest zijn voor de kloosterbroeders. Meestal zal het drieluik gesloten zijn geweest en toonde het enkel de (meestal) sobere grisailleschilderingen aan de buitenkant. Alleen op kerkelijke feestdagen was het kleurrijke binnendeel te zien. Dit betekende dat het drieluik in geopende toestand niet vaak te zien was, want vanwege de eenvoud van de leefregel waren er weinig feestdagen op de liturgische kalender van de kartuizers te vinden.

Het gesloten drieluik zal als devotiestuk gediend hebben. Devotiestukken dienden als hulpmiddelen bij gebed en meditatie. De heilige Hiëronymus was vanzelfsprekend een voorbeeld voor de kartuizers en zeker omdat hij hier niet als kerkvader is verbeeld maar als boetedoende kluizenaar.

Op kerkelijke feestdagen werden de gebedsportretten en de wapenschilden zichtbaar. Op het linkerluik was bij de mannen de patroonheilige van de kartuizers te zien: Johannes de Doper. Deze is in zijn kameelharen mantel als een kluizenaar verbeeld. Op het rechterluik staat bij de vrouwen Maria Magdalena in de luxe wereldse kleding (toonbeeld van ijdelheid) van een zondares. Ook zij was van bijzondere betekenis voor de kartuizers: na haar bekering zou zij als kluizenares in de woestijn gaan leven. De kluizenaarsheiligen duiden op invloed van de kartuizers op het iconografisch programma van dit kunstwerk. De voorstelling aan de binnenzijde van het drieluik maakt het tot een memoriestuk.

Het drieluik lijkt dus een dubbele functie gehad te hebben: een functie voor leken (memorietafel) én een functie voor kloosterlingen (devotiestuk). Op die manier kwamen twee leefwerelden samen. Om contractbreuk te vermijden en vanwege de band van de familie met het klooster zou het overigens moeilijk geweest zijn om dit drieluik te verwijderen. De prior van het kartuizerklooster kon dus als lid van het generaal kapittel een verordening uitvaardigen die hij als bestuurder van het klooster niet altijd kon naleven.

5. De plaats en rol van kloosterlingen op memorievoorstellingen uit het huidige Nederland tot 1580

In de volgende hoofdstukken wordt op deze vragen uitgebreid ingegaan. Ik zal hierbij gebruik maken van de bestudeerde literatuur, maar uiteraard zullen ook de uitkomsten van het onderzoek dat ik verricht heb naar de tientallen memorievoorstellingen uit de MeMO-database hierbij benut worden. In de bijlagen aan het eind van deze scriptie kunnen de gegevens van de inventarisatie ingezien worden.

5.1 De plaats van kloosterlingen op memorievoorstellingen

De plaats die kloosterlingen op memorievoorstellingen innemen verschilt. De hun toegewezen plek hangt meestal samen met de positie die ze innemen in de samenleving of de kloostergemeenschap. Mannen nemen in de regel de belangrijkste plaats in. Wanneer de gebedsportretten van mannen en vrouwen gescheiden van elkaar aan beide zijden van de hoofdvoorstelling geplaatst zijn dan komen de mannen vaak op de belangrijkste plaats op het memoriestuk. En dat is, gezien vanuit de beschouwer, links. Maar vanuit de persoon op de memorietafel gedacht noemt men die plek heraldisch rechts. De vrouwen staan in dit geval dan heraldisch links.

Wanneer kloosterlingen zich samen met niet-kloosterlingen op een memoriestuk bevinden, dan kunnen de regels voor de positionering afwijken. Als kloosterlingen op een memorietafel als leden van een gezin afgebeeld zijn knielen ze achter de ouder(s). De ouders staan het dichtst bij het religieuze tafereel en meer op de voorgrond. Indien mannen en vrouwen samen op een paneel aan één zijde of aan beide zijden gepositioneerd worden dan worden de vrouwen meestal half of helemaal achter de mannen geplaatst. Deze in principe vaste rangorde van mannen en vrouwen kent uitzonderingen, maar is exceptioneel. Meestal is er dan een bijzondere reden voor. Leden van de geestelijkheid waren belangrijker in de middeleeuwse samenleving dan niet-geestelijken. In familiestukken zie je dat wel terug: broers-uit-de-wereld krijgen dan een minder voorname plaats dan broers die geestelijken zijn, maar ouders krijgen weer een betere plaats dan hun kinderen uit de geestelijke stand. Bij de plaatsing van gebedsportretten houdt men dus de middeleeuwse maatschappelijke hiërarchie aan.¹³¹

Corine Schleif heeft de betekenis van de positionering links of rechts onderzocht. In de Middeleeuwen werd links en rechts vanuit het kunstobject zelf bekeken, in onze tijd echter vanuit de beschouwer. Om misverstanden te voorkomen spreekt men nu van 'heraldisch links en rechts'. Het is een term uit de heraldiek waar de wapenschilden van de man rechts (voor de beschouwer links) afgebeeld zijn en die van de vrouw links (voor de

¹³¹ Truus van Bueren met bijdragen van W.C.M. Wüstefeld, *Leven na de dood. Gedenken in de late Middeleeuwen*, Turnhout 1999, pp. 89-91.

beschouwer rechts). De voorwerpen op het wapenschild zijn altijd op het centrum georiënteerd. Op een altaarstuk zijn de gebedsportretten op dezelfde manier gerangschikt.

De termen 'rechts' en 'links' staan ook voor het 'goede en sterke' respectievelijk 'het kwade en zwakke'. Reeds bij de Grieken geloofde men dat vrouwen voortkwamen uit zaad dat door de linker testikel geproduceerd was en dat als zwakker werd gezien dan zaad uit de rechter testikel, waaruit het mannelijk geslacht ontsproot. In de Bijbel kom je dit onderscheid tussen rechts en links ook tegen: 'De schapen zal hij aan zijn rechterhand opstellen, de bokken aan zijn linkerhand. Dan zal de koning tegen hen die aan zijn rechterhand staan zeggen: "Kom, gezegenden van mijn Vader" ...' (Mattheüs 25,33-34). Christus werd tussen twee misdadigers gekruisigd. Volgens het apocriefe boek *De handelingen van Pontius Pilatus* hing de 'slechte moordenaar' (Dismas) links van Jezus en de 'goede moordenaar' (Gestas) rechts. De ruimte aan Jezus' rechterhand werd voortaan bestempeld als de goede kant, de ruimte aan zijn linkerhand als de slechte zijde.

In laatmiddeleeuwse kerkportalen werden de wijze maagden heraldisch rechts gegroepeerd en de dwaze maagden heraldisch links. De apostolische geloofsbelijdenis beschrijft Christus ook als zittend aan de rechterhand van zijn Vader. Wanneer Christus en Maria voor de troon van God afgebeeld worden, zit Christus rechts van God en Maria links. Afbeeldingen van martelaressen en vrouwelijke heiligen werden regelmatig aan de linkerkant van kerken afgebeeld, martelaren en mannelijke heiligen rechts, zowel in de Middeleeuwen als in de Renaissance. In een mantelmadonna van Gregor Erhart, de *Madonna Misericordia* (een steensculptuur uit 1501-1514) in de Wallfahrtskirche in Frauenstein in Oostenrijk (afb. 7) knielen de mannen (heraldisch) rechts, de vrouwen (heraldisch) links.

Toch werd de vrouw niet altijd links geplaatst. Het hing ook af van de pendantfiguur. In Kruisigingsgroepen staat Maria aan Christus' rechterhand en Johannes de Evangelist aan diens linkerzijde. In de kathedraal van Lübeck is een Kruisigingsgroep afgebeeld waarbij Maria zich aan Christus' rechterzijde bevindt en Johannes de Evangelist aan zijn linkerzijde, de heilige Maria Magdalena rechts en de schenker (bisschop Albert II Kummedick) links, Adam rechts en Eva links (afb. 8). Zo konden mannen en vrouwen afwisselend heraldisch links of rechts geplaatst worden al naar gelang hun onderlinge rangorde. In overeenstemming met het gangbare decorum lieten echtgenotes of weduwen die opdrachten gaven voor kunstwerken in de late Middeleeuwen zichzelf heraldisch links weergeven en hun echtgenoten heraldisch rechts.¹³²

Bij de inventarisatie van zesentachtig memorievoorstellingen met kloosterlingen blijken de kloosterlingen op achtenvijftig memoriestukken de 'hoofdrol' te spelen: ze zijn

¹³² Corine Schleif, Men on the Right – Women on the Left: (A)symmetrical Spaces and Gendered Spaces, in: Virginia Chieffo Raguin en Sarah Stanbury (red.), *Women's Space. Patronage, Place and Gender in the Medieval Church*, New York 2005, pp. 207-249.

zonder niet-kloosterlingen afgebeeld. Op die achtenvijftig memoriestukken is een kloosterling negenendertig keer alleen (zonder andere kloosterlingen) op de kunstwerken geplaatst.

In zeventien gevallen maken de kloosterlingen deel uit van een 'kernegezin': een echtpaar met zoons en dochters. Acht keer zijn ze opgenomen in een 'uitgebreide familie' (een familie met (groot)ouders, broers, zussen, nichten en/of neven, ooms en/of tantes), waarvan twee keer een familie met meerdere generaties (ID 595 en ID 739¹³³). Van drie memoriestukken is onbekend welke personen er bij de kloosterlingen staan.

In veruit de meeste gevallen spelen de kloosterlingen dus een 'hoofdrol' in de memorievoorstellingen. Monniken en nonnen zijn 'figuranten' in de memoriestukken waarop kernfamilies en uitgebreide families afgebeeld staan. Want dan zijn ze gegroepeerd tussen de familieleden en vallen in deze samenstelling vooral op door hun afwijkende (religieuze) kleding.

Tweeënvijftig keer zijn de kloosterlingen op het hoofdafereel (muurschildering, beeldhouwwerk of paneel) geplaatst en in zesentwintig gevallen staan ze op de luiken van panelen (waarvan eenentwintig keer op de binnenluiken en vijf keer op de buitenluiken). Eén keer knielen de kloosterlingen op een predella onder het middenpaneel en zeven keer op een gebrandschilderd raam (onder de hoofdvoorstelling van het glasraam). Ook hier nemen de meeste kloosterlingen dus een prominente plaats in, namelijk op het hoofdafereel.

Als we naar de positioneringen 'heraldisch rechts' (HR) en 'heraldisch links' (HL) kijken dan zijn in achtentwintig gevallen de mannen HR geplaatst en de vrouwen HL. Hier zien we de normale middeleeuwse hiërarchie terug.

Zeven keer staan mannen en twee keer staan vrouwen HR op het tafereel, maar aan de andere zijde is in dit geval een religieus tafereel afgebeeld. Omgekeerd staan zes keer mannen en vier keer vrouwen HL, terwijl aan de andere kant ook weer een religieus tafereel is verbeeld. Het is in beide gevallen niet duidelijk of hier een diepere hiërarchische betekenis aan de positionering gegeven dient te worden. Datzelfde geldt voor het plaatsen van een monnik of non aan de ene zijde en een heilige (of niemand) aan de andere zijde, wat twintig keer het geval is.

Interessant zijn de uitzonderingen. Op ID 510 staat de dochter HR en de moeder HL. Dit is één van de weinige memoriestukken waarop de dochter een belangrijker plaats inneemt dan de moeder. Wellicht was de dochter de schenker van dit stuk. ID 514 toont HR de rector Jacob Martensz Schout met achter hem waarschijnlijk zijn zuster en HL vijf nonnen. Dat zijn zuster(?) HR achter hem staat is afwijkend van de standaardiconografie. Vermoedelijk staat de vrouw hier achter de man omdat zij een familielid van hem is en de

¹³³ Toets voor de afbeeldingen de genoemde ID-nummers in in de MeMO-database: <http://memodatabase.hum.uu.nl/memo-is/advancedSearch/newSearch>.

vrouwen aan de andere kant (waarschijnlijk) niet. Op ID 516 staat de moeder HR en haar zoon HL. De moeder krijgt de ereplaats boven haar kind.

Op ID 559 staat een cisterciënzer non in het midden van de hoofdvoorstelling op het middenpaneel, terwijl de heiligen op de binnenluiken staan. Bovendien is het heel bijzonder dat deze non knielend het kruishout omarmt. Meestal wordt enige afstand gehouden van 'het heilige'.

Bij ID 563 is misschien geen sprake van HR of HL, omdat hier aan iedere zijde van het hoofdtafereel twee rectoren knielen. Heeft de volgorde van overlijden hier een rol gespeeld? De rechter monnik is pas na de voltooiing van het schilderij toegevoegd. Op ID 673 knielt HR een non achter haar ouders. HL is haar broer en diens vrouw afgebeeld. Het is mij niet duidelijk waarom voor deze bijzondere opstelling gekozen is. ID 696 laat HR een onbekende monnik achter(!) een vrouw zien en HL een reguliere kanunnikes en een onbekende vrouw. Het is onduidelijk welke reden er voor deze rangschikking is. Misschien is de vrouw vóór de monnik zijn moeder?

Op ID 722 krijgt een reguliere kanunnik (HR) de belangrijkste plaats en een seculiere (dom-)kanunnik de mindere plaats (HL). ID 724 laat HR abdis Adriana van Roon zien en HL haar kapelaan Dirck Pietersz Spangert die in rang haar mindere was. ID 739 toont de johannieter Philips van Hogesteyn (?) op het centrale paneel, terwijl andere familieleden op de zijluiken knielen. Ook hier is niet helder waarom voor deze opstelling is gekozen. ID 838 toont zowel HR als HL een man met daarachter een vrouw. De vrouw achter de man HR is een kloosterlinge. Het is niet bekend wie de personen zijn en waarom voor deze opstelling gekozen is. Op ID 2966 staan HR herders en knielen HL een non met haar grootmoeder. Deze non staat echter achter haar grootmoeder, die de beste plaats krijgt.

5.2 De aanwezigen naast kloosterlingen op memorievoorstellingen

Kloosterlingen komen op memorievoorstellingen meestal samen voor met familieleden of medebroeders en -zusters. Bovendien zijn er aan hun gebedsportretten meestal een of meerdere heiligen toegevoegd. Deze heiligen vragen regelmatig middels een handgebaar de bijstand van God voor hun beschermelingen.

In Brabant en Vlaanderen komen op voorstellingen met gebedsportretten vooral naamheiligen voor. Dit is in tegenstelling tot de gebieden boven de grote rivieren, waar naamheiligen maar een klein deel van alle beschermheiligen uitmaken. Bij een combinatie van naam- en andere heiligen is het altijd de man waar de naamheilige bij staat.¹³⁴ Van Bueren geeft geen verklaring voor het feit dat naamheiligen boven de grote rivieren minder voorkomen, maar constateert wel dat het in de literatuur niet herkend is.

¹³⁴ Van Bueren en Wüstefeld, pp. 94-95.

Ordeheiligen, kloosterheiligen, dorps- of stadsheiligen werden afwisselend bij elkaar op voorstellingen weergegeven. Als een klooster bijvoorbeeld 'het Catharinaklooster' heette, waar de heilige Catharina van Alexandrië bijzondere verering genoot en waaraan het klooster gewijd kon zijn, dan werd bij de nonnen soms St. Catharina als kloosterheilige afgebeeld. En dat, terwijl de zusters bijvoorbeeld behoorden tot de orde van de reguliere kanunnikessen, waarvan de heilige Augustinus de ordeheilige was. Die beide heiligen konden dan ook samen op dezelfde voorstelling afgebeeld worden. Verschillende typen heiligen werden op een memoriestuk heel vaak samengebracht.

Van Bueren introduceert in *'Leven na de dood'* ook de zogenaamde 'standaardheilige', die bijna altijd in bepaalde memorievorstellungen voorkomt, zoals bijvoorbeeld Johannes de Evangelist bij de *Graflegging*. Ook bij de *Kruisiging* (Maria en Johannes de Evangelist) of het *Laatste Oordeel* (Maria) komt dit type heilige regelmatig voor. Speciale heiligen (zoals St. Bavo, de patroonheilige van Haarlem) komen in de Noordelijke Nederlanden niet heel vaak voor. St. Barbara en St. Christoffel werden wel meer vereerd, omdat ze bescherming boden tegen een plotselinge onvoorbereide dood. Het sterven zonder gebiecht te hebben voor je zonden was het meest verschrikkelijke dat een gelovige kon overkomen: het had de eeuwige dood tot gevolg. Sommige heiligen staan dus symbool voor de bescherming tegen een plotselinge dood, maar heiligen kunnen ook symbool staan voor de bescherming van een specifieke groep mensen, zoals St. Joris die de beschermheilige van de adel was (ook wel standheilige genoemd).

Van heiligen die zelfstandig op de buitenluiken of in de religieuze voorstelling figureren, verwachtte men uiteraard ook bijzondere bescherming. Zelfstandig weergegeven heiligen samen met heiligen bij gebedsportretten zijn in de Noordelijke Nederlanden veel minder te zien dan in de Zuidelijke Nederlanden. Een portret gaat meestal maar van één heilige vergezeld. Wanneer er meer heiligen afgebeeld worden, zijn er ook bijna altijd meer gebedsportretten aanwezig in het kunstwerk. Vaak worden hierbij niet meer dan twee heiligen achter elke groep personen geplaatst. Normaal gesproken hebben mannen een mannelijke patroonheilige achter of naast zich.¹³⁵

Wanneer de kloosterlingen onderdeel uitmaakten van het gezin of de familie op een memoriestuk werden er vanzelfsprekend andere heiligen gekozen dan wanneer ze alleen afgebeeld waren of samen met andere kloosterlingen. Bij een kloosterling die onderdeel uitmaakte van een gezin of familie kon er gekozen zijn voor de naamheilige(n) van (een van) de ouders, een patroonheilige van de familie, de beschermheilige van het instituut (kerk, klooster, e.d.) waarmee de familie verbonden was of een vereerde heilige uit de stad of streek waar de familie woonde of het instituut gevestigd was. Ook was een keuze mogelijk voor de heilige die op de sterfdag van een van de gememoreerden vereerd werd. De

¹³⁵ Van Bueren en Wüstefeld, pp. 95-97.

kloosterling die alleen of met andere kloosterlingen op een memorievoorstelling voorkwam, kon vergezeld gaan van een ordeheilige, een kloosterheilige of een heilige van de stad of streek waar het klooster stond.

Op eenendertig van de onderzochte memoriestukken komen geen heiligen (meer) voor. Hieronder zijn enkele stukken met één hoofdvoorstelling waar de kloosterlingen terzijde staan van een bijbels tafereel, zoals de *Aanbidding der Drie Koningen* (ID 579), *Anna-te-drieën* (ID 666), de *Geboorte van Christus* (ID 690), een *Piëta* (ID 722) en de *Opstanding van Christus* (ID 696). Hier staan de door Van Bueren zo genoemde standaardheiligen bij. Op de meeste gebrandschilderde ramen komen geen heiligen voor op het gedeelte met het gebedsportret.

Het type heilige dat het meest voorkomt op memorievoorstellingen met kloosterlingen zijn ordeheiligen (26x), gevolgd door kloosterheiligen (16x), naamheiligen (11x), heiligen die beschermden tegen een onverwachte dood (zoals Christoforus en Barbara) en standheiligen (zoals St. Joris) (8x), stads- of dorpsheiligen (4x), familieheiligen (3x), standaardheiligen (2x) en kerkheiligen (2x). Van de elf naamheiligen zijn er zes op een memoriestuk van boven de grote rivieren geplaatst. Van dertig afgebeelde heiligen is niet bekend wie zij moeten voorstellen.

De heiligen die het meest voorkomen op de onderzochte memoriestukken zijn Johannes de Doper (15x), Augustinus (14x), Johannes de Evangelist (9x), Maria Magdalena (8x), Catharina van Alexandrië (6x), Maria (6x) en Hiëronymus (5x). De heiligen Andreas, Barbara, Cecilia, Franciscus, Martinus van Tours en Petrus komen allen vier keer voor. Agnes, Christoforus, Elizabeth van Thüringen zijn drie keer op voorstellingen aanwezig en Agatha, Antonius abt, Gregorius, Jacobus de Meerdere en Margaretha twee keer. Achttien heiligen komen maar één keer voor.

Het type heiligen en de veel voorkomende namen van heiligen hebben natuurlijk heel veel te maken met het onderwerp van de scriptie: 'kloosterlingen op memorievoorstellingen'. Er zijn veel heiligen bij die door een orde of klooster speciaal vereerd werden, zoals Augustinus, Franciscus, Maria, Catharina, Hiëronymus, en dergelijke.

Op de meeste memoriestukken raken de heiligen op de voorstelling de gebedsportretten niet aan. Slechts op zeventien kunstwerken gebeurt het wel. Ditzelfde geldt voor de gebaren van heiligen naar gebedsportretten: ook hier komt dit maar zeventien keer voor. Tien maal maakt een heilige een gebaar naar de hoofdcène. Eén keer wijzen Maria en Johannes de Doper naar zichzelf, één keer wijst Johannes de Doper naar het lam op zijn arm en één keer wijst Franciscus naar Bernardus van Clairveaux. Aangetekend moet worden dat lang niet altijd goed te zien is of iemand aangeraakt wordt of niet en of de heilige naar het gebedsportret wijst dan wel naar de hoofdcène. In de literatuur ben ik niet tegengekomen of er nog een bijzondere betekenis toegekend moet worden aan gebaren en aanrakingen.

Vanzelfsprekend verhoogt het wel de expressiviteit van de voorstelling en wordt de beschouwer meer betrokken bij de gebeurtenis op het kunstwerk. Voor de empathie van degenen van wie gebed gevraagd wordt voor het zielenheil van de gememoreerde(n) is dit, naast de religieuze voorstelling, naar mijn idee wel van belang.

Eenenveertig keer is een kloosterling op het hoofdtafereel geplaatst, dertig keer alleen (dertien keer zonder heiligen en zeventien keer met heiligen), acht keer in gezelschap van een 'kerngezin' (één keer zonder heiligen en zeven keer met heiligen) en drie keer met een 'uitgebreide familie' (twee keer zonder heiligen en één keer met heiligen). In drieëntwintig gevallen is de kloosterling op de luiken geplaatst, waarvan negentien keer op de binnenluiken en vier keer op de buitenluiken; twaalf keer met heiligen, acht keer met een 'kerngezin' en drie keer met een 'uitgebreide familie'.

Vijfentwintig keer maken kloosterlingen op de onderzochte memoriestukken deel uit van een 'kerngezin' of een groter familieverband. Bij een aantal van dit soort memorievoorstellingen zijn de namen van de overledenen en hun sterfdata toegevoegd. ID 621 bijvoorbeeld gaat vergezeld van de volgende (onvolledige) inscriptie: *'Item int iaer ons Heren M CCCCC ende III twe daghen voer Korsdach starf Korsgen Elbertsen mijn lieve [...]. Int iaer ons Heeren M CCCCC ende ses op Sinte Cecilien dach starf Gheerte Kortens myn lieve moeder [voer wiens .i] [...].'* Margriet Corsgendr schonk het memoriestuk tussen 1516 en 1520 aan het Agnietenklooster voor reguliere kanunnikessen in Amsterdam, waar zij abdis was en waar het in de refter hing. Regelmatig stond er ook een oproep om 'voer die siel' te bidden. Veel van deze teksten zijn in de loop van de eeuwen weggeraakt, maar heel veel memoriestukken zullen van dit soort inscripties vergezeld gegaan zijn. Dat het om memoriestukken gaat, is ook vaak te zien aan de overleden kinderen of volwassenen die bij het gezin of de familie afgebeeld zijn. Kinderen dragen dan meestal een doodshemdje in een lichte of afwijkende kleur en ze zijn dikwijls (veel) kleiner afgebeeld dan de anderen. Diverse familieleden vertonen regelmatig een kruisje boven (bijvoorbeeld) hun hoofd ten teken dat zij reeds overleden zijn.

Wanneer kloosterlingen intraden in een klooster kregen ze ter gelegenheid hiervan soms een geschilderd paneel met gebedsportretten mee. Dit geschenk kon als devotiestuk dienen, maar later werd daar ook wel een memoriestuk van gemaakt door het toevoegen van inscripties en/of tekstborden. Het kunstwerk werd dan vaak bij het graf van de overledene(n) geplaatst. ID 514 toont een memoriestuk dat waarschijnlijk door de zeven afgebeelde personen gezamenlijk geschonken werd.

5.3 Het gedachtegoed van kloosterorde(n) en de keuze van religieuze onderwerpen

Het onderwerp dat verreweg het meest gekozen is voor memorievoorstellingen is de *Kruisiging*. Ik kwam het zeventien keer tegen. Dertien keer werd de *Bewening* verbeeld. Het

onderwerp van de *Kruisiging* trof ik vooral aan bij de reguliere kanunniken, de franciscanen en de kartuizers. De *Bewening* zag ik vooral weer terugkomen bij de reguliere kanunniken en de franciscanen. Het onderwerp *Maria met Kind* is tien keer weergegeven, de *Opstanding van Christus* acht keer, de *Doornenkroning* en *Anna-te-drieën* elk zes keer, *Passiescènes* vijf keer en de *Geboorte van Christus* vier keer. De *Aanbidding door de herders*, *Ecce Homo*, *Het Laatste Avondmaal*, de *Graflegging* en de *Bespotting van Christus* elk drie keer. Drieëndertig onderwerpen werden slechts één of twee keer gekozen.

Ik moet bij deze inventarisatie wel een kanttekening maken. Van de zesentachtig memorievoorstellingen die ik onderzocht heb zijn er vijfendertig van reguliere kanunniken en kanunnikessen, zeventien van franciscanen en veertien van kartuizers. De andere twintig memoriestukken zijn verdeeld over zes kloosterorden. Het is dus onmogelijk om bij deze uitkomsten algemeen geldende conclusies te trekken. Wat me wel opviel is dat bij de zes memorievoorstellingen van de Johannieten er vier een onderwerp hadden met Johannes de Doper. Maar dat is niet zo vreemd als de orde naar hem genoemd is.

Veel religieuze onderwerpen die op memorievoorstellingen voorkomen zijn naar mijn mening lang niet altijd direct te herleiden tot de visie van een bepaalde kloosterorde, zoals die tot uitdrukking werd gebracht in de kloosterregel die gevold werd. Het zijn vooral hoogte- en dieptepunten uit de heilsgeschiedenis van de Bijbel die gekozen zijn. Bijna alle onderwerpen komen uit het Nieuwe Testament, slechts drie werden er uit het Oude Testament geselecteerd. Opvallend is wel dat verhoudingsgewijs veel gekozen is voor *Maria met Kind* en *Anna-te-drieën*. Zij waren zeer populair in de Middeleeuwen. Veel kloosters zijn bijvoorbeeld naar Maria vernoemd en de voorspraak van haar en het Kind kon van doorslaggevende betekenis zijn bij de vergeving van zonden die mensen begingen.

5.4 De kleding en houding van kloosterlingen

In het algemeen gesproken zijn er vanzelfsprekend verschillen in kleding tussen de verschillende kloosterorden. Binnen een orde zijn er kledingverschillen tussen monniken en nonnen en vrouwelijke derde-ordelingen en lekenbroeders. Ook novicen gaan anders gekleed. Verschil in kleding komt op memorievoorstellingen met kloosterlingen ook wel voor wanneer er verschil in rang en functie is. Zo draagt de premonstratenzer abt op ID 887 een goudkleurige koorkap over een albe omdat hij ook priester was. De cisterciënzer abdis Adriana van Roon is op ID 612 afgebeeld met een zwarte mantel en draagt de abdisstaf met zich mee als symbool van haar rang. Maar meestal is de kleding alleen van belang om de soort kloosterorde vast te kunnen stellen.

Toen ik aan het schrijven van deze scriptie begon vermoedde ik dat de gebedshoudingen wellicht veel van elkaar zouden verschillen en dat dit mogelijk ook van belang zou kunnen zijn bij het interpreteren van memorievoorstellingen. Achteraf is dit

vermoeden niet bewaarheid. Alle gebedsportretten knielen in eerbied en met gevouwen handen en bevelen zo hun ziel aan God aan. De handen worden hierbij recht vooruit, schuin omhoog of recht omhoog gericht.

Gedurende het onderzoek kwam ik twee bijzondere voorstellingen tegen. Op ID 559 omklemt een cisterciënzer non knielend het kruishout waaraan Christus hangt. Zo'n expressieve en actieve houding kwam ik nergens anders tegen. ID 668 toont een gebedsportret van Erasmus de Visscher van der Gheer, een norbertijner monnik uit de kloosterabdij Mariënweerd bij Culemborg. Terwijl de monnik devoot knielt, worden zijn handen beroerd door Maria, terwijl het Christuskind hem bij de kin aanraakt. Het levert een zeer intiem tafereel van interactie op tussen Maria met haar Kind enerzijds en de geknieelde monnik anderzijds.

5.5 Verschillen tussen memorievoorstellingen van verschillende kloosterorden

Na het onderzoeken van zoveel verschillende memoriestukken moet vooral geconcludeerd worden dat er veel overeenkomsten zijn tussen de kunstwerken van verschillende kloosterorden. De onderwerpen zijn meestal ontleend aan het Nieuwe Testament, de rangschikking is vaak gebonden aan middeleeuwse hiërarchische regels en de meeste gebedshoudingen komen overeen. Ook de doelstellingen van dit soort kunstwerken zijn bij alle verschillende kloosterorden vergelijkbaar. Wat wel verschilt is de keuze voor de heiligen. Op veel memoriestukken wordt de kloosterling vergezeld van de klooster- en/of ordeheilige van de orde waarvan hij of zij deel uitmaakt.

6. Enkele memorabele memoriestukken

Aan het eind van deze scriptie gekomen wil ik nog een drietal memorievoorstellingen bespreken. In de eerste plaats een memorietafel dat op het moment dat deze scriptie geschreven wordt één van de schitterende hoogtepunten is van drie exposities rond de schilder Jacob Cornelisz van Oostsanen. Hij schilderde het paneel de *Aanbidding van Christus met de familie Boelen* in 1512 (afb. 9).¹³⁶ Hierbij zal ik aandacht schenken aan de moeilijke maar boeiende opgave om personen op een memoriestuk te identificeren. Vijfhonderd jaar na het ontstaan van het kunstwerk is dit toch gelukt. De combinatie van de *Aanbidding van Christus* met een zeegezicht op de achtergrond is eveneens buitengewoon..

In de tweede plaats geef ik kort aandacht aan een bijzonder drieluikje uit ca. 1546, dat waarschijnlijk geschilderd werd door Jacob of Albert Maler (of omgeving) en als titel de *Aanbidding door de herders* draagt (afb. 15). Dit kunstwerkje toont een paar interessante noviteiten, die niet te zien zijn op andere memoriestukken.

Ten slotte zal ik wat uitvoeriger stilstaan bij het memoriestuk dat het omslag van deze scriptie siert. Heel opvallend is dat op dit kunstwerk de kloosterlinge heraldisch rechts staat en de mannelijke priester heraldisch links. Dat is vrij uniek. Het is bovendien een zeldzaam voorbeeld van een memorievoorstelling die achter glas geschilderd is.

6.1 De geboorte van Christus in Bethlehem aan Zee?

Daantje Meeuwissen vermeldt in de catalogustekst bij het memoriestuk de *Aanbidding van Christus met de familie Boelen* (afb. 9) dat het hier wellicht om het eerste zeegezicht in de Noord-Nederlandse schilderkunst gaat.¹³⁷ Het memoriestuk is in 1512 vervaardigd door Jacob Cornelisz van Oostsanen voor Sint Andries ter Zaliger Haven, het kartuizerklooster in Amsterdam. In de archieven van dit klooster is te lezen wie het kunstwerk schonk: 'Item, Margaretha Dirk Boelensdr heeft ons gegeven een geschilderd tafereel met de afbeelding van de heer onze Salvator in Bethlehem, ter waarde van vijftig florijnen'.¹³⁸

Aanvankelijk dacht de kunsthistoricus H.J.J. Scholtens dat de vrouw voor de heilige Margaretha Margriet Boelen voorstelde en de man tegenover haar zou volgens hem haar neef Andries Boelen zijn, vanwege de heilige Andreas achter hem. De heiligen zouden de naamheiligen van de schenkster en haar neef zijn. Andries Boelen was een van de burgemeesters van Amsterdam en hoofd van de zogenaamde Boelen-maagschap: afstammelingen van dezelfde voorvader. Scholtens dacht dat de man helemaal links op de

¹³⁶ Deze expositie vond plaats van 15 maart tot en met 29 juni 2014 op drie locaties: het Stedelijk Museum Alkmaar, het Amsterdam Museum (waar dit schilderij tentoongesteld werd) en de Grote Sint Laurenskerk in Alkmaar.

¹³⁷ Daantje Meeuwissen e.a., *Jacob Cornelisz van Oostsanen (ca. 1475-1533) De Renaissance in Amsterdam en Alkmaar*, Zwolle 2014, p. 196.

¹³⁸ Truus van Bueren en Bas Dudok van Heel, 'Een Amsterdams raadsel: wie is wie op de memorietafel van Margriet Boelen?', *Jacobsbode* (2011), nr. 20, p. 2.

voorgond Jan Coman Jansz was, de gestorven echtgenoot van Margriet. Recht tegenover hem, helemaal rechts op de voorgond, zou dan de vrouw van Andries Boelen knielen, Maria Jan Bethsdr. De mannen op de achtergrond zouden de broers van Andries Boelen zijn en de vrouwen op de achtergrond de zussen, kinderen en een nichtje van Margriet. Naast Scholtens meenden ook andere onderzoekers dat de schenkster zichzelf op de belangrijkste plaats liet afbeelden door de schilder en deze veronderstelling werd volgens hen nog meer ondersteund door het feit dat de heilige Margaretha achter haar stond.

Bij memorievoorstellingen hoefde de schenkster echter niet per se op de voorstelling afgebeeld te zijn en als dat wel het geval was, hoefde ze niet altijd op de belangrijkste plaats te komen. De gekozen heiligen op de voorstelling zijn ook lang niet altijd geschikt om de identiteit van de erbij geknielde personen vast te stellen. In de Noordelijke Nederlanden (boven de grote rivieren) zijn de beschermheiligen heel vaak juist geen naamheiligen. Men koos in dit gebied, zoals in hoofdstuk 5.2 reeds is vermeld, eerder voor orde-, klooster-, stads- of standheiligen. Bovendien zou Margriet in de veronderstelde ordening niet tegenover haar man afgebeeld zijn en Andries niet tegenover zijn echtgenote en dat zou werkelijk tegen alle regels indruisen die bij de rangschikking van personen op memorievoorstellingen gehanteerd werden. Echtparen en hun kinderen werden namelijk op zo'n manier ten opzichte van elkaar geplaatst dat ze duidelijk als echtpaar of als gezin te herkennen waren. De mannen op de belangrijkste plaats, heraldisch rechts, de dochters achter de moeder, de zoons achter de vader.

Bas Dudok van Heel schreef in een publicatie uit 1977 dat hij twijfelde aan de hierboven beschreven identificatie. Hij ging ervan uit dat tegenover Margriet haar man Jan Coman Jansz geplaatst was die in 1508 was overleden.¹³⁹ Ook hij was lid van het stadsbestuur van Amsterdam en de heilige moest dan de kloosterheilige voorstellen. Het echtpaar bij de kribbe draagt echter ouderwetse kleding uit de tweede helft van de vijftiende eeuw. Dat is onder andere te zien aan de erg wijde trechtersvormige mouwen, zowel bij de man als bij de vrouw. De kleding van de man uiterst links op de voorstelling draagt wel kleding uit de tijd dat het schilderij vervaardigd is. De zeer wijde mouwen waren rond 1510 in de mode. De vrouw tegenover hem, uiterst rechts, is als weduwe gekleed. Ze draagt een witte guimpe zoals alleen kloosterlingen en weduwen die droegen. Bovendien is haar kleding helemaal zwart. Op grond van deze gegevens is het logischer dat de man en de vrouw, die het dichtst bij de kribbe staan, de ouders van Margriet zijn: Dirk Boelen en Margriet Claas Heinszdr (Margriet Heijnen). Beide waren in 1459 gestorven. Dat spoort met de ouderwetse kleding die dit echtpaar draagt. Margriet zou dan uiterst rechts staan.

Maar wie is dan de man tegenover Margriet? Haar overleden man? Dat roept weer de vraag op wie de overige personen op deze memorievoorstelling zijn. Margriet en haar

¹³⁹ Van Bueren en Van Heel, p. 4.

echtgenoot hadden geen kinderen en Jan Coman Jansz had ook geen broers en zussen; Margriet wel. De man uiterst links lijkt een kruinschering te hebben en hij zou dan een geestelijke kunnen zijn. Hij en de vrouw tegenover hem zijn weliswaar vooraan geplaatst in de voorstelling, maar zij bevinden zich ook achter de ouders van Margriet Boelen. Ze kunnen dus evengoed deel uitmaken van een gezin dat achter de ouders Dirk Boelen en Margriet Heijnen gepositioneerd is. Met de voorgaande analyse kon het merendeel van de identiteit van de personen vastgesteld worden.

Twee zoons van Dirk en Margriet waren ingetreden in het kartuizerklooster in Amsterdam. Ze zijn goed te herkennen aan hun witte pij (zie afb. 10 en afb. 12). Twee andere zoons waren priester, waaronder de man uiterst links: Vechter Boelen, de enige broer van Margriet Boelen die nog leefde in 1512. Tussen de vrouwen achter de moeder (Margriet Heijnen) staan drie kloosterlingen. Het zijn Agnes, Duifje en Geerte die alle drie waren ingetreden in het Sint Luciaklooster in Amsterdam. Agnes en Duifje hadden de plechtige gelofte afgelegd om hun hele leven in het klooster te blijven en waren dus geprofest. Geerte was in haar proefperiode als novice gestorven. Alle drie de vrouwen dragen dezelfde witte kleding, maar twee van hen, Agnes en Duifje, dragen een bruine mantel en een bruine sluier over hun witte ondersluier (zie afb. 11 en afb. 13). Het is de kleding die in hun klooster door geprofeste vrouwen gedragen werd.

Margriet Boelen heeft via het schilderij het gezin willen gedenken waaruit zij geboren was. Haar man Jan Coman Jansz kreeg geen plaats op deze memorievoorstelling. De Amsterdamse burgerij liet zich wanneer het om memoriestukken ging slechts met één gezin vereeuwigen. Dit valt af te leiden uit de Amsterdamse memorieschilderingen die nog bestaan. Maar wellicht heeft Margriet Boelen zich ook wel met haar man op een ander memoriestuk laten schilderen. Dit echtpaar had de kartuizerkloosters van Amsterdam, Delft, Kampen en Leuven al met schenkingen aan zich gebonden om te bidden voor hun eeuwig zielenheil.¹⁴⁰

Dit zee- of havengezicht past uitstekend bij de naam van het klooster: Sint Andries ter Zaliger Haven (zie afb. 14). En zo komt het dat Christus in Bethlehem aan Zee lijkt te zijn geboren.

6.2 Een bijzonder drieluikje: Aanbidding door de herders

Van 31 maart tot 24 juni 2012 was in Museum Catharijneconvent in Utrecht een bijzonder drieluikje te bewonderen op de expositie *Vrouwen voor het voetlicht*. Het werd voor deze expositie uitgeleend door een vriend van het museum die het in privé-bezit heeft. Op het middenpaneel is de *Aanbidding door de herders* weergegeven (afb. 15 en 16), op het linker binnenluik *De Voetwassing* (afb. 15) en op het rechter binnenluik *Het Laatste Avondmaal*

¹⁴⁰ Van Bueren en Van Heel, p. 5.

(afb. 15). Het linker buitenluik is beschilderd met *Christus' afscheid van zijn moeder* (afb. 17), terwijl het rechter buitenluik de *Doodsangst in Gethsémané* toont (afb. 17).

Op het middenpaneel zien we het gebedsportret van de opdrachtgeefster van dit drieluik: Anna van Scherpenzeel (afb. 18, links). Zij schonk dit paneel ter gelegenheid van de intrede van haar kleindochter Anna van Ittersum (die achter haar te zien is) in klooster Soeterbeeck in Nuenen (Deursen). Dit was een klooster voor reguliere augustinessen.¹⁴¹

Een noviteit is het aanbrengen van de heiligen op de lijst van het middenpaneel (zie afb. 16, afb. 16a en afb. 16b). Ik ben dit bij geen enkel ander memoriestuk met kloosterlingen tegengekomen. Links is St. Augustinus afgebeeld, de ordeheilige. Rechts op de lijst wordt St. Agnes getoond; de Agneshoeve was de oorsprong van klooster Soeterbeeck. De beide vrouwen staan heraldisch links op het hoofdafereel. De beste plaats is voor de grootmoeder; zij knielt het dichtst bij het Kind.

Wat mij vooral treft is dat de (aardse) herders als een soort vervangers fungeren van de heiligen die normaal gesproken veelal achter de gebedsportretten staan, maar nu op de lijst figureren. De uiterst rechtse herder lijkt naar Anna van Ittersum te wijzen en zelfs haar sluier te beroeren. De herder ernaast (tweede van rechts) maakt een zegenend gebaar naar het Kind. Tegelijkertijd echter houdt hij zijn rechterhand zegenend boven het hoofd van Anna van Scherpenzeel. Het maakt van dit werk een originele schepping.

6.3 Adriana van Roon: een vrouw op een mannenplaats

Als laatste memoriestuk wil ik het *Laatste Avondmaal* uit de omgeving van Jacob Cornelisz van Oostsanen (ca. 1475-1533) bespreken (zie afbeelding omslag). De vrouw knielt, en dat is opmerkelijk, heraldisch rechts, terwijl de man heraldisch links is geplaatst. Ook het wapenschildje aan de zijde van de vrouw is anders weergegeven dan je zou verwachten. En wat dit drieluikje bovendien bijzonder maakt: het is een achterglasschildering. De meeste gegevens ontleen ik aan een onderzoek naar dit kunstwerkje door Geertruida de Moor uit 1981.¹⁴²

Het *Laatste Avondmaal* uit ca. 1525 is een klein memoriestuk. Het meet 32,8 x 36,2 cm (middendeel) en 33 x 12 cm (zijluiken). Het is een van de eerste en best bewaard gebleven voorbeelden van achterglasschilderkunst, waarbij de techniek omgekeerd is aan de gewone schilderkunst: eerst worden de hoog-liggende details aangebracht en hierna pas de achtergrond. De architectuur op de achtergrond en de versieringen aan beide zijden van het middentafereel zijn in de voor die tijd betrekkelijk nieuwe renaissancestijl geschilderd. De

Op het middendeel zitten Christus en zijn discipelen aan een ronde tafel om het

¹⁴¹ <http://memodatabase.hum.uu.nl/memo-is/detail/index?detailId=2966&detailType=MemorialObject&max=10&membersOfCommemoratedParty=%5B%22religiousOrder>

¹⁴² Geertruida de Moor, 'Adriana van Roon (ca. 1450-1527) en Dirk Pietersz. Spangert (ca. 1465-1549), schenkers van het drieluikje met "Het Laatste Avondmaal", toegeschreven aan Jacob Cornelisz. van Oostsanen', *Bulletin van het Rijksmuseum* 28 (1981), pp. 63-78.

Laatste Avondmaal te vieren. Heraldisch rechts van het middendeel is Adriana van Roon als abdis afgebeeld op het linker binnenluik. Dat is te zien aan de bij haar geplaatste abdisstaf. Ze draagt als cisterciënzer abdis een zwarte mantel (kovel) over haar witte tuniek (met witte kap), een zwarte sluier (waaraan je kunt zien dat ze geprofest is) en een witte guimpe. In 1481 had het Generaal Kapittel van Clairveaux nog bepaald dat de mantel van de nonnen wit moest zijn, maar in de vijftiende en zestiende eeuw droegen de nonnen op reis om praktische redenen een zwarte kovel. Uiteindelijk ging men dit zwarte gewaad eveneens binnen het klooster dragen. Aan de zijkant van het knielbankje is haar gedeelde wapenschild afgebeeld met het wapen van de familie Oem en de heerlijkheid Rhoon, waarvan Adriana en haar moeder vrouwe waren. De half klimmende, getongde en geklauwde leeuw is hier naar rechts gericht, maar op het echte wapenschild naar links. Dit wordt *heraldische courtoisie* (heraldische hoffelijkheid) genoemd en wordt in de wapenkunde toegepast om eerbied te tonen: de leeuw kijkt nu naar de voornaamste persoon, Christus.¹⁴³

Adriana was de dochter van Dirk Oem en kwam in 1460/61 als novice naar klooster Leeuwenhorst bij Noordwijkerhout. Na haar professie was ze non en cantrix (ze organiseerde de gezongen Latijnse koorbeden). In 1493 stond ze in de boeken als prioeres en van 1497-1527 was ze de abdis van het convent. Achter de abdis staat de heilige Jacobus de Meerdere, afgebeeld als pelgrim. Misschien was dit een verwijzing naar het feit dat het klooster in de vijftiende eeuw regelmatig pelgrims hielp die op weg waren naar Santiago de Compostela, 'thuisbasis' van deze heilige.¹⁴⁴

Heraldisch links knielt Dirk Pieterszoon Spangert. Hij is gekleed als priester en draagt een koorkleed met daaronder een tabberd, waarvan de mouwen met bont afgezet zijn. Over het gewaad is een stool zichtbaar: een smalle versierde band die de priester moet dragen als hij zijn ambt uitoefent. Het hoofd is voorzien van een tonsuur. Achter hem staat Maria Magdalena, beschermvrouwe van 'gevallen vrouwen' die tot inkeer kwamen. De Moor stelt dat Dirk misschien voor deze heilige koos, omdat hij tijdens zijn leven minstens één vrouw ondersteund heeft die zo'n misstap begaan had. Zelf vind ik de keuze voor deze heilige op grond hiervan wat twijfelachtig.

Spangert kwam uit Haarlem en studeerde in Leuven. In 1488 werd hij schoolmeester in klooster Leeuwenhorst. Het bisdom Utrecht stelde zijn loon als priester vast op tachtig pond per jaar. Een gemiddeld inkomen in het klooster bedroeg acht pond. Een jaar later werd Spangert ook kapelaan van de nonnen uit het klooster. Hiervoor moest hij wekelijks twee missen lezen, wat hem tien pond per jaar opleverde. In 1493 werd Dirk notaris en adviseur kerkelijk recht. Waarschijnlijk heeft Adriana van Roon hem benoemd tot juridisch

¹⁴³ J.P. Filedt Kok e.a. (red.), *Kunst voor de Beeldenstorm. Noordnederlandse kunst 1525-1580*, tentoonstellingscatalogus Rijksmuseum, Amsterdam 1986, pp. 134-135.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 68.

adviseur van het klooster. Een aantal (achter)nichten van Adriana werden in het klooster als scholieren opgenomen. Twee van hen zijn later ingetreden. Dirk Pieterszoon besteedde tijdens zijn leven veel geld aan zijn zielenheil. Spangert gaf de abdis bij testament in 1506 een verguld zilveren drinkbeker ter waarde van veertig pond, schonk de toenmalige prioeres een beker van twintig pond en de overige achtentwintig nonnen een beker van acht pond. De relatie van Spangert met het klooster en haar abdis was erg sterk. In 1505/06 werd hij de persoonlijke kapelaan van Adriana. De nonnen kregen een andere kapelaan. Een middeleeuwse abdis leefde vrij afgescheiden van de overige kloosterlingen. De zuster van Dirk mocht van de abdis in het klooster komen wonen om hem te verzorgen. Dirk betaalde een extra non voor het klooster. Het aantal nonnen mocht niet veel groter worden, omdat anders de exclusiviteit van het non-zijn verloren ging. Het was dus een grote eer voor de kapelaan dat hij een extra non mocht financieren. De nonnen kwamen overigens uit de hoogste kringen.

De opdracht voor het *Laatste Avondmaal* moet omstreeks 1525 gegeven zijn, want de vrouwelijke heilige achter Dirk draagt de mode uit de twintiger jaren van de zestiende eeuw. Het drieluikje zal erg kostbaar zijn geweest, want er was veel goud in verwerkt en de kunstenaar moest natuurlijk ook betaald worden. Waarschijnlijk betaalden Adriana en Dirk samen het memoriestuk uit eigen middelen. Er zijn echter geen rekeningen bewaard gebleven die dat kunnen staven.

Op 14 juni 1527 overleed abdis Adriana van Roon. In 1529 vroeg en kreeg Dirk verlof om buiten het klooster te gaan wonen. De band met het klooster bleef echter heel goed. Hij schonk zes zilveren bekers en lepels voor de gasten van het klooster en liet aan het klooster jaarlijks meer dan vijfendertig pond na om een eeuwige memorie te stichten op zijn sterfdag. Het klooster verplichtte zich elk jaar een requiemmis te zingen en een vigilie van negen lessen te houden: er moesten drie gedeelten uit het Oude Testament, drie gedeelten uit het Nieuwe Testament en drie fragmenten uit de werken van de Kerkvaders gelezen worden. Op die dag werden de abdis, de nonnen en priesters getrakteerd op spijs en drank. De armen kregen op de sterfdag voor acht pond aan linnen. Elke week moest voor Spangert een mis worden opgedragen in het klooster. Dirk gaf eveneens geldbedragen aan alle kloosterbewoners, waaronder de biechtvader. De laatste moest dan wel een jaar lang op gezette tijden zijn graf bezoeken. Kloosters in Haarlem en de Sint Bavokerk werden ook met geldbedragen bedacht. De kerkmeesters in Lisse kregen twee nieuwe kelken en een nieuw sacristiehuis.

Tussen 1532/33 en 1536 gaf Spangert de opdracht het hoogaltaar van de kloosterkerk van beschilderde luiken te voorzien. Kosten: dertienhonderdvijftig pond. Naast de inkomsten uit zijn werk moet Spangert ook inkomsten uit andere bronnen verkregen hebben, want hij vervulde zijn mecenaat wel met erg hoge bedragen. Dirk Pietersz Spangert

overleed in 1549. Hij wilde in een gasthuis in Noordwijk, waar hij ook kapelaan was, begraven worden en had hiervoor al een grafsteen laten beitelen.

Het drielukje met de gebedsportretten van Adriana van Roon en Dirk Pietersz Spangert hing wellicht eerst in klooster Leeuwenhorst of in zijn eigen huis. Hoeveel hij ook bijdroeg aan het klooster en hoezeer zijn status door zijn studie en carrière ook verhoogd was, hij bleef afkomstig uit de lagere burgerstand en had geen wapen, zoals de abdis die hij zoveel jaren diende en die een hogere rang in het klooster had. Vandaar dat hij op het rechterluik geplaatst is, heraldisch gezien de mindere plaats. Het was niet gebruikelijk dat een abdis zich samen met haar kapelaan liet afbeelden op een memorievoorstelling. Het feit dat Dirk samen met Adriana op dit memoriestuk werd geplaatst is bijzonder eervol voor hem en getuigt van de bijzondere band tussen de abdis en haar kapelaan.

7. Conclusies

De vragen over welke plaats kloosterlingen innemen indien zij op memorievoorstellingen voorkomen en welke rol zij in het geheel van de voorstelling vervullen, kan door de uitvoerige analyse van zesentachtig memoriestukken uit de MeMO-database en de bestudering van de gekozen literatuur beantwoord worden.

De kloosterling komt prominent 'in beeld' op ongeveer tweederde deel van alle onderzochte kunstwerken. De monnik of non knielt in deze gevallen alleen of met andere broeders en/of zusters op de voorstelling. Niet-kloosterlingen zijn op deze stukken afwezig. De kloosterlingen worden in een aantal gevallen wel vergezeld van heiligen.

Op circa een derde deel van alle onderzochte kunstwerken zijn de kloosterlingen alleen (of met heiligen) op het hoofdafereel geplaatst. Het merendeel van deze monniken en nonnen is hierbij op een enkel stuk (paneel of beeldhouwwerk) afgebeeld. De religieuzen krijgen in deze gevallen veel aandacht en staan heel dichtbij 'het heilige', wat voor een zekere verbondenheid van de aardse personen met 'het heilige' zorgt.

De inventarisatie wijst uit dat een achttal keren de kloosterlingen alleen afgebeeld zijn op de zijluiken. Bij deze memoriestukken ligt de nadruk dan op het religieuze tafereel van het middenpaneel in de richting waarvan de monniken en/of nonnen knielen. In twee gevallen zijn de religieuzen op de buitenluiken weergegeven. Hier blijven de kloosterlingen zichtbaar wanneer de luiken gesloten zijn. Dat kan belangrijk geweest zijn bij het vragen van gebed voor hun zielen. Meestentijds waren de drieluiken gesloten en werden ze slechts op feestdagen geopend. Datzelfde geldt ook voor die ene keer dat de kloosterlingen op de predella onder het drieluik zijn geplaatst. Daar zijn de afgebeelde gebedsportretten het hele jaar door zichtbaar, of het luik nu gesloten is of niet. De vraag rijst of er bewust voor gekozen is de kloosterlingen op de buitenluiken en de predella te plaatsen en zo ja, waarom dat dan niet vaker gebeurde. Hiervoor is nader onderzoek vereist.

Regelmatig worden kloosterlingen echter ook in gezinsverband of in een uitgebreider familieverband opgenomen in memorievoorstellingen. Dit komt in ongeveer een kwart van alle geanalyseerde kunstwerken voor. Ze hebben dan vaak een 'figurantenrol'. Tussen de overige gezins- of andere familieleden vallen ze hierbij vooral op door hun religieuze kleding. Voor het overige maken ze 'gewoon' deel uit van het gezin of de meer uitgebreide familie, waarvoor gebed ten behoeve van het zielenheil gevraagd wordt. In deze voorstellingen zijn dikwijls overleden én nog in leven zijnde familieleden opgenomen om de verbondenheid van de levenden en de doden te symboliseren, zowel hier op aarde als in het hiernamaals.

De plaats die kloosterlingen innemen op memorievoorstellingen hangt veelal samen met hun positie in de samenleving of in de kloostergemeenschap. Mannen/monniken staan meestal op de belangrijkste plaats en dat is, gezien vanuit de beschouwer, links. Maar vanuit

de persoon op de memorietafel gedacht noemt men die plek heraldisch rechts. Heraldisch links, op de mindere plek, worden meestal de vrouwen/nonnen afgebeeld.

Bevinden kloosterlingen zich met niet-kloosterlingen of met heiligen op een tafereel of zijn ze onderdeel van een religieuze voorstelling op een memoriestuk, dan kunnen andere regels gelden. Hierbij worden lang niet altijd vaststaande hiërarchische regels gehanteerd. Is een kloosterling heraldisch rechts belangrijker dan een heilige of een religieus tafereel heraldisch links? Je zou dat niet verwachten, maar het gebeurt verschillende keren op de memoriestukken met kloosterlingen uit de MeMO-database. Het omgekeerde komt ook voor en dat lijkt meer logisch. Een verklaring voor deze ambivalente handelwijze is door mij niet gevonden.

Op memorietafels met ouders en kinderen staan de kinderen achter de ouders. De ouders staan op deze manier het dichtst bij de belangrijke religieuze voorstelling. Indien vrouwen en mannen samen aan één zijde weergegeven worden dan staan de vrouwen vaak half of helemaal achter de mannen. In de Bijbel kom je eveneens het onderscheid tussen links en rechts tegen: rechts staat voor 'het goede', links staat voor 'het kwade'. Het aan de rechterkant zitten van God betekent 'dat je goed zit'. Zo is ook de heraldische rechterplaats de voornaamste positie om op afgebeeld te worden.

In een aantal gevallen is niet duidelijk welke personen er naast de kloosterlingen afgebeeld zijn. Het is dan onmogelijk om een conclusie te trekken voor wat betreft de gekozen positionering.

Op de vraag door wie kloosterlingen op memoriestukken vergezeld worden is hierboven al voor een deel ingegaan. Bij veel memorievoorstellingen worden monniken en/of nonnen vergezeld van heiligen. Van deze heiligen verwachtte men speciale bescherming of voorbede. Regelmatig werd gekozen voor de afbeelding van diverse typen heiligen op één memoriestuk. Dat konden heiligen zijn waarnaar het klooster of de orde vernoemd was (bijvoorbeeld Maria of Augustinus), maar ook dorps- of stadsheiligen en soms naamheiligen. Heiligen die beschermden tegen een plotselinge dood, zoals de heilige Christoforus, werden ook gekozen en waren belangrijk: sterven zonder gebiecht te hebben betekende de eeuwige dood.

Wanneer kloosterlingen samen met familieleden op de memorietafel geplaatst werden, dan werden uiteraard vaak andere heiligen gekozen dan wanneer ze alleen of met medebroeders en/of -zusters weergegeven werden. Op kunstwerken met familieleden werden vooral familieheiligen, naamheiligen, stads- en standaardheiligen afgebeeld.

Heiligen komen niet 'standaard' op memorievoorstellingen voor. Soms zijn de memoriestukken niet meer compleet en kan dat een reden voor hun afwezigheid zijn. Op de meeste onderzochte gebrandschilderde ramen in de MeMO-database komen geen heiligen voor op het gedeelte met het gebedsportret. Behalve op de twee ramen waarop Johannieters

afgebeeld staan. Net als op andere memorievoorstellingen met Johanniters worden ze steeds met hun patroonheilige Johannes de Doper weergegeven.

De typen heiligen die het meest voorkomen zijn orde- en kloosterheiligen. Dat lijkt me ook logisch voor memorievoorstellingen waarop kloosterlingen voorkomen en zeker omdat op het merendeel van de memoriestukken alleen maar religieuzen voorkomen.

De vraag of het gedachtegoed van de kloosterorde(n) van belang is bij de keuze van de religieuze onderwerpen kan na het bestuderen van de vele memoriestukken van de verschillende kloosterorden ook van een duidelijk antwoord voorzien worden. De gekozen religieuze onderwerpen zijn doorgaans niet te relateren aan een bepaalde kloosterorde met een bepaalde regel. De onderwerpen vormen hoogte- en dieptepunten uit de heilsgeschiedenis, zoals de *Kruisiging van Christus*, de *Bewening* en de *Opstanding van Christus*. De *Kruisiging* en de *Bewening* komen verreweg het meeste voor op de memoriestukken (dertig keer). De keuze voor *Maria met Kind* en *Anna-te-drieën* werd ingegeven door het feit dat ze zeer populair waren in de Middeleeuwen als voorspraakheiligen. Het valt op dat zo goed als alle onderwerpen uit het Nieuwe Testament komen en slechts twee (van de honderdachtentwintig onderwerpen) uit het Oude Testament. Het lijden, sterven en opstaan van Christus zijn voor de kloosterlingen en hun familieleden belangrijke heilsfeiten. Natuurlijk moest je voor je zonden boeten, maar door je eigen offers, de gebeden, missen en geschenken van medebroeders, medezusters, familieleden en andere 'naasten' konden zielen gered worden.

Hoe zijn de kloosterlingen weergegeven qua kleding en houding? De kleding geeft duidelijkheid omtrent de soort kloosterorde waartoe een monnik of non behoort en maakt ook onderscheid tussen bijvoorbeeld een novice en een geproteste non of een abdis en een priester.

De gebedshoudingen op memoriestukken komen erg overeen: monniken en nonnen, maar ook 'wereldse gebedsportretten' knielen met gevouwen handen. Alleen de stand van de handen kan variëren: recht vooruit of schuin/recht omhoog. Daar is echter geen diepere betekenis aan toe te kennen.

Het blijkt dat memoriestukken van kloosterorden die verschillende regels naleven qua uiterlijke vorm vooral overeenkomsten opleveren. Uiteraard is de keuze van de heiligen wel vaak verschillend en gebonden aan een bepaalde soort kloosterorde of aan de naam dat het klooster draagt.

Kloosters en kloosterlingen speelden een belangrijke rol bij het verkrijgen van het zielenheil voor anderen. Zij namen de plaats in van de schenkers van land, privileges en andere geschenken door voortdurend voor deze weldoeners te bidden en te vasten. Deze gulle gevers kochten op deze manier hun zonden af.

Voor het zielenheil van kloosterlingen op memorievoorstellungen werd vooral door hun medebroeders- en/of -zusters gebeden, door familieleden en door 'ingehuurde' mensen, zoals bijvoorbeeld arme mensen die met voedseluitdelingen verlokt werden om voor de zielen van overledenen te bidden tijdens memoriediensten en missen en tijdens bezoeken aan het graf, waar dikwijls ook het memoriestuk geplaatst was. Veel memoriestukken met kloosterlingen, zo bleek uit de inventarisatie en de literatuur, hingen oorspronkelijk in de kloostergangen of in de kloosterkerk. 'Bidt God voer die sielen' was de opdracht die monniken en nonnen levenslang met zich meedroegen.

8. Nawoord

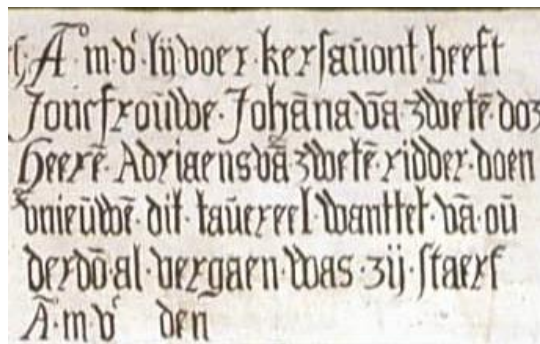
Graag wil ik een woord van dank uitspreken aan allen die mij nog meer liefde bijbrachten voor het prachtige vak kunstgeschiedenis dan ik al had: de docenten aan de Universiteit van Utrecht. Het waren vier mooie jaren. Speciale dank gaat uit naar de scriptiebegeleidster, dr. Martine Meuwese, en de tweede lezer, dr. Victor Schmidt. Ik heb genoten van hun colleges en hun enthousiaste, kritische en waardevolle begeleiding bij het schrijven van papers en andere kunsthistorische opdrachten. Prof. dr. Maximiliaan Martens van de Universiteit Gent wil ik vriendelijk danken voor het beschikbaar stellen van een aantal foto's voor dit werkstuk. Dr. Truus van Bueren en Corinne J. van Dijk MA hebben mij een mooie stageperiode geboden bij het MeMO-project en mij verder wegwijs gemaakt in de boeiende wereld van de middeleeuwse 'memoria'.

De laatste woorden in deze scriptie wil ik wijden aan Wilma Westerneng: dlvdhweo. Aan haar draag ik dit werkstuk in alle liefde op.

Afbeeldingen

Afb. 1. PS (Pieter Willemsz Sluyter?), *Maria met Kind en de gebedsportretten van de familie van Boudewijn van Zwieter en Lutgard van Nijenrode*, 1552, doek, 129,5 x 385 cm, Stedelijk Museum De Lakenhal, Leiden. Uit: Truus van Bueren en W.C.M. Wüstefeld, *Leven na de dood. Gedenken in de late Middeleeuwen*, Turnhout 1999, p. 238.

Afb. 2. Tekst onder het portret van Johanna van Zwieter.

<http://www.cs.uu.nl/research/projects/i-cult/CLE/6Memoria/en/Main.htm>

(Commemoration in the Convent Mariënpoel, Prayer and Politics, Memorial Painting).
(04-06-2014)

Afb. 3a. Wapenschild van Boudewijn van Zwieter.

Afb. 3b. Wapenschild van Ludgard van Nijenrode.

Afb. 3c. Wapenschilden van Otte van Egmond en echtgenoot Adriaan van Zwieter.

Afb. 3d. Wapenschilden van Margriet van Zwieter en echtgenoot Jan van Poelgeest.

<http://www.cs.uu.nl/research/projects/i-cult/CLE/6Memoria/en/Main.htm>

(Commemoration in the Convent Mariënpoel, Prayer and Politics, Memorial Painting)
(04-06-2014)

Afb. 4. Stichtingsacte van klooster Mariënpoel, 2 februari 1431 (Nederlands), perkament, 512 x 444 mm, geschreven in zwarte inkt met een groot versierd initiaal en vier zegels in rode was aan groene linten, van links naar rechts: Boudewijn van Zwieten, prior Willem Clinkert, prior Herman Janszoon en het kloosterzegel van Mariënpoel.

<http://memo.hum.uu.nl/database/pages/crowdfunding.html> (04-06-2014)

Afb. 5. Meester van Frankfurt (middenpaneel), Meester van Delft (zijluiken), *Anna-te-drieën met gebedsportretten van de familie Van Beesd van Heemskerck-Van Diemen*, ca.1509 (middenpaneel), 1514 (luiken), ca. 1606 (tekstbord), paneel, 94 x 62 cm (middenpaneel, inclusief tekstbord), 75 x 33 cm (luiken), Suermondt-Ludwig Museum, Aken. Uit: Truus van Bueren en W.C.M. Wüstefeld, *Leven na de dood. Gedenken in de late Middeleeuwen*, Turnhout 1999, p. 229.

Afb. 6. Meester van Delft, *Sint Hiëronymus in de woestijn*, 1514 (luiken), ca. 1606 (tekstbord), paneel, 75 x 33 cm, Suermondt-Ludwig Museum, Aken. Uit: Truus van Bueren en W.C.M. Wüstefeld, *Leven na de dood. Gedenken in de late Middeleeuwen*, Turnhout 1999, p. 228.

Afb. 7. Gregor Erhart, *Madonna Misericordia*, 1501-14, steensculptuur, Wallfahrtskirche, Frauenstein, Oostenrijk.

[http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/49/Schutzmantelmadonna -
Frauenstein.jpg](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/49/Schutzmantelmadonna_-_Frauenstein.jpg) (12-06-2014)

Afb. 8. Bernd Notke, *Kruisigingsgroep*, 1477, houtsculptuur, kathedraal Lübeck, Duitsland.

https://www.google.nl/search?q=L%C3%BCbeck+Kathedrale&hl=nl&rlz=1T4GGNI_nINL474
(12-06-2014)

Afb. 9. Jacob Cornelisz van Oostsanen, *De geboorte van Christus*, 1512, olieverf op paneel, 128 x 177 cm, Museo Nazionale di Capodimonte, Napels. Foto: Piet Looij.

Afb. 10. Detail van afb. 9. Dirk Boelen Hendriksz (vader, rechts vooraan) en Vechter Dirk Boelen (broer, links vooraan). Foto: Piet Looij.

Afb. 11. Detail van afb. 9. Margriet Heijnen (moeder, links vooraan) en Margriet Boelen (dochter, rechts vooraan). Foto: Piet Looij.

Afb. 12. Detail van afb. 9. Hillebrand Dirk Boelen (broer, rechts vooraan) en Jacob Dirk Boelen (de Oude, broer, rechts achteraan), allebei kartuizer monniken. Foto: Piet Looij.

Afb. 13. Detail van afb. 9. Margriet Boelen (rechts vooraan) met haar zussen, waarvan één kloosterlinge in witte kleding en twee kloosterlingen in een bruin habijt (boven Margriet) en één overleden zus (helemaal rechts boven in de hoek). Foto: Piet Looij.

Afb. 14. Detail van afb. 9. Haven met schepen. Foto: Piet Looij.

Afb. 15. Jacob of Albert Maier (omgeving), *Aanbidding door de herders*, ca. 1546, olieverf op paneel, 62 x 69 cm (middenpaneel met lijst), 44 x 57,5 cm (middenpaneel zonder lijst), 55 x 32 cm (luiken), privé-collectie, Nederland.

<http://memodatabase.hum.uu.nl/memo-is/advancedSearch/search?max=10&membersOfCommemoratedParty=%5B%22religiousOrder.id%22%3A%22585%22%2C+%22religiousOrder%22%3A%5B%22id%22%3A%22585%22%5D%5D&membersOfCommemoratedParty.on> (12-06-2014)

Afb. 16a.
Detail van
afb. 16.

Afb. 16. Middenpaneel van *Aanbidding door de herders*

Afb. 16b.
Detail van
afb. 16

Foto: © UGent, Gica&s (Ghent Interdisciplinary Centre for Art & Science)

Afb. 17. Buitenluiken van *Aanbidding door de herders*

Foto: © UGent, Gica&s (Ghent Interdisciplinary Centre for Art & Science)

Afb. 18. Detail van middenpaneel op afb. 16

Foto: © UGent, Gica&s (Ghent Interdisciplinary Centre for Art & Science)

Afbeelding omslag:

<http://memodatabase.hum.uu.nl/memo-is/detail/index?detailId=724&detailType=MemorialObject&membersOfCommemoratedParty.religiousOrder.id=203&membersOfCommemoratedParty>

Bibliografie

- Balace, Sophie, en Alexandra De Poorter (red.), *Tussen hemel en hel. Sterven in de Middeleeuwen, 600-1600*, Amsterdam/Brussel 2010.
- Bueren, Truus van, 'Gebeeldhouwde nagedachtenis in de Domstad', in: *Middeleeuwse beelden uit Utrecht 1430-1530*, Micha Leeflang en Kees van Schooten (red.), Utrecht/Antwerpen 2012, pp. 30-47.
- Bueren, Truus van en Bas Dudok van Heel, 'Een Amsterdams raadsel: wie is wie op de memorietafel van Margriet Boelen?', *Jacobsbode* (2011), nr. 20, pp. 1-6.
- Bueren, Truus van, en W.C.M. Wüstefeld, *Leven na de dood. Gedenken in de late Middeleeuwen*, Turnhout 1999.
- Cavagna, Mattia, 'De hel: een plaats van hoop', in: Sophie Balace en Alexandra De Poorter, *Tussen hemel en hel. Sterven in de Middeleeuwen, 600-1600*, Amsterdam/Brussel 2010, pp. 198-211.
- Dekeyzer, Brigitte, 'Ars Moriendi, de kunst van het sterven' in: Sophie Balace en Alexandra De Poorter, *Tussen hemel en hel. Sterven in de Middeleeuwen, 600-1600*, Brussel/Amsterdam 2010, pp. 212-225.
- Deploige, Jeroen, 'Tussen droom en daad. Kloosters en hun functie in de samenleving', in: Pauline de Nijs en Hans Kroeze (red.), *De Middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden*, Zwolle 2008, pp. 73-95.
- Dijk, Rudolf van, 'Spiritualiteit in de kloosters', in: Pauline de Nijs en Hans Kroeze (red.), *De Middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden*, Zwolle 2008, pp. 51-71.
- Dijkstra, J. e.a., *De schilderijen van Museum Catharijneconvent*, Zwolle/Utrecht 2002.
- Engen, Hildo van, *De derde orde van Sint-Franciscus in het middeleeuwse bisdom Utrecht. Een bijdrage tot de institutionele geschiedenis van de Moderne Devotie*, Hilversum 2006.
- Fens, Kees en Vincent Hunink, *De Regel van Augustinus*, Amsterdam 2005.
- Filedt Kok, J.P. e.a. (red.), *Kunst voor de Beeldenstorm. Noordnederlandse kunst 1525-1580*, tentoonstellingscatalogus Amsterdam (Rijksmuseum) 1986.
- Goff, Jacques Le, *De woekeraar en de hel*, Amsterdam 1987.
- Griek, Pieter-Jan de, 'Het kloosterwezen in de Lage Landen', in: C.H. Lawrence, *Kloosterleven in de Middeleeuwen in West-Europa en de Lage Landen*, Amsterdam 2004, pp. 297-330.
- Helmus, Liesbeth M. e.a. (red.), *Catalogue of Paintings 1363-1600 Centraal Museum Utrecht*, Utrecht 2011.
- Hoondert, L., *Kloosterkleding in beeld*, Utrecht 2010.
- Hunink, Vincent, *De Regel van Sint-Benedictus*, Amsterdam 2007.

- Jong, Mayke de, Het vagevuur: een nieuwe visie op de overgang van statische naar dynamische Middeleeuwen?, *Volkskundig Bulletin* 10, Amsterdam 1984), pp. 126-139.
- Kan, Fred van, 'Om zalicheyt zynre siele. Het stichten van memoriediensten in middeleeuws Den Haag', in: *Jaarboek Die Haghe*, red. G.J.M. van Baarsel e.a., Den Haag 1996, pp. 10-27.
- Kloek, W.Th., W. Halsema-Kubes, R.J. Baarsen, *Kunst voor de Beeldenstorm. Noordnederlandse kunst 1525-1580*, inleiding (deel 1) Amsterdam (Rijksmuseum) 1986.
- Kooper, Erik, 'Het familiewapen: van herkenningsteken tot statussymbool', *Madoc* 24 (2010) nr. 2, pp. 66-74.
- Kuys, Jan, *Kerkelijke organisatie in het middeleeuwse bisdom Utrecht*, Nijmegen 2004.
- Lambooi, H.Th.M, *Sibrandus Leo en zijn abtenkronieken van de Friese premonstratenzerkloosters Lidlum en Mariëngaarde. Een nadere studie, editie en vertaling*, Hilversum 2008.
- Lawrence, C.H., *Kloosterleven in de Middeleeuwen in West-Europa en de Lage Landen*, Amsterdam 2004.
- Leeflang, M en Schooten, Kees van (red.), *Middeleeuwse beelden uit Utrecht 1430-1530*, Utrecht/Antwerpen 2012.
- Liebergen, Léon van, en Wouter Prins (red.), 'Een kerststal van Dries Holthuys en Birgitta van Zweden', in: *Deftige Devotie*, Uden 2003, pp. 135-137.
- Meeuwissen, Daantje e.a., *Jacob Cornelisz van Oostsanen (ca. 1475-1533) De Renaissance in Amsterdam en Alkmaar*, Zwolle 2014.
- Moolenbroek, Jaap van, 'Religieuze orden in Middeleeuws Nederland: vier eeuwen van expansie', in: Pauline de Nijs en Hans Kroeze (red.), *De Middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden*, Zwolle 2008, pp. 31-49.
- Moor, Geertruida de, 'Adriana van Roon (ca. 1450-1527) en Dirk Pietersz. Spangert (ca. 1465-1549), schenkers van het drieluikje met "Het Laatste Avondmaal", toegeschreven aan Jacob Cornelisz. van Oostsanen', *Bulletin van het Rijksmuseum* 28 (1981), pp. 63-78.
- Nijs, Pauline de, en Hans Kroeze (red.), *De middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden*, Zwolle 2008.
- Raaijmakers, Janneke, 'Kloosters in de Lage Landen', in: Pauline de Nijs en Hans Kroeze (red.), *De Middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden*, Zwolle 2008, pp. 13-29.
- Schleif, Corine, Men on the Right – Women on the Left: (A)symmetrical Spaces and Gendered Spaces, in: Virginia Chieffo Raguin en Sarah Stanbury (red.), *Women's Space. Patronage, Place and Gender in the Medieval Church*, New York 2005, pp. 207-249.

- Trio, Paul, 'De zorg voor lichaam en ziel in het licht van de eeuwigheid (late Middeleeuwen)', in: *Tussen Hemel en Hel. Sterven in de Middeleeuwen*, Brussel/Amsterdam 2010, pp. 237-243.
- Verheij, Sigismund, *Naar het land van de levenden. Regel van Franciscus van Assisi voor de minderbroeders*, Utrecht 2007.
- Vogelaar, Christiaan e.a. (red.), *Lucas van Leyden en de Renaissance*, Antwerpen 2011.
- Vromen, F. OSB, *Sint Benedictus' Regel voor Monniken*, Beernem 1983.
- Wormgoor, Ingrid, 'De aantrekkingskracht van kloosters', in: Pauline de Nijs en Hans Kroeze (red.), *De Middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden*, Zwolle 2008, pp. 115-131.
- Wüstefeld, W.C.M., 'Het memorieboek van het Katrijnenklooster in Haarlem (Hs. 70H53, Koninklijke Bibliotheek Den Haag). Een codicologisch-historische studie', in: *Ons geestelijk erf 54*, Antwerpen 1980, pp. 293-333.
- Zuidema, Liesbeth, 'Weerspiegeling van twee leefwerelden. Het Delftse kartuizerklooster en het drieluik met de familie van Beesd', *Madoc* 18 (2004) nr. 4, pp. 260-270.

Websites

- <http://memo.hum.uu.nl/>
- <http://memo.hum.uu.nl/database/pages/introduction-nl.html>
- <http://www.cs.uu.nl/research/projects/i-cult/CLE/6Memoria/en/Main.htm> (prayer).
- <http://memo.hum.uu.nl/kloosterkleding/index.html>
- <http://memo.hum.uu.nl/kloosterkleding/scriptie.pdf>
- http://www.cs.uu.nl/research/projects/i-cult/CLE/6Memoria/en/FoundationCharter_zoom.htm.

Bijlagen

Bijlage 1 Excel-bestanden van kloosterorden

Hieronder volgen de excel-bestanden van:

- Benedictijnen
- Birgittijnen / Birgittinessen
- Cisterciënzers
- Dominicanen
- Franciscanen
- Johanneters
- Kartuizers
- Premonstranzers
- Reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen

Benedictijnen

1.ID MeMO-database	2.Onderwerp memorievoorstelling	3.Kunstenaar+jaartallen	4.Jaartal kunstwerk	5.Materiaal/Techniek	6.Afmetingen	8.Huidige vindplaats
510	Maria en Kind met de gebedsportretten van de benedictijnse priorin Geertrui de Ridder van Groenesteyn en haar moeder	Onbekend	Ca. 1475-1525	Olieverf op paneel	Onbekend	Privé-collectie
567	Bewening van Christus met gebedsportretten van (waarschijnlijk) een benedictijner monnik (linker binnenluik) en een kloosterlinge van de orde der clarissen (rechter binnenluik).	Cornelis Cornelisz Buys II (werkplaats)	Ca. 1515-1540	Olieverf op paneel	47 x 40 cm (middenpaneel), 49 x 19 cm (luiken).	Alkmaar, Stedelijk Museum.
606	Doornenkroning met gebedsportretten van vier (onbekende) kloosterlingen	Kunstenaar uit de omgeving van Haarlem	Ca. 1450-1500	Olieverf op paneel	41 x 38 cm	Privé-collectie Duitsland
612	Opstanding van Christus met gebedsportretten van de familie Taets van Amerongen-Van Driebergen.	Onbekend	1497-1552	Doek	149 x 85 cm	Renswoude, kasteel Renswoude
631	Kruisiging met gebedsportretten van twee benedictinessen.	Kunstenaar uit de omgeving van Utrecht	Ca. 1540-1545	Olieverf op paneel	78,5 x 56,5 cm (enkel paneel)	Utrecht, Museum Catharijneconvent
635	Bewening van Christus met gebedsportretten van een onbekende benedictines en Anna van Ittersum.	Kunstenaar uit de school van Kampen, omgeving Jacob of Albert Maler	Ca. 1525-1575	Olieverf op paneel	37 x 29 cm (middenpaneel), 44,5 x 18,5 cm (luiken)	Utrecht, Museum Catharijneconvent
838	Geseling van Christus met vier gebedsportretten	Onbekend	Ca. 1518	Gewelfschildering	Onbekend	Naarden, Grote of Sint-Vituskerk
874	Salomo ontmoet de koningin van Sheba met gebedsportret van Elburga van den Boetzelaer	Wouter Crabeth	1559-5561	Gebrandschilderd raam	1126 x 478 cm	Gouda, Janskerk

Benedictijnen

1.ID MeMO- database	12.Kloosterorde	13.Kleding	16.Lichaamshouding kloosterling(en)/gebaar
510	Benedictijnen	De benedictines draagt een zwart habijt met wijde mouwen, een grijze sluier over een witte kap en een witte guimpe.	Geknield met (schuin omhoog) gevouwen handen.
567	Benedictijnen	De (vermoedelijke) benedictijner monnik draagt een dichtgeknoopte zwarte mantel.	Geknield met (schuin omhoog) gevouwen handen.
606	Benedictijnen	De kloosterlinge draagt een zwart habijt, een zwarte sluier en een witte guimpe. Om haar middel hangt een rozenkrans.	Geknield en met (omhoog geheven) gevouwen handen.
612	Benedictijnen	De benedictijnse non draagt een zwart habijt, een zwarte sluier en een witte guimpe.	Geknield met (schuin omhoog) gevouwen handen.
631	Benedictijnen	De kloosterlingen dragen een zwart habijt, een zwarte sluier over een witte sluier en een witte guimpe.	Geknield met (horizontaal) gevouwen handen.
635	Benedictijnen	De benedictijnse non draagt een zwart habijt, zwarte sluier, witte ondersluier en witte guimpe.	Geknield (beide vrouwen) met (schuin omhoog gerichte) gevouwen handen.
838	Benedictijnen	De benedictijnse non draagt een zwart habijt, zwarte sluier, witte ondersluier en witte guimpe.	Geknield. Haar handen zijn niet zichtbaar.
874	Benedictijnen	De benedictijnse abdis draagt een zwart habijt en mantel, zwarte sluier, witte ondersluier en witte guimpe.	Geknield met gevouwen handen voor een bidbankje.

Benedictijnen

1.ID MeMO- database	7.Oorspronkelijke vindplaats
510	Onbekend
567	Onbekend
606	Onbekend
612	St. Servatiusabdij voor cisterciënzerinnen in Utrecht
631	St. Stevensabdij voor benedictinessen bij Oudwijk (Utrecht)
635	Huis Heeckeren (waar Agnes van Ittersum jarenlang woonde)
838	Naarden, Grote of Sint-Vituskerk
874	Gouda, Janskerk

Benedictijnen

1.ID MeMO- database	2.Onderwerp memorievoorstelling	10.Hoofdvoorstelling	11.Nevenvoorstelling(en)
510	Maria en Kind met de gebedsportretten van de benedictijnse priorin Geertrui de Ridder van Groenesteyn en haar moeder	Maria en Kind	N.v.t. (enkel stuk)
567	Bewening van Christus met gebedsportretten van (waarschijnlijk) een benedictijner monnik (linker binnenluik) en een kloosterlinge van de orde der clarissen (rechter binnenluik)	Bewening van Christus	N.v.t.
606	Doornenkroning met gebedsportretten van vier(onbekende) kloosterlingen	Doornenkroning	N.v.t.
612	Opstanding van Christus met gebedsportretten van de familie Taets van Amerongen-Van Driebergen	Opstanding van Christus	N.v.t. (enkel stuk)
631	Kruisiging met gebedsportretten van twee benedictinessen	Kruisiging	N.v.t. (enkel stuk)
635	Bewening van Christus met gebedsportretten van een onbekende benedictines en Anna van Ittersum	Bewening van Christus	Begrafenis van Christus en Opstanding van Christus
838	Geseling van Christus met vier gebedsportretten	Geseling van Christus	N.v.t. (enkel stuk)
874	Salomo ontmoet de koningin van Sheba met gebedsportret van Elburga van den Boetzelaer	Salomo ontmoet de koningin van Sheba	N.v.t.

Benedictijnen

1.ID MeMO- database	17.Heiligen: naamheilige/ordeheilige/anders	18.Lichaamshouding heilige/gebaar
510	De kloosterlinge gaat vergezeld van St. Johannes de Evangelist, <i>naamheilige</i> van haar vader Jan Jansz de Ridder. Haar moeder gaat vergezeld van St. Joris, die haar sociale status aangeeft. St. Joris was beschermheilige van de adel en de ridderstand.	De beide heiligen staan rechtop en raken de beide vrouwen aan bij de sluier. St. Joris lijkt op Maria en Kind te wijzen.
567	De monnik heeft (vermoedelijk) de heilige Benedictus achter zich staan, de ordeheilige. De non gaat vergezeld van Elizabeth van Hongarije (Thüringen), beschermheilige van de derde orde van de Franciscanen (<i>ordeheilige</i>).	De heiligen staan rechtop achter de kloosterlingen. Benedictus wijst naar de centrale scène.
606	Er zijn geen heiligen aanwezig. Wellicht zal het lijden van Christus een voorbeeld ter navolging zijn.	N.v.t.
612	<i>Er zijn op dit enkele paneel geen heiligen afgebeeld.</i>	N.v.t. (enkel stuk)
631	Maria en Johannes de Evangelist maken als <i>standaardheiligen</i> deel uit van het hoofdtafereel (enkel paneel). Maria en Johannes treden ook op als de beschermheiligen van de benedictinessen, gezien de gebaren die zij richting de vrouwen maken.	De heiligen staan rechtop achter de benedictinessen en maken een gebaar naar hen.
635	Op het rechterluik is de benedictines afgebeeld met St. Stefanus en St. Catharina van Alexandrië. <i>Het is niet bekend om wat voor heiligen het hierbij gaat.</i> Op het linker binnenluik is de reguliere kanunnikes afgebeeld met haar <i>ordeheilige</i> Augustinus en de heilige Agnes, vernoemd naar de Agneshoeve: de oorsprong van het Soeterbeeck-klooster, waar Anna van Ittersum was ingetreden (<i>kloosterheilige</i>). Op het rechter buitenluik staat St. Elizabeth van Thüringen (Hongarije) afgebeeld. <i>Het is niet bekend om wat voor soort heilige het hier gaat.</i>	Stefanus wijst naar de benedictijnse non, maar raakt haar niet aan. Catharina van Alexandrië kijkt naar Stefanus en houdt haar zwaard (beschermend?) boven het hoofd van de non. St. Elizabeth van Hongarije staat rechtop en alleen op het rechter buitenluik. Augustinus staat achter de reguliere kloosterlinge en legt zijn rechterhand op haar hoofd, terwijl de heilige Agnes naar St. Augustinus kijkt en rechtop staat met het lammetje in haar handen.
838	<i>Er zijn geen heiligen aanwezig.</i>	N.v.t.
874	Achter de abdis staat Gabriël. <i>Het is niet bekend om wat voor type heilige het hierbij gaat.</i>	Gabriël wijst naar de abdis.

Benedictijnen

1.ID MeMO- database	9.Gebedsportret(ten)	14.Plaats kloosterling(en) (heraldisch rechts/links, in hoofdtafereel, zijluik, anders)
510	Gebedsportret van een (onbekende) benedictijnse kloosterlinge	De kloosterlinge staat heraldisch rechts, haar moeder heraldisch links op het hoofdtafereel (enkel paneel).
567	Gebedsportretten van (waarschijnlijk) een benedictijn (linker binnenluik) en een claris (rechter binnenluik)	De (vermoedelijke) benedictijn staat heraldisch rechts op het linker binnenluik, terwijl de franciscaanse tertiarius heraldisch links op het rechter binnenluik staat.
606	Gebedsportret van (wellicht) een (onbekende) benedictines (de eerste vrouw van rechts). Er zijn ook gebedsportretten van (waarschijnlijk) een (onbekende) franciscaner monnik (eerste van links), van een (onbekende) reguliere kanunnik (tweede van links), een (onbekende) reguliere kanunnikes (tweede van rechts).	De kloosterlingen zijn in het hoofdtafereel (enkel paneel) opgenomen. De mannen staan heraldisch rechts, de vrouwen heraldisch links.
612	Gebedsportretten van Margaretha Taets van Amerongen (benedictijnse non) en Maria Taets van Amerongen (abdis van de cisterciënzerabdij St. Servatius in Utrecht)	De non staat heraldisch links bij de andere vrouwelijke familieleden, terwijl de mannelijke familieleden heraldisch rechts staan.
631	Gebedsportretten van twee benedictinessen: Hadewych van Hardenbroeck en Agnes van Ghent	Hadewych van Hardenbroeck staat heraldisch rechts en Agnes van Ghent staat heraldisch links afgebeeld in het hoofdtafereel (enkel paneel).
635	Gebedsportretten van de reguliere kanunnikes Anna van Ittersum en een onbekende benedictijnse non.	De benedictijnse non staat heraldisch links op het rechter binnenluik. De reguliere kanunnikes staat heraldisch rechts op het linker binnenluik.
838	Gebedsportret van (mogelijk) een (onbekende) benedictines	De kloosterlinge is heraldisch rechts achter een man geplaatst. Heraldisch links is de vrouw ook achter een man afgebeeld.
874	Gebedsportret van de benedictines (abdis) Elburga van den Boetzelaer (ca. 1505-1568)	De abdis is onder het hoofdtafereel van het gebrandschilderde raam geplaatst, aan de linkerkant (heraldisch rechts).

Benedictijnen

1.ID MeMO- database	15.Kloosterling alleen afgebeeld, met familieleden, met ordeleden, anders	19.Bijzonderheden
510	De kloosterlinge is afgebeeld met haar moeder en gaat vergezeld van de heilige Johannes de Evangelist.	Dit is een van de weinige memoriestukken waarop de dochter een belangrijker plaats (heraldisch rechts) inneemt dan haar moeder (heraldisch links). Wellicht was de afgebeelde dochter van Jan de Ridder (Geertrui de Ridder van Groenesteyn) de schenkster van dit paneel, omdat op de lijst Jan die Ridders dochter geïnscribeerd staat. Inscriptie links onder de afbeelding: <i>'Int jaer ons Heren XVc ende III op Sunt Jelis dach sterf ioffer Ghertruyt van Groene[ste]yn, vrou van desen cloester. Requiescat in pace. Vertaling: In het jaar ons Heren 1500 en 3 op St. Gillis-dag (1 september) stierf jonkvrouwe Geertrui van Groenesteyn, vrouw van dit klooster. Moge zij in vrede rusten'</i> . Inscriptie rechts onder de afbeelding: <i>'Int iaer ons Heren M CCCC ende LXXVI starf ioffer Gheertruit van Tetwijck, lan de ridders wiif was. God heb haer ziel'</i> . Inscriptie op de lijst: <i>'Jan die Ridders dochter'</i> .
567	De (vermoedelijke) benedictijn staat alleen afgebeeld en wordt vergezeld van St. Benedictus . Tegenover hem op het andere buitenluik staat een franciscaanse tertiarius.	Gezien de geringe afmetingen werd het drieluikje waarschijnlijk gebruikt voor privé-devotie.
606	De (vermoedelijke) benedictines is afgebeeld met een reguliere kanunnik en kanunnikes en een franciscaan.	Geen
612	De kloosterlinge staat met haar familieleden (getrouwd paar met acht zonen en negen dochters) afgebeeld.	Margaretha Taets van Amerongen en Maria Taets van Amerongen komen in een latijnse inscriptie onder de voorstelling voor. Vertaald: <i>'Maria, abdis van de St. Servatiuskerk in Utrecht, begraven op dezelfde plaats. Margareta, non in het Vrouwenklooster, [begraven] op dezelfde plaats'</i> . En een tweede latijnse inscriptie vermeldt (vertaald): <i>'In het jaar 1473 op de derde [dag vóór de] Calendae van maart is gestorven de oudere Ernst Taets van Amerongen, soldaat van Christus. Hij en zijn vrouw Johanna van Gaasbeek van Driebergen en zijn kinderen liggen hier samen begraven. Mogen zij in vrede rusten'</i> .
631	De kloosterlingen zijn benedictinessen en gaan vergezeld van de standaardheiligen Maria en Johannes de Evangelist.	Op het baldakijn staan de alliantiewapens van de beide ouders van de afgebeelde benedictinessen geschilderd. Hadewych en Agnes waren van adellijke geboorte en werden begraven in Oudwijk. Inscriptie links onder het tafereel: <i>'Int iaer ons Heeren M Vc ende XLIII op den Xden dach in iunyo starf ioffrou Hadwych van Hardenbroeck, hier begraven. [Bid] voer [die] ziel'</i> . Inscriptie rechts onder het tafereel: <i>'Int iaer ons Heeren M Vc ende [] opten [] dach in [] starf ioffrou Agnes van Ghent, hier begraven. [Bid] voer die] ziel'</i> . De datum van overlijden van Agnes van Ghent was wel voorzien in het epitaaf, maar is niet ingevuld. Agnes stierf waarschijnlijk na Hadewych.
635	De benedictijnse non is afgebeeld met St. Stefanus en St. Catharina van Alexandrië met op de achtergrond de Opstanding van Christus. De reguliere kanunnikes is afgebeeld met St. Augustinus en St. Agnes met op de achtergrond de Graflegging van Christus.	Geen
838	De kloosterlinge is met twee mannen en een andere vrouw afgebeeld. Het is niet bekend welke relatie er is tussen de verschillende personen.	Het gaat hier om een gewelfschildering in de Grote of Sint-Vituskerk in Naarden.
874	De kloosterlinge is alleen afgebeeld.	Elburga van den Boetzelaer was abdis van de benedictinessenabdij van Rijsenburg, een abdij voor vrouwen van adellijke geboorte. Zij schonk het raam aan de Janskerk.

Birgittijnen (Birgittinessen)

1.ID MeMO-database	2.Onderwerp memorievoorstelling	3.Kunstenaar+jaartallen	4.Jaartal kunstwerk	5.Materiaal/Techniek	6.Afmetingen	8.Huidige vindplaats
673	Onbekend (Middenpaneel is verloren gegaan.) Gebedsportretten van Dirck Snoy de Oude (vader), Margaretha van Drakenburg (moeder), Balthasarine Snoy (dochter en birgittines), Lambert Snoy (zoon) en diens echtgenote Emmerentiana (schoondochter)	Onbekende kunstenaar uit de Noordelijke Nederlanden	Ca. 1530	Olieverf op paneel	146.1 x 80.2 cm	Utrecht, Centraal Museum
786	Ecce Homo met (onbekend) gebedsportret van een birgittines	Onbekend	Ca. 1500-1525	Olieverf op paneel	60 x 45 cm	Uden, Museum voor Religieuze Kunst
788	Gregoriusmis met gebedsportretten van een (onbekende) birgittijnse monnik en twee (onbekende) birgittinessen	Onbekend	Ca. 1475-1525	Olieverf op paneel	59 x 54 cm	Uden, Museum voor Religieuze Kunst

Birgittijnen (Birgittinessen)

1.ID MeMO- database	12.Kloosterorde	13.Kleding	16.Lichaamshouding kloosterling(en)/gebaar
673	Birgittijnen/ Birgittinessen	De kloosterlinge draagt een donker habijt en een zwarte sluier met witte hoofdband (met rode rozen).	Gekniel met (schuin omhoog) gevouwen handen.
786	Birgittijnen/ Birgittinessen	De kloosterlinge draagt een bruin habijt, een bruine mantel, een witte guimpe en een zwarte sluier met daaroverheen een witte hoofdband met rode rozen.	Gekniel met (schuin omhoog) gevouwen handen.
788	Birgittijnen/ Birgittinessen	De birgittijnse monnik draagt een bruin habijt met een kruisafbeelding op zijn mouw, de birgittinessen dragen een bruin habijt, bruine mantel, een witte guimpe en een zwarte sluier met daaroverheen een witte hoofdband met rode rozen.	Gekniel met (schuin omhoog) gevouwen handen.

Birgittijnen (Birgittinessen)

1.ID MeMO- database	7.Oorspronkelijke vindplaats
673	Kloosterkerk van het birgittinessenconvent Marienbaum bij Xanten(?)
786	Birgittijnenabdij Mariënwater, Coudewater (bij Rosmalen)
788	Birgittijnenabdij Mariënwater, Coudewater (bij Rosmalen)

Birgittijnen (Birgittinessen)

1.ID MeMO- database	2.Onderwerp memorievoorstelling	10.Hoofdvoorstelling	11.Nevenvoorstelling(en)
673	Onbekend (Middenpaneel is verloren gegaan.) Gebedsportretten van Dirck Snoy de Oude (vader), Margaretha van Drakenburg (moeder), Balthasarine Snoy (dochter en birgittines), Lambert Snoy (zoon) en diens echtgenote Emmerentiana (schoondochter)	Onbekend (Middenpaneel is verloren gegaan.)	Doornenkroning (linker buitenluik)
786	Ecce Homo met (onbekend) gebedsportret van een birgittines	Ecce Homo	Geseling en Doornenkroning (op achtergrond van het enkel stuk)
788	Gregoriusmis met gebedsportretten van een (onbekende) birgittijnse monnik en twee (onbekende) birgittinessen	Gregoriusmis	N.v.t. (enkel stuk)

Birgittijnen (Birgittinessen)

1.ID MeMO- database	17.Heiligen: naamheilige/ordeheilige/anders	18.Lichaamshouding heilige/gebaar
673	Op het linker binnenluik zijn de heiligen Barbara en Andreas afgebeeld. <i>Het is onbekend om wat voor typen heiligen het hier gaat.</i> Op het rechter binnenluik zijn de heiligen Petrus en Catharina afgebeeld. <i>Het is onbekend om wat voor typen heiligen het hier gaat.</i>	Alle heiligen staan rechtop achter de gememoreerden. Behalve Catharina (die haar zwaard vasthoudt) wijzen alle heiligen naar de herdachte personen.
786	<i>Er zijn geen heiligen op dit hoofdafereel afgebeeld.</i>	N.v.t.(enkel stuk)
788	Bij paus Gregorius zijn ook de andere drie heilige kerkvaders afgebeeld: Augustinus, Hiëronymus en Ambrosius.	N.v.t. (enkel stuk)

Birgittijnen (Birgittinessen)

1.ID MeMO- database	9.Gebedsportret(ten)	14.Plaats kloosterling(en) (heraldisch rechts/links, in hoofdafereel, zijluik, anders)
673	Gebedsportret van Balthasarine Snoy (dochter van Dirck Snoy en Margaretha van Drakenburg) die in 1507 in het birgittinessenklooster Marienbaum (bij Xanten) was ingetreden.	De birgittines staat heraldisch rechts afgebeeld achter haar ouders. Heraldisch links zijn haar broer en diens vrouw afgebeeld.
786	Gebedsportret van een (onbekende) birgittijnse non	De non ligt geknield centraal op het hoofdafereel (enkel stuk) vlak voor de Ecce Homo. Er kan hier niet gesproken worden van heraldisch links of heraldisch rechts.
788	Gebedsportretten van een (onbekende) birgittijnse monnik en twee (onbekende) birgittinessen	De monnik staat heraldisch rechts, de nonnen staan heraldisch links.

Birgittijnen (Birgittinessen)

1.ID MeMO- database	15.Kloosterling alleen afgebeeld, met familieleden, met ordeleden, anders	19.Bijzonderheden
673	De kloosterlinge is met haar ouders, broer en schoonzus afgebeeld.	Mogelijk zijn de sterfdata en de teksten later aangebracht. Incompleet: Alleen het rechter binnenluik van de triptiek is bewaard gebleven. Het middenpaneel en het linker binnenluik zijn verloren gegaan. Van het oorspronkelijke linker binnenluik bestaat een kopie. De voor- en achterkant van het rechterluik zijn van elkaar gescheiden (verzaagd) voor 1915 en zijn nu twee panelen. Inscriptie op tekstveld rechter binnenluik onder de voorstelling: <i>'D(oen men) scref MVc (X)XIX de(n) XI (dach) se(pt)embris sterf Lam(ber)t Snoie D[irck]z. D(oen men) scref M(V)c L (den) (ll dach in iunio) ste(rf) iof(f)er (Emm)erenci(ana) Lamber(t) (h)uis(v)rou'</i> . Onder de voorstelling van het linker binnenluik staat de (niet volledig te lezen) inscriptie: <i>'h: im veen pinxit // 89 op 30 meij // Xanten'</i> . De eerste persoon van links op het linker binnenluik wordt op de inscriptie Michael Snoy(†1507) genoemd, zoon van Dirck Snoy de Oude en Margaretha van Drakenburg. De geportretteerde persoon daarentegen is duidelijk een vrouw, een non om precies te zijn. Het is daarom plausibel dat hier Balthasarine Snoy (zuster van Lambert Snoy) is afgebeeld, de dochter van Dirck en Margaretha die (in 1507) in het birgittinessenklooster Marienbaum (bij Xanten) was ingetreden. Het luik zal eerder een portret van Michael getoond hebben, dat later gewijzigd is in een portret van Balthasarine. De vraag wie opdracht gegeven heeft voor het altaarstuk is nog niet opgelost. De eerste mogelijkheid is dat Emmerentiana Pauw (1510-1550, 06/02) de opdracht voor het memoriestuk gaf na het overlijden van haar echtgenoot Lambert Snoy, die in 1529 (09/11) stierf. Een tweede mogelijkheid is dat de opdracht kwam van Margaretha van Drakenburg (†1543) en haar zoon Lambert Snoy ter herdenking van haar echtgenoot Dirck de Oude (†1507) en haar zoon Michael (broer van Lambert). Emmerentiana Pauw is de dochter van Gijsbert Pauw en Adriana Sas uit Utrecht en zus van Jacob en Vincent Pauw. Emmerantia was na het overlijden van Lambert Snoy op haar negentiende jaar weduwe. Zie ook ID 645: Laatste Avondmaal met gebedsportretten van de kartuizers Jacobus Pauw, Vincentius Pauw en Petrus Sas en (waarschijnlijk) hun tante Digna Sas.
786	De kloosterlinge is alleen afgebeeld.	Geen
788	De kloosterlingen zijn met ordeleden afgebeeld.	Geen

Cisterciënzers

1.ID MeMO- database	2.Onderwerp memorievoorstelling	3.Kunstenaar+jaartallen	4.Jaartal kunstwerk	5.Materiaal/Techniek	6.Afmetingen	8.Huidige vindplaats
559	Kruisiging met gebedsportret van een cisterciënzer kloosterlinge	Onbekend	1400-1500	Olieverf op paneel	30 x 25 cm (middenpaneel), 30 x 13 cm (luiken)	Privé-collectie Duitsland
612	Opstanding van Christus met gebedsportretten van de familie Taets van Amerongen-Van Driebergen	Onbekend	1497-1552	Doek	149 x 85 cm	Renswoude, kasteel Renswoude
724	Laatste Avondmaal met gebedsportretten van Adriana van Roon (ca. 1450-1527) en Dirck Pietersz Spangert (ca. 1465-1549)	Jacob Cornelisz van Oostanen (ca. 1475-1533), omgeving	Ca. 1525	Olieverf achter glas	32,8 x 36,2 cm (middendeel), 33 x 12 cm (zijluiken) (afmetingen zonder lijst)	Amsterdam, Rijksmuseum
755	Scènes uit het Leven van Christus met gebedsportret van Bela van Mirlaer van Millendonck	Kunstenaar uit Gelre	Ca. 1430-1445	Olieverf op doek op paneel	103 x 168 cm	Amsterdam, Rijksmuseum
772	Ecce Homo en gebedsportretten van het echtpaar Peter van Os en Henricxken van Langel en de familie Franco van Langel en Heylwich Henrick van der Rullen	Navolger van Hiëronymus Bosch (ca. 1450-1516)	1496/1497	Olieverf op paneel	73 x 57 cm (middenpaneel), 68 x 26 cm (luiken), 14 x 66 cm (predella)	Boston, Museum of Fine Arts

Cisterciënzers

1.ID MeMO- database	12.Kloosterorde	13.Kleding	16.Lichaamshouding kloosterling(en)/gebaar
559	Cisterciënzers	De kloosterlinge draagt een wit habijt, zwarte sluier en witte guimpe.	Gekniel en met beide armen de onderkant van het kruis omarmend.
612	Cisterciënzers	De cisterciënzer abdis draagt een zwart habijt, een zwarte sluier en een witte guimpe.	Gekniel met (schuin omhoog) gevouwen handen.
724	Cisterciënzers	De kloosterlinge (abdis) draagt een zwarte mantel over een wit habijt, een zwarte sluier, witte ondersluier en witte guimpe.	Gekniel met (horizontaal) gevouwen handen (voor een bidbankje).
755	Cisterciënzers	De kloosterlinge draagt een zwarte mantel, een zwarte sluier over een witte sluier en witte guimpe.	Gekniel met (schuin omhoog) gevouwen handen.
772	Cisterciënzers	De kloosterling draagt een wit habijt.	De kloosterling is gekniel afgebeeld met (schuin omhoog) gevouwen handen.

Cisterciënzers

1.ID MeMO- database	7.Oorspronkelijke vindplaats
559	Onbekend
612	St. Servatiusabdij voor cisterciënzerinnen, Utrecht
724	Cisterciënzerinnenabdij Leeuwenhorst bij Noordwijkerhout
755	Munsterabdij voor cisterciënzerinnen, Roermond
772	Onbekend (Opdrachtgever was de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap in 's-Hertogenbosch)

Cisterciënzers

1.ID MeMO- database	2.Onderwerp memorievoorstelling	10.Hoofdvoorstelling	11.Nevenvoorstelling(en)
559	Kruisiging met gebedsportret van een cisterciënzer kloosterlinge	Kruisiging	N.v.t. (enkel stuk)
612	Opstanding van Christus met gebedsportretten van de familie Taets van Amerongen-Van Driebergen	Opstanding van Christus	N.v.t. (enkel stuk)
724	Laatste Avondmaal met gebedsportretten van Adriana van Roon (ca. 1450-1527) en Dirck Pietersz Spangert (ca. 1465-1549)	Laatste Avondmaal)	N.v.t. (drieluik)
755	Scènes uit het Leven van Christus met gebedsportret van Bela van Mirlaer van Millendonck	Scènes uit het Leven van Christus	Scènes uit het Leven van Christus (enkel stuk)
772	Ecce Homo en gebedsportretten van het echtpaar Peter van Os en Henricxken van Langel en de familie Franco van Langel en Heylwich Henrick van der Rullen	Ecce Homo	N.v.t. (drieluik)

Cisterciënzers

1.ID MeMO- database	17.Heiligen: naamheilige/ordeheilige/anders	18.Lichaamshouding heilige/gebaar
559	Bij de kloosterlinge staan de <i>standaardheiligen</i> Maria en Johannes de Evangelist. Op het linker binnenluik staan Maria Magdalena en een Pausheilige afgebeeld. <i>Het is niet bekend om wat voor typen heiligen het hier gaat.</i> Op het rechter binnenluik staan de heilige Franciscus en Bernardus van Clairveaux, <i>ordeheiligen</i> . Bernardus is de <i>ordeheilige</i> van de cisterciënzers.	De heiligen staan rechtop. St. Franciscus wijst naar St. Bernardus van Clairveaux.
612	<i>Er zijn op dit enkele paneel geen heiligen afgebeeld.</i>	N.v.t. (enkel stuk)
724	Bij de abdis op het linkerluik staat Jacobus de Meerdere, die haar van achter aanraakt. <i>Het is niet bekend om wat voor type heilige het hier gaat.</i> Achter de kapelaan op het rechterluik staat Maria Magdalena, die hem van achter aanraakt. <i>Het is niet bekend om wat voor type heilige het hier gaat.</i>	De heiligen staan rechtop en raken de gebedsportretten aan.
755	<i>Er is geen heilige afgebeeld.</i> De kloosterlinge staat op het tafereeltje met de piëta.	N.v.t. (enkel stuk, maar wel met verschillende scènes)
772	Bij de mannelijke familieleden op het linker buitenluik staat de heilige Johannes de Evangelist, <i>beschermeilige</i> van de St. Jan's kathedraal in Den Bosch. Franco van Langel en Peter van Os waren leden van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap in deze stad; de Broederschap had een kapel in de kathedraal. Op het linker binnenluik is Peter van Os afgebeeld met zijn <i>naamheilige</i> Petrus. Op het rechter binnenluik is Henricxken van Langel afgebeeld met de heilige Catharina van Alexandrië. <i>Het is niet duidelijk welk type heilige hier bedoeld is.</i> Bij de reguliere kanunnikes en haar vrouwelijke familieleden op het rechter buitenluik staat de heilige Maria Magdalena: de <i>kloosterheilige</i> van het Bethaniënklooster voor reguliere kanunnikessen in 's-Hertogenbosch, het klooster waar Lysbeth van Langel ingetreden was.	Johannes en Maria Magdalena maken een zegenend gebaar, staan achter de familieleden en raken hen niet aan. Petrus en Catharina van Alexandrië staan achter de man en de vrouw, raken dezen niet aan en lijken met één hand naar hen te wijzen.

Cisterciënzers

1.ID MeMO- database	9.Gebedsportret(ten)	14.Plaats kloosterling(en) (heraldisch rechts/links, in hoofdafereel, zijluik, anders)
559	Gebedsportret van een (waarschijnlijk) cisterciënzer non	De kloosterlinge knielt in het midden van het centrale paneel bij de Kruisiging en omvat met haar armen de onderkant van het kruis.
612	Gebedsportretten van Maria Taets van Amerongen (abdis van de cisterciënzerabdij St. Servatius in Utrecht) en Margaretha Taets van Amerongen (benedictijnse non)	De abdis staat heraldisch links bij de andere vrouwelijke familieleden, terwijl de mannelijke familieleden heraldisch rechts staan.
724	Gebedsportretten van Adriana van Roon (abdis van cisterciënzerklooster Leeuwenhorst) en Dirck Pietersz Spangert (kapelaan in klooster Leeuwenhorst)	De abdis staat heraldisch rechts op de voornaamste plaats, haar kapelaan (de opdrachtgever?), haar mindere in rang, staat heraldisch links.
755	Gebedsportret van Bela van Mirlaer van Millendonck	De kloosterlinge knielt heraldisch links.
772	Gebedsportretten van de cisterciënzer monnik Jan van Langel (zoon van Franco van Langel en Heylwich Henricks van der Rullen) en van de reguliere kanunnikes Lysbeth van Langel (dochter van Franco van Langel en Heylwich Henricks van der Rullen) en haar familie	De cisterciënzer Jan van Langel is heraldisch rechts afgebeeld op het linker buitenluik, samen met de andere mannen. De vrouwen staan heraldisch links op het rechter buitenluik.

Cisterciënzers

1.ID MeMO- database	15.Kloosterling alleen afgebeeld, met familieleden, met ordeleden, anders	19.Bijzonderheden
559	De kloosterlinge is alleen afgebeeld.	Geen
612	De kloosterlinge staat met haar familieleden (getrouwd paar met acht zonen en negen dochters) afgebeeld.	Maria Taets van Amerongen en Margaretha Taets van Amerongen komen in een latijnse inscriptie onder de voorstelling voor. Vertaald: <i>'Maria, abdis van de St. Servatiuskerk in Utrecht, begraven op dezelfde plaats. Margareta, non in het Vrouwenklooster, [begraven] op dezelfde plaats'</i> . En een tweede latijnse inscriptie vermeldt (vertaald): <i>'In het jaar 1473 op de derde [dag vóór de] Calendae van maart is gestorven de oudere Ernst Taets van Amerongen, soldaat van Christus. Hij en zijn vrouw Johanna van Gaasbeek van Driebergen en zijn kinderen liggen hier samen begraven. Mogen zij in vrede rusten'</i> .
724	De kloosterlinge is alleen afgebeeld en gaat vergezeld van de heilige Jacobus de Meerdere. Tegenover haar op het andere zijluik staat haar kapelaan met St. Maria Magdalena.	Adriana van Roon is afgebeeld met haar abdisstaf. Haar dood in 1527 zal Dirk Pietersz Spangert gemotiveerd hebben voor de opdracht van de triptiek. Spangert gaf meerdere opdrachten voor diverse kunstwerken.
755	De kloosterlinge is alleen afgebeeld bij de piëta.	De schildering bestaat uit achttien scènes uit het Leven van Christus op een enkel stuk.
772	De kloosterling is afgebeeld met drie generaties familieleden en de heilige Johannes de Evangelist.	Geen

Dominicanen

1.ID MeMO-database	2.Onderwerp memorievoorstelling	3.Kunstenaar+jaartallen	4.Jaartal kunstwerk	5.Materiaal/Techniek	6.Afmetingen	8.Huidige vindplaats
552	Sint Gregoriusmis met gebedsportretten van een (onbekende) familie (vader, moeder, minstens twee zonen en zes dochters)	Onbekend	Ca. 1475-1500	Olieverf(?) op paneel	205 x 157 cm (enkel stuk)	Jacobi- of Jacob(us)kerk Utrecht(?)
641	Crypte van de Geboortekerk in Jeruzalem met vier gebedsportretten van Jeruzalemvaarders	Kunstenaar uit de omgeving van Amsterdam	Ca. 1520	Olieverf op paneel	79 x 212 cm	Utrecht, Museum Catharijneconvent
698	St. Johannes de Evangelist in een ketel kokende olie met het gebedsportret van een (onbekende) dominicaner monnik.	Onbekend	Ca. 1500-1600	Olieverf op paneel	43 x 32 cm	Onbekend
806	Bewening, Annunciatie en Geboorte van Christus met de gebedsportretten van een vader, moeder, vijf zoons en vijf dochters	Jan van Steffesweert (stijl): middenpaneel. Kunstenaar uit de omgeving van Keulen (?): zijluiken	Ca. 1500-1525	Beeldhouwwerk (middenpaneel), Olieverf op paneel (zijluiken)	99 x 71 cm	Onbekend
2667	Bespotting van Christus en gebedsportret van waarschijnlijk een (onbekende) dominicanes	Kunstenaar uit de omgeving van Leiden	Ca. 1500-1550	Olieverf op paneel	38 x 27 cm	Onbekend

Dominicanen

1.ID MeMO- database	12.Kloosterorde	13.Kleding	16.Lichaamshouding kloosterling(en)/gebaar
552	Dominicanen	De nonnen dragen een lichtgekleurd habijt, een donkere mantel en sluier en een witte guimpe.	Geknield met (schuin omhoog) gevouwen handen.
641	Dominicanen	De monnik draagt een zwarte mantel over een wit habijt. Hij heeft een kruinschering.	Geknield met (horizontaal) gevouwen handen.
698	Dominicanen	De monnik draagt een zwarte mantel over een wit habijt en een wit scapulier(?). Hij heeft een kruinschering.	Geknield met (horizontaal) gevouwen handen.
806	Dominicanen	De monnik (vijfde persoon van rechts) draagt een zwarte mantel en een wit habijt.	Geknield met (schuin omhoog) gevouwen handen.
2667	Dominicanen	De nonnen draagt een wit habijt, een donkere mantel, een zwarte sluier over een witte onderkap, een wit scapulier en een witte guimpe.	Geknield met gevouwen handen.

Dominicanen

1.ID MeMO- database	7.Oorspronkelijke vindplaats
552	Jacobi- of Jacob(us)kerk Utrecht
641	Jeruzalembroederschap, Amsterdam
698	Onbekend
806	Onbekend
2667	Onbekend

Dominicanen

1.ID MeMO- database	2.Onderwerp memorievoorstelling	10.Hoofdvoorstelling	11.Nevenvoorstelling(en)
552	Sint Gregoriusmis met gebedsportretten van een (onbekende) familie (vader, moeder, minstens twee zonen en zes dochters)	Sint Gregoriusmis	N.v.t. (enkel stuk)
641	Crypte van de Geboortekerk in Jeruzalem met vier gebedsportretten van Jeruzalemvaarders	Crypte van de Geboortekerk in Jeruzalem	N.v.t. (enkel stuk)
698	St. Johannes de Evangelist in een ketel kokende olie met het gebedsportret van een (onbekende) dominicaner monnik.	St. Johannes de Evangelist in een ketel kokende olie	N.v.t. (enkel stuk)
806	Bewening, Annunciatie en Geboorte van Christus met de gebedsportretten van een vader, moeder, vijf zoons en vijf dochters (waaronder vijf kloosterlingen)	Bewening (middenpaneel)	Annunciatie en Geboorte van Christus (binnenluiken)
2667	Bespotting van Christus en gebedsportret van waarschijnlijk een (onbekende) dominicanes	Bespotting van Christus	St. Laurentius in de deuropening van een kerk

Dominicanen

1.ID MeMO- database	17.Heiligen: naamheilige/ordeheilige/anders	18.Lichaamshouding heilige/gebaar
552	Achter de mannen staan de heiligen Johannes de Doper en Petrus, achter de vrouwen de heiligen Catharina van Alexandrië en Johannes de Evangelist. <i>Het is onbekend om wat voor typen heiligen het hier gaat.</i>	De heiligen staan rechtop en raken de familieleden niet aan.
641	<i>Er zijn geen heiligen afgebeeld.</i>	N.v.t.
698	De heilige Johannes de Evangelist staat centraal in de afbeelding. <i>Het is onbekend om wat voor type heilige het hier gaat.</i>	De heilige zit in een ketel kokende olie.
806	Bij de mannen staat Jacobus de Meerdere, bij de vrouwen Johannes de Evangelist. <i>Het is onbekend om wat voor typen heiligen het hier gaat.</i>	Beide heiligen staan rechtop achter de gezinsleden. Johannes de Evangelist maakt een zegenend gebaar.
2667	Schuin achter de non staat St. Laurentius. <i>Het is onbekend om wat voor type heilige het hier gaat.</i>	De heilige staat rechtop. Het preciese gebaar is niet goed zichtbaar.

Dominicanen

1.ID MeMO- database	9.Gebedsportret(ten)	14.Plaats kloosterling(en) (heraldisch rechts/links, in hoofdtafereel, zijluik, anders)
552	Gebedsportretten van twee (vermoedelijk) dominicanessen	De nonnen knielen heraldisch links op het hoofdtafereel (enkel stuk). De mannelijke familieleden knielen heraldisch rechts.
641	Gebedsportret van de dominicaan Wouter van Hoogesteyn	De monnik knielt heraldisch rechts met een mede-Jeruzalemvaarder. Heraldisch links knielen twee andere Jeruzalemvaarders.
698	Gebedsportret van een(onbekende) dominicaner monnik	De monnik knielt heraldisch links in het hoofdtafereel. Heraldisch links staan beulsknechten (?).
806	Gebedsportret van een (onbekende) dominicaner monnik en gebedsportretten van nog vier andere (onbekende) kloosterlingen.	De monnik knielt heraldisch rechts op het linker buitenluik bij de mannen. De vrouwen knielen heraldisch links op het rechter buitenluik.
2667	Gebedsportret van waarschijnlijk een (onbekende) dominicanes	De non knielt heraldisch rechts (?) in een andere scène boven het hoofdtafereel (enkel paneel). Heraldisch links staat een kerk afgebeeld met de heilige Laurentius in de deuropening.

Dominicanen

1.ID MeMO- database	15.Kloosterling alleen afgebeeld, met familieleden, met ordeleden, anders	19.Bijzonderheden
552	De nonnen staan met hun familieleden afgebeeld (vader, moeder, twee zonen en zes dochters).	Er staat een inscriptie op het missaal: <i>'Apertus est liber vite'</i> . Vertaald: <i>'Geopend werd het boek des levens'</i> . Het paneel is geheel overschilderd. In 1580/1581 werd de schildering bedekt met lichtgekleurde verf en geheel beschreven met een tekst in goudkleurige letters (Hebreeën 12,14-24).
641	De monnik is met mede-Jeruzalemvaarders uit zijn broederschap afgebeeld.	Dit stuk zal niet direct een functie als memoriestuk hebben gehad, maar zal in de kapel waar het hing hebben bijgedragen aan de band tussen levende en overleden broeders van de broederschap. Een van de inscripties (op de lijst) luidt: <i>'Int jaer ons Heeren XVc ende XIX waren tesamen te Jerusalem broeder Wouter van Hoogesteijn, Jan Benninck, Jacop Heijn ende Meijnnert Willems zoon. God heb lof'</i> .
698	De kloosterling is alleen afgebeeld.	St. Johannes de Evangelist zit als heilige in een ketel kokende olie.
806	De kloosterling is met ouders, broers en zussen afgebeeld.	Er bevinden zich op de buitenluiken verschillende kloosterlingen (mannen en vrouwen). Slechts van één kloosterling is vastgesteld om welk soort kloosterling het gaat: een dominicaan. Bijna alle geportretteerde personen hebben een klein rood kruisje boven hun hoofd: ze waren al gestorven toen dit kunstwerk gemaakt werd of de kruisjes zijn later aangebracht na hun dood.
2667	De kloosterlinge is alleen afgebeeld. In haar buurt staat St. Laurentius.	Het architectonische element dat beide scènes verdeelt toont een wapenschild. Het wapenschild wordt geflankeerd door het IHS-monogram en een afbeelding van de Maagd, bekleed met de zon.

Franciscanen

1.ID MeMO-database	2.Onderwerp memorievoorstelling	3.Kunstenaar+jaartallen	4.Jaartal kunstwerk	5.Materiaal/Techniek	6.Afmetingen	8.Huidige vindplaats
514	Drieluik met Kruisiging. Op de buitenluiken de Ontkleding en de Bespoting van Christus	Cornelis Engebrechtsz (Leiden, ca. 1462 - Leiden, 1527)	Ca. 1515-1517	Olieverf op paneel	198,5 x 146 cm (middenpaneel), 182,5 x 66 cm (zijluiken), 15 x 109 cm (predella)	Leiden, Museum De Lakenhal
523	Bewening van Christus met gebedsportretten van een (onbekende) familie en de heilige Andreas en Agatha (enkel luik)	Cornelis Engebrechtsz of Pieter Cornelis Kunst	Ca. 1522	Olieverf op paneel	115 x 124 cm	München, Alte Pinakothek
524	Aanbidding van de herders met gebedsportretten van de familie Boelen en de heiligen Andreas en Margaretha (enkel stuk)	Jacob Cornelisz van Oostsanen (ca. 1475-1533)	1512	Olieverf op paneel	128 x 177 cm	Napels, Museo e Galleria Nazionale di Capodimonte.
565	Opstanding van Christus en het Laatste Avondmaal met gebedsportret van een (onbekende) franciscaner monnik	Meester van de Amsterdamse dood van een maagd	Ca. 1485-1500	Olieverf op paneel	54 x 65 cm (ene vleugel), 52 x 64 cm (andere vleugel)	Amsterdam Museum
567	Bewening van Christus met gebedsportretten van een (onbekende) kloosterlinge van de orde der clarissen (rechter binnenluik) en van (waarschijnlijk) een benedictijner monnik (linker binnenluik)	Cornelis Cornelisz Buys II (werkplaats)	Ca. 1515-1540 (middenpaneel), 49 x 19 cm (zijluiken).	Olieverf op paneel	47 x 40 cm (middenpaneel), 49 x 19 cm (luiken).	Alkmaar, Stedelijk Museum.
568	Anna-te-drieën met gebedsportretten van een (onbekende) familie (vader, moeder, zoons en dochters) en de heiligen Franciscus en Lidwina	Meester van de St. Johannespanelen	Ca. 1485-1495	Olieverf op paneel	55 x 53 cm	Amsterdam, Rijksmuseum
582	St. Mattheüs met een gebedsportret van een (onbekende) franciscaner monnik	Duitse kunstenaar(?)	Ca. 1475	Olieverf en tempera op paneel	68 x 55 cm	Rijksmuseum Twenthe, Enschede
606	Doornenkroning met gebedsportretten van vier (onbekende) kloosterlingen	Kunstenaar uit de omgeving van Haarlem.	Ca. 1450-1500	Olieverf op paneel	41 x 38 cm	Privé-collectie Duitsland
615	Sint Anna-te-drieën met gebedsportretten van twee (onbekende) tertiariessen van de derde orde van Franciscus en heiligen	Meester van Alkmaar	Ca. 1490-1510	Olieverf op paneel	61 x 42 cm	Koninklijke Musea voor Schone Kunsten in België, Brussel.
667	Christus als de Logos met gebedsportretten van Raas van Heemstede en familie: vader, moeder, drie dochters en een schoonzoon	Kunstenaar uit de omgeving van Utrecht	1453-1460	Olieverf op paneel	64 x 77 cm	Utrecht, Centraal Museum
738	Rust op de vlucht naar Egypte met gebedsportretten van de familie Stoop-Van Roon	Jan van Scorel (kopie naar)	Ca. 1523-1537	Olieverf op paneel	78 x 61 cm (middenpaneel), 82 x 28 cm (linker binnenluik), 83 x 28 cm (rechter binnenluik)	Privé-collectie Nederland

Franciscanen

1.ID MeMO-database	2.Onderwerp memorievoorstelling	3.Kunstenaar+jaartallen	4.Jaartal kunstwerk	5.Materiaal/Techniek	6.Afmetingen	8.Huidige vindplaats
751	Kruisiging met gebedsportretten van twee (onbekende) franciscanen	Jacob Cornelisz van Oostsanen.	Ca. 1510-1515	Olieverf op paneel	30 x 20 cm (middenpaneel), 33 x 10 cm (luiken)	Privé-collectie
761	Kruisiging met gebedsportretten van de familie Van de Wiel-Van Driel	Jan van Aken(?)	1444	Muurschildering	175 x 150 cm	St. Jans kathedraal, Den Bosch
803	Passiescènes Christus en gebedsportretten van een (onbekende) (mogelijk) franciscaner monnik en een vrouw	Onbekend	1562	Albast	800 x 750 cm (altaarstuk), 60 x 30 cm (enkel paneel).	Nederlandse kerk
861	St. Christoforus met gebedsportret van (waarschijnlijk) een franciscaner monnik	Onbekend	Ca. 1400-1425	Muurschildering	metershoog	Onze Lieve Vrouwekerk (Maria Minor; Buurkerk), Utrecht
2693	Heilige Maagschap met een gebedsportret van een claris (enkel stuk)	Kunstenaar uit de Noordelijke Nederlanden.	Ca. 1500-1550	Olieverf op paneel	71 x 51 cm	Onbekend
2694	Kruisiging met gebedsportret van (waarschijnlijk) een (onbekende) franciscaner tertiarius (enkel stuk)	Meester van Alkmaar (werkplaats).	Ca. 1500-1510	Olieverf op paneel	30 x 21 cm	Onbekend. Laatste keer gezien in 2011 op TEFAF in Maastricht.

Franciscanen

1.ID MeMO- database	12.Kloosterorde	13.Kleding	16.Lichaamshouding kloosterling(en)/gebaar
514	Franciscanen	Achter Jacob Martensz Schout knielt een tot nu toe niet-geïdentificeerde vrouw in het bruine habijt van de derde orde van Franciscus (zijn zuster Margaretha Martensdr?).	Allen geknield met gevouwen handen. De man heeft de handen recht vooruit, de vrouwen schuin omhoog.
523	Franciscanen	De kloosterling draagt een donker habijt met monnikskap.	Geknield met (horizontaal) gevouwen handen.
524	Franciscanen	De tertiariissen dragen een bruin habijt, een bruine sluier (gedragen over een witte sluier) en witte guimpe.	Geknield. Hun handen zijn niet te zien.
565	Franciscanen	De kloosterling draagt een bruin habijt.	Geknield met de handen (schuin omhoog) gevouwen.
567	Franciscanen	De kloosterlinge draagt een bruin habijt, een zwarte sluier, witte ondersluier en witte guimpe.	Geknield met de handen (schuin omhoog) gevouwen.
568	Franciscanen	Observant: bruin habijt (ook groenachtig), conventueel: bruin habijt, zwarte mantel en riem.	Geknield met de handen (schuin omhoog) gevouwen.
582	Franciscanen	De kloosterling draagt een bruin habijt, aangesnoerd met een koord met drie knopen.	Geknield met (horizontaal) gevouwen handen.
606	Franciscanen	De kloosterling draagt een donkere mantel en een monnikskap(?)	Geknield en met (omhoog geheven) gevouwen handen weergegeven.
615	Franciscanen	De kloosterlingen (tertiariissen) dragen allebei een zwart habijt, witte sluier en witte guimpe.	Geknield en met (omhoog geheven) gevouwen handen weergegeven.
667	Franciscanen	De kloosterlinge draagt een grijs habijt, een grauwe sluier en witte guimpe.	Geknield en met (omhoog geheven) gevouwen handen weergegeven.
738	Franciscanen	De franciscaan draagt een habijt met monnikskap, de reguliere kanunnikes draagt een wit habijt, een donkere sluier en witte guimpe.	Geknield en met (horizontaal) gevouwen handen weergegeven.
751	Franciscanen	De franciscanen dragen een grijs-bruin habijt en een koord met drie knopen.	Geknield: de ene monnik met (horizontaal) gevouwen handen, de andere met schuin omhoog gevouwen handen.
761	Franciscanen	De franciscaan (vermoedelijk) draagt een groenachtig bruin habijt met monnikskap.	Geknield met (horizontaal) gevouwen handen.
803	Franciscanen	De (mogelijk) franciscaner monnik draagt een habijt en monnikskap.	Geknield met (schuin omhoog) gevouwen handen.
861	Franciscanen	De kloosterling draag een habijt met koord/gordel om het middel.	Geknield met (schuin omhoog) gevouwen handen en zijn blik gericht op Christoforus.
2693	Franciscanen	De kloosterlinge (claris) draagt een bruin habijt, een zwarte sluier, een witte ondersluier en een witte guimpe.	Geknield met (schuin omhoog) gevouwen handen.
2694	Franciscanen	De franciscaner tertiariis draagt een bruin habijt, witte sluier en witte guimpe.	Geknield met (schuin omhoog) gevouwen handen.

Franciscanen

1.ID MeMO- database	7.Oorspronkelijke vindplaats
514	Klooster(-kerk) Mariënpool bij Leiden
523	Onbekend
524	Kartuizerklooster Sint Andries ter Zaliger Haven, Amsterdam
565	Onbekend
567	Onbekend
568	Onbekend
582	Onbekend
606	Onbekend
615	St. Ceciliaklooster voor tertiariessen in Hoorn.
667	St. Elisabethklooster voor reguliere kanunnikessen in Schoonhoven.
738	Grote of Onze Lieve Vrouwekerk in Dordrecht.
751	Onbekend
761	St. Jans kathedraal, Den Bosch
803	Onbekend
861	Onze Lieve Vrouwekerk (Maria Minor/Buurkerk), Utrecht.
2693	Onbekend
2694	Onbekend

Franciscanen

1.ID MeMO-database	2.Onderwerp memorievoorstelling	10.Hoofdvoorstelling	11.Nevenvoorstelling(en)
514	Drieluik met Kruisiging. Op de buitenluiken de Ontkleding en de Bespoting van Christus.	Kruisiging (middenpaneel)	Abraham en het offer van Izaäk (linker zijluik), Mozes, Aäron en de koperen slang (rechter zijluik), Ontkleding en Bespoting van Christus (buitenluiken) en het ontzielde lichaam van Adam, waaruit zich symbolisch de boom ontwikkelt waaruit het kruishout groeit (predella).
523	Bewening van Christus met gebedsportretten van een (onbekende) familie en de heilige Andreas en Agatha	Bewening van Christus	N.v.t. (enkel stuk)
524	Aanbidding van de herders met gebedsportretten van de familie Boelen en de heiligen Andreas en Margaretha (enkel stuk)	Aanbidding	N.v.t. (enkel stuk)
565	Opstanding van Christus en het Laatste Avondmaal met gebedsportret van een (onbekende) franciscaner monnik	De monnik staat op het paneel met het Laatste Avondmaal (enkel stuk, aan twee kanten beschilderd). Het andere paneel heeft de Opstanding van Christus als onderwerp.	Op het paneel met de Opstanding is ook Christus in het voorgeborchte van de hel en de Hemelvaart van Christus verbeeld.
567	Bewening van Christus met gebedsportretten van (waarschijnlijk) een (onbekende) franciscaner monnik (linker binnenluik) en een kloosterlinge van de orde der clarissen (rechter binnenluik).	Bewening van Christus	N.v.t.
568	Anna-te-drieën met gebedsportretten van een (onbekende) familie (vader, moeder, zoons en dochters) en de heiligen Franciscus en Lidwina	Anna-te-drieën	N.v.t.
582	St. Mattheüs met een gebedsportret van een (onbekende) franciscaner monnik	Mattheüs (met engel als symbool) en de franciscaner monnik (Mogelijk heeft dit paneel ooit deel uitgemaakt van een groter geheel.)	N.v.t. (enkel stuk)
606	Doornenkroning	Doornenkroning	N.v.t.
615	Sint Anna-te-drieën met gebedsportretten van twee (onbekende) tertiariissen van de derde orde van Franciscus en heiligen	Sint Anna-te-drieën	N.v.t.
667	Christus als de Logos met gebedsportretten van Raas van Heemstede en familie: vader, moeder, drie dochters en een schoonzoon	Christus als de Logos	N.v.t. (enkel stuk)
738	Rust op de vlucht naar Egypte met gebedsportretten van de familie Stoop-Van Roon	Rust op de vlucht naar Egypte	N.v.t.
751	Kruisiging met gebedsportretten van twee franciscanen	Kruisiging (middenpaneel van drieluik)	N.v.t.
761	Kruisiging met gebedsportretten van de familie Van de Wiel-Van Driel	Kruisiging	N.v.t. (enkel stuk)
803	Passiescènes Christus en gebedsportretten van (waarschijnlijk) een (onbekende) franciscaner monnik en een vrouw	Passiescènes van Christus	Passiescènes van Christus.
861	St. Christoforus met gebedsportret van (waarschijnlijk) een (onbekende) franciscaner monnik	St. Christoforus met Christus op zijn schouder en een veerman in een landschap	N.v.t. (enkel stuk)

Franciscanen

1.ID MeMO- database	2.Onderwerp memorievoorstelling	10.Hoofdvoorstelling	11.Nevenvoorstelling(en)
2693	Heilige Maagschap met een gebedsportret van een (onbekende) claris.	Heilige Maagschap.	N.v.t. (enkel stuk)
2694	Kruisiging met gebedsportret van (waarschijnlijk) een (onbekende) franciscaanse tertiaris.	Kruisiging	N.v.t. (enkel stuk) Oorspronkelijk waren er meerdere delen, waaronder de Kruisafneming, de Bewening en de Graflegging.

Franciscanen

1.ID MeMO- database	17.Heiligen: naamheilige/ordeheilige/anders	18.Lichaamshouding heilige/gebaar
514	Bij Jakob Martensz Schout en zijn zuster of moeder staat de <i>naamheilige</i> van de familie: Martinus van Tours. Hij staat naast de twee personen en raakt ze niet aan. Bij de vijf nonnen staat de <i>ordeheilige</i> Augustinus.	Martinus van Tours staat rechtop met boek in de rechterhand, staf in de linkerhand, bedelaar achter hem; hij raakt niemand aan. Augustinus staat rechtop met hart in de linkerhand, raakt niemand aan en wijst met rechterhand naar de centrale scène (Adam) ofwel hij presenteert de vijf reguliere kanunnikessen.
523	De heilige Andreas (<i>type heilige onbekend</i>) en de heilige Agatha (<i>type heilige onbekend</i>)	Andreas staat rechtop achter de mannen en wijst op de centrale scène. Agatha staat rechtop achter de vrouwen en heeft in beide handen attributen.
524	St. Margaretha (<i>naamheilige van de moeder Margriet Claas Heijnsdr en de schenkster en dochter Margriet Boelensdr</i>). St. Andreas was de <i>kloosterheilige</i> van het kartuizerklooster Sint Andries ter Zaliger Haven in Amsterdam.	St. Margaretha staat licht voorover gebogen achter de moeder en lijkt naar haar te wijzen. St. Andreas staat licht voorover gebogen achter de vader en legt zijn hand op diens schouder.
565	<i>Er zijn naast Jezus en zijn discipelen geen andere heiligen afgebeeld.</i>	N.v.t.
567	De monnik heeft (vermoedelijk) de heilige Franciscus achter zich staan: de <i>ordeheilige</i> . De non gaat vergezeld van Elizabeth van Hongarije (Thüringen), beschermheilige van de derde orde van de Franciscanen (<i>ordeheilige</i>).	De heilige Elizabeth van Thüringen staat rechtop achter de tertiarius en laat een muntje vallen in de nap van een bedelaar.
568	Bij de Franciscaanse monniken staat hun <i>ordeheilige</i> Franciscus van Assisi. Bij de vrouwen staat Lidwina van Schiedam. Er is wel gesuggereerd dat het hier om een Schiedamse familie gaat (<i>stadsheilige</i>).	St. Franciscus staat rechtop en beroert de schouder van de vader. Lidwina staat ook rechtop en raakt de schouder van de moeder.
582	St. Mattheüs. <i>Het is onbekend om welk type heilige het hier gaat.</i>	De heilige staat rechtop en lijkt op de franciscaner monnik te wijzen.
606	<i>Er zijn geen heiligen aanwezig.</i> Wellicht zal het lijden van Christus een voorbeeld ter navolging zijn.	N.v.t.
615	Links staat de <i>ordeheilige</i> St. Franciscus bij een tertiarius, rechts staat Cyriacus, <i>stadsheilige</i> van Hoorn tot 1406, bij een zuster van de derde orde van Franciscus. Hierna werd Cyriacus vervangen door Johannes de Doper. De Grote Kerk in Hoorn was gewijd aan de heiligen Cyriacus en Johannes de Doper. Henri Defoer beargumenteert dat, gezien de keuze van de heiligen, het waarschijnlijk lijkt dat dit schilderij van oorsprong in een klooster in Hoorn werd geplaatst. De achtergrond van de schildering toont de heiligen Johannes de Doper en Cecilia, respectievelijk links en rechts op het paneel. De inwoners van Hoorn hadden een speciale verering voor Johannes de Doper (<i>stadsheilige</i>). Vanaf 1406 werd hij de officiële patroonheilige van de stad. De aanwezigheid van St. Cecilia wijst naar het klooster Cecilia (<i>kloosterheilige</i>), dat een van de zes tertiariuskloosters in het laat-middeleeuwse Hoorn was. Mogelijk waren beide kloosterzusters ingetreden in klooster Cecilia in Hoorn.	St. Franciscus staat op de voorgrond achter de linkse tertiarius zonder haar aan te raken en toont de stigmata.
667	Achter de kloosterlinge staat St. Elizabeth van Hongarije (Thüringen), <i>wellicht de kloosterheilige</i> . Achter het echtpaar en hun schoonzoon staat St. Joris, <i>beschermheilige van de adel</i>	St. Elizabeth van Hongarije (Thüringen) legt de hand op de schouder van de moeder van de kloosterlinge: Agnes de Vriese van Oostende. St. Joris legt zijn hand op de schouder van de vader van de kloosterlinge: Raas van Haamstede.
738	Bij de franciscaan is Johannes de Doper afgebeeld. <i>Het is niet bekend welk type heilige hier afgebeeld is.</i>	De heiligen staan rechtop achter de familieleden, hebben hun blik gericht op de beschouwer en zijn groter afgebeeld dan de familieleden.
751	Bij de franciscanen staat St. Franciscus van Assisi (<i>ordeheilige</i>), bij de vrouwen staat St. Clara van Assisi, <i>ordeheilige</i> van de clarissen (de vrouwelijke tegenhanger van de franciscaanse).	De beide heiligen staan rechtop achter de gezinsleden, zonder hen aan te raken. St. Franciscus toont de stigmata, maar lijkt met de linkerhand ook op de Kruisiging (middenpaneel) te wijzen.
761	Maria en de Evangelist Johannes zijn geen patroonheiligen, maar <i>standaardheiligen</i> (term van Truus van Bueren). Ze staan standaard afgebeeld op de Kruisiging.	Maria staat rechtop, buigt het hoofd en heeft de handen in gebed gevouwen. Zij staat op de voornaamste plaats (heraldisch rechts).

Franciscanen

1.ID MeMO- database	17.Heiligen: naamheilige/ordeheilige/anders	18.Lichaamshouding heilige/gebaar
803	<i>Er zijn op dit paneel geen heiligen aangebracht.</i>	N.v.t.
861	St. Christoforus werd als beschermheilige aangeroepen tegen een plotselinge dood.	St. Christoforus houdt een staf met beide handen vast en kijkt naar beneden.
2693	<i>Er zijn geen heiligen aanwezig, maar Maria is wel als standaardheilige aanwezig.</i>	N.v.t.
2694	<i>Er zijn geen heiligen aanwezig.</i> Wellicht zal het lijden van Christus een voorbeeld ter navolging zijn.	N.v.t.

Franciscanen

1.ID MeMO-database	9.Gebedspportret(ten)	14.Plaats kloosterling(en) (heraldisch rechts/links, in hoofdafereel, zijluik, anders)
514	Gebedspportretten van vijf nonnen, rector Jacob Martensz Schout (rector van klooster Mariënpoel bij Leiden) en zijn zuster Magaretha Martensdr óf zijn moeder(?). Wellicht hebben de vijf niet met name geïdentificeerde zusters in augustijner habijt aan de rechterkant (prieores(?) en leidinggevende zusters(?) van Mariënpoel samen met de rector Jacob Martensz Schout en zijn zuster Margaretha Martensdr(?) of moeder(?) deze memorietafel geschonken.	Heraldisch rechts van de Adam-figuur op de predella knielen Jacob Martensz Schout met achter hem de franciscaanse tertiariis (zijn zuster(?) of moeder(?)). Heraldisch links knielen vijf augustijner zusters.
523	Gebedspportret van een (waarschijnlijk) franciscaner monnik.	Heraldisch rechts tussen mannelijke familieleden. De vrouwelijke familieleden knielen heraldisch links (enkel paneel).
524	Gebedspportretten van de familie Boelen: vader, moeder, zeven zoons en zeven dochters. Twee dochters waren ingetreden in het Sint Luciaklooster in Amsterdam: Agnes Dirk Boelen en Duifje Dirk Boelen. Zij waren nonnen (tertiarissen) van de derde orde van Sint-Franciscus.	De tertiariissen staan heraldisch links op het hoofdafereel (enkel paneel). De mannelijke familieleden staan heraldisch rechts op het hoofdafereel (enkel paneel).
565	Gebedspportret van (waarschijnlijk) een (onbekende) franciscaanse monnik.	De franciscaanse monnik bevindt zich heraldisch links (enkel paneel).
567	Gebedspportretten van een (onbekende) franciscaan (linker binnenluik) en een (onbekende) claris (rechter binnenluik)	De franciscaan staat heraldisch rechts op het linker binnenluik, terwijl de franciscaanse tertiariis heraldisch links op het rechter binnenluik staat.
568	Gebedspportretten van twee (onbekende) franciscanen: de eerste persoon van links is een observant, de derde persoon van links (met mantel) is een conventueel.	De franciscaanse monniken staan met hun vader en broers heraldisch rechts, de moeder en zuster heraldisch links op het hoofdafereel (een enkel paneel).
582	Gebedspportret van een (onbekende) franciscaanse monnik	De franciscaan staat heraldisch links, Mattheüs heraldisch rechts op het enkele paneel.
606	Gebedspportretten van (waarschijnlijk) een (onbekende) franciscaanse monnik (eerste van links), van een (onbekende) reguliere kanunnik (tweede van links) en een (onbekende) reguliere kanunnikes (tweede van rechts). Van de eerste vrouw van links is niet bekend om wat voor soort kleding het gaat.	De kloosterlingen zijn in het hoofdafereel (enkel paneel) opgenomen. De mannen staan heraldisch rechts, de vrouwen heraldisch links.
615	Gebedspportretten van twee (onbekende) tertiariissen van de derde orde van Franciscus	De ene tertiariis staat heraldisch rechts, de andere heraldisch links op het hoofdafereel (enkel paneel).
667	Gebedspportret van Goedela van Haamstede, een (waarschijnlijk) franciscaanse tertiariis (derde orde van St. Franciscus)	Heraldisch links op het hoofdafereel bij de vrouwen (enkel stuk). De mannen staan heraldisch rechts.
738	Gebedspportretten van Adriaan Willemsz Stoop (een franciscaner monnik) en Elisabeth Willemsdr (een reguliere kanunnikes)	De franciscaan (zesde persoon van rechts op de voorgrond) staat heraldisch rechts op het linker binnenluik, de kanunnikes staat heraldisch links op het rechter binnenluik.
751	Gebedspportretten van twee (onbekende) franciscanen met vader, moeder, broers en zussen	De kloosterlingen knielen heraldisch rechts op het linker binnenluik met de andere mannen, de vrouwen knielen heraldisch links op het rechter binnenluik.
761	Gebedspportret van een zoon van Willem Jacobsz van de Wiel en Katrine Jordensdr van Driel (waarschijnlijk een franciscaan)	De kloosterling staat heraldisch rechts.
803	Gebedspportret van een (onbekende) mogelijk franciscaanse monnik	De kloosterling is heraldisch links op een albasten paneel aangebracht. Het paneel bevat centraal de scène van de Graflegging van Christus. Heraldisch rechts is een (onbekende) knielende vrouw weergegeven.
861	Gebedspportret van (waarschijnlijk) een (onbekende) franciscaanse monnik	De kloosterling staat heraldisch rechts aan de voet van St. Christoforus (op een wandschildering).
2693	Gebedspportret van (waarschijnlijk) een (onbekende) claris	De kloosterlinge (claris) staat in het hoofdafereel heraldisch links (enkel stuk).
2694	Gebedspportret van (waarschijnlijk) een (onbekende) franciscaanse tertiariis	De kloosterlinge staat heraldisch links op het tafereel.

Franciscanen

1.ID MeMO- database	15.Kloosterling alleen afgebeeld, met familieleden, met ordeleden, anders	19.Bijzonderheden
514	Jacob Martensz Schout met zuster of moeder(?) en vijf augustijner nonnen (reguliere kanunnikessen)	De portretten bevinden zich op de predella van het werk. Bij de plaatsing van de portretten is (deels) afgeweken van de standaardiconografie: in plaats van alle mansportretten links en alle vrouwsportretten rechts van de voorstelling, zijn aan de linkerkant van Adam (heraldisch rechts) een man en een vrouw achter elkaar geplaatst. De man, Jacob Martensz Schout, was regulier kanunnik van het klooster St. Willibrord in Heiloo, ook bekend als 'De Blinken'. Hij was ook rector (1508-1522) en kapelaan (1522-1526) van Mariënpoel, een klooster van reguliere kanunnikessen bij Leiden. <i>Reguliere kanunniken functioneerden regelmatig als rector in een vrouwenklooster.</i> De vrouw achter Jacob Martensz was wellicht zijn moeder (MeMO) of zijn zuster Margaretha Martensdr (Christiaan Vogelaar in catalogus ' <i>Lucas van Leyden en de Renaissance</i> '). Margaretha Martensdr trad op een onbekend moment in bij het klooster Mariënpoel, maar overleed volgens het necrologium (dodenregister) van het klooster voortijdig 'nondum vestia', dus nog zonder de kloosterdracht die zij bij wijding in de reguliere orde van Augustinus zou hebben gedragen. MeMO: Margaretha Martensdr was een franciscaanse tertiarius, die overleed voordat zij de geloften afgelegd had. Jacob Martensz Schout en zijn moeder of zuster zijn ook geportretteerd op de 'Bewening' (MeMO ID 516). Cornelis Engebrechtsz. heeft wellicht dit oudere portret van Jacob Martensz Schout als model gebruikt: infrarood reflectografie van de 'Kruisiging' heeft een niet bijzonder gedetailleerde ondertekening van het gezicht van de man blootgelegd. (MeMO)
523	De kloosterling is afgebeeld met zijn familie: vader en broers, moeder en zussen. Drie zoons zijn al overleden.	Geen
524	De kloosterlingen zijn met hun familieleden geportretteerd (ouders, zeven zonen en zeven dochters).	Een derde dochter, Geerte, was ook ingetreden in het Sint-Luciaklooster in Amsterdam, maar was als novice (in haar proeftijd) overleden. Zij draagt alleen witte kleding. De schenker van dit altaarstuk was Margriet Boelensdr, dochter van het echtpaar Dirk Boel Heinricksz (?-1459) en Margriet Claas Heijnsdr (?-1459).
565	De monnik is alleen afgebeeld, naast de avondmaalstafel.	Het luik met het Laatste Avondmaal was wellicht oorspronkelijk het rechter binnenluik, het luik met de Opstanding van Christus wellicht het rechter buitenluik. Waarschijnlijk vormden beide panelen oorspronkelijk één enkel paneel, dat later verzaagd is tot twee panelen. Het paneel heeft oorspronkelijk misschien deel uitgemaakt van een triptiek of polyptiek.
567	De franciscaanse tertiarius staat alleen afgebeeld. Tegenover haar op het andere buitenluik staat een benedictijn.	Gezien de geringe afmetingen werd het drieluikje waarschijnlijk gebruikt voor privé-devotie.
568	De kloosterlingen zijn met hun vader, moeder, broers en zussen afgebeeld. Enkele broers en zussen zijn al overleden.	Geen
582	De kloosterling is afgebeeld met St. Mattheüs.	Op de banderole boven het hoofd van de monnik staat geen tekst.
606	De (vermoedelijke) franciscaan is afgebeeld met een reguliere kanunnik en kanunnikes en een vrouw, waarvan niet bekend is wat zij voor kleding draagt.	Geen
615	De kloosterlinge is met een tertiarius van dezelfde orde (franciscaanse derde orde) afgebeeld.	Geen
667	De kloosterlinge is afgebeeld met haar familieleden.	Het St. Elisabethklooster in Schoonhoven kan de oorspronkelijke locatie van het schilderij zijn geweest. Goedele van Haamstede is in dit klooster ingetreden. De inscriptie luidt: ' <i>Anno MCCCCXXVI op Sinte Pontiaens dag wort varslagen:/ heer Raes van Haamstede in den strijt voor/ Brouwershaven, ende leit begrave te Bethlehem in ...</i> '

Franciscanen

1.ID MeMO- database	15.Kloosterling alleen afgebeeld, met familieleden, met ordeleden, anders	19.Bijzonderheden
738	De kloosterlingen zijn afgebeeld met familie.	De moeder stierf in 1523 en is afgebeeld met een kruis boven haar hoofd. De vader stierf in 1537, maar is zonder kruis boven zijn hoofd afgebeeld. Faries en Helmus stelden vast dat de mannelijke heilige Johannes de Doper is. In de literatuur worden echter ook St. Filippus en St. Jacobus de Mindere als genoemd.
751	De kloosterlingen zijn met vader, moeder, broers en zussen weergegeven.	Twee broers en een zus zijn als overledenen weergegeven. Aanvulling op de MeMO-database: De twee broeders zijn lekenbroeders, want ze hebben geen kruinschering. Ik vraag me af of niet minstens één van de vrouwen claris is, omdat de heilige Clara achter hen staat.
761	De kloosterling is met vader, moeder, vijf broers en negen zussen afgebeeld.	Onder de afbeelding staat een inscriptie: <i>'Int jaer ons Heren MCCCC en XLIII doe sterf Katrine Jordens dochter van Driel, Willem Jacopssoen van de Wiel wijf was aen die minderbroederslach (=straat) die sterf op Sint Simen en Juden advend. Bit voor die ziel'.</i>
803	De kloosterling is afgebeeld met een knielende vrouw (enkel paneel).	De zeven passiescènes zijn oorspronkelijk afkomstig van een 16e eeuwse altaar. In de 17e eeuw werden de passiescènes ingepast in het huidige altaar dat geschonken werd door Dirk Schenk van Nijdeggen en Anna Margaretha van Nassau Cortenbach. Hun wapenschilden zijn aangebracht aan de onderkant van het altaarstuk.
861	De franciscaan is alleen afgebeeld op een wandschildering (enkel stuk).	Geen
2693	De claris is alleen afgebeeld.	Geen
2694	De kloosterlinge is alleen afgebeeld.	In compleet. Dit paneel was oorspronkelijk deel van een groter ensemble, namelijk een polyptiek of serie. Drie andere panelen van het ensemble zijn bekend: de Kruisafneming, de Bewening en de Graflegging.

Johannieters

1.ID MeMO-database	2.Onderwerp memorievoorstelling	3.Kunstenaar+jaartallen	4.Jaartal kunstwerk	5.Materiaal/Techniek	6.Afmetingen	8.Huidige vindplaats
628	Kruisiging met gebedsportretten van Dirk van Noordwijk (Raaphorst) en Tieleman Oem van Wijngaarden	Kunstenaar uit de omgeving van Haarlem	Ca. 1525	Olieverf op paneel	119 x 92 cm (middenpaneel), 121 x 40,5 cm (linkerluik), 121,5 x 41 cm (rechterluik)	Utrecht, Museum Catharijneconvent
688	Visitatie met het gebedsportret van Jan Willem Jansz	Kunstenaar uit de omgeving van Geertgen tot Sint Jans of Dirk Bouts	Ca. 1450-1500	Olieverf op paneel	72 x 50 cm	Weimar, Staatliche Kunstsammlungen
739	Graflegging met de gebedsportretten van de familie Van Hogesteyn	Kunstenaar uit de omgeving van Jan van Scorel	Ca. 1544-1573	Olieverf op paneel	85 x 67 cm (middenpaneel), 83 x 25 cm (binnenluiken), 83 x 26 cm (buitenluiken)	Durham, Bowes Museum, Barnard Castle
886	Johannes de Doper bestraft Herodes met gebedsportret van Wouter van Bylaer	Jan van Zijl	1556-1557	Gebrandschilderd raam	960 x 400 cm	St. Janskerk, Gouda (zuidelijke kloostergang)
890	Onthoofding van Johannes de Doper met gebedsportret van Hendrik van Zwolle	Willem Thybout (Haarlem)	1570	Gebrandschilderd raam	715 x 280 cm	St. Janskerk, Gouda (zuidelijke kloostergang)
913	Bewening van Christus en de verbranding van de botten van Johannes de Doper Meerdere leden van het Sint Jansklooster in Haarlem	Geertgen tot Sint Jans (ca. 1465- ca. 1495)	Ca. 1484	Olieverf op paneel	175 x 139 cm (rechter binnenluik), 172 x 139 cm (rechter buitenluik)	Kunsthistorisch Museum, Wenen

Johannieters

1.ID MeMO- database	12.Kloosterorde	13.Kleding	16.Lichaamshouding kloosterling(en)/gebaar
628	Johannieters	De johannieter draagt een zwart habijt, zwarte mantel met het Maltezer kruis op de linkerarm. Johannieters hebben geen kruinschering.	Gekniel met (horizontaal) gevouwen handen.
688	Johannieters	De johannieter draagt een zwart habijt met een lichtgekleurd Maltezer kruis op de linkerborst.	Gekniel op het hoofdafereel (enkel paneel) met (horizontaal) gevouwen handen.
739	Johannieters	Philips van Hogesteyn draagt op het middenpaneel een zwart habijt met donkerblauwe mantel met een wit Maltezer kruis op de linker bovenarm en op de borst. Claas Gerritz of Philips van Hogesteyn draagt op het rechter binnenluik een donkergrijs habijt met een wit Maltezer kruis op de borst.	Een kloosterling is gekniel op het hoofdafereel (middenpaneel) afgebeeld met (horizontaal) gevouwen handen, de tweede kloosterling is knielend op het rechter binnenluik weergegeven met (schuin omhoog) gevouwen handen.
886	Johannieters	Over een blauw gewaad draagt Wouter van Bylaer een grijsachtige mantel met op de linkermouw een zilverwit Maltezer kruis.	Gekniel op een bidbankje met (horizontaal) gevouwen handen.
890	Johannieters	Hendrik van Zwolle draagt een met bont afgezette blauwpurperen mantel en daaroverheen een witte cape met een Maltezer kruis. Hij draagt ook een ketting waaraan een Maltezer kruis hangt.	Gekniel voor een bidbankje en met (horizontaal) gevouwen handen.
913	Johannieters	De johannieters dragen een zwart habijt, een zwarte mantel met daarop (links) een wit Maltezer kruis en een zwart hoofddekseel.	De johannieters staan rechtop. Twee van hen houden een bot van Johannes de Doper vast.

Johannieters

1.ID MeMO- database	7.Oorspronkelijke vindplaats
628	Sint Jans klooster voor johannieters in Haarlem
688	Sint Jans klooster voor johannieters in Haarlem
739	Sint Jans klooster voor johannieters in Haarlem
886	St. Janskerk, Gouda (zuidelijke kloostergang)
890	St. Janskerk, Gouda (zuidelijke kloostergang)
913	Sint Jans klooster voor johannieters in Haarlem

Johannieters

1.ID MeMO- database	2.Onderwerp memorievoorstelling	10.Hoofdvoorstelling	11.Nevenvoorstelling(en)
628	Kruisiging met gebedsportretten van Dirk van Noordwijk (Raaphorst) en Tieleman Oem van Wijngaarden	Kruisiging (middenpaneel)	Kruisiging van de twee moordenaars (zijluiken)
688	Visitatie met het gebedsportret van Jan Willem Jansz	Visitatie	N.v.t. (enkel stuk)
739	Graflegging met de gebedsportretten van de familie Van Hogesteyn	Graflegging	N.v.t. (drieluik)
886	Johannes de Doper bestraft Herodes met gebedsportret van Wouter van Bylaer	Johannes de Doper bestraft Herodes	Maria en Kind (gebrandschilderd raam)
890	Onthoofding van Johannes de Doper met gebedsportret van Hendrik van Zwolle	Onthoofding van Johannes de Doper	Johannes de Doper met het Lam (gebrandschilderd raam)
913	Bewening van Christus en de verbranding van de botten van Johannes de Doper met meerdere leden van het Sint Jansklooster in Haarlem	Onbekend (middenpaneel en linker zijluik zijn verdwenen)	Bewening van Christus en de verbranding van de botten van Johannes de Doper

Johannieters

1.ID MeMO- database	17.Heiligen: naamheilige/ordeheilige/anders	18.Lichaamshouding heilige/gebaar
628	De jansheer heeft de <i>ordeheilige</i> en <i>kloosterheilige</i> (Tieleman Oem van Wijngaarden was ingetreden in het Jansklooster van Haarlem) Johannes de Doper achter zich, Dirk van Noordwijk Antonius Abt (deze werd in het bijzonder vereerd onder de adel). In de literatuur (Van Bueren 1993, p. 296) wordt ook geopperd dat het om het herdenken van een overleden oom zou kunnen gaan. <i>Het is niet precies duidelijk om welk type heilige het hier gaat.</i>	Johannes de Doper lijkt de jansheer te raken. Antonius Abt staat rechtop achter Dirk van Noordwijk en raakt hem niet.
688	Er is geen zichtbare heilige afgebeeld. Wel is de ongeboren Johannes de Doper aanwezig in de buik van Elizabeth (<i>ordeheilige</i>).	N.v.t.
739	Achter Philips van Hogesteyn (middenpaneel) staat de <i>standaardheilige</i> en hier ook de als <i>beschermheilige</i> functionerende Johannes de Evangelist. Op het linker binnenluik staat de <i>ordeheilige</i> en <i>kloosterheilige</i> Johannes de Doper. Op het rechter binnenluik staat de <i>plaatsheilige</i> Adalbert van Egmond. St. Adelbert stierf in 740 in Egmond, waar een abdij werd gesticht bij zijn graf. De Van Hogesteyn-familie kwam oorspronkelijk uit Egmond.	Op het middenpaneel wijst Johannes de Evangelist naar Philips van Hogesteyn en naar de familieleden op het rechter binnenluik. Op het linker binnenluik maakt Johannes de Doper een zegenend gebaar. Op het rechter binnenluik maakt St. Adalbert een beschermend gebaar.
886	Achter Wouter van Bylaer staat als eerste de <i>ordeheilige</i> Johannes de Doper en als tweede de <i>kloosterheilige</i> Catharina van Alexandrië.	De beide heiligen staan rechtop. Johannes wijst naar Wouter van Bylaer en Catharina wijst naar haar zwaard.
890	Achter Hendrik van Zwolle is de <i>ordeheilige</i> Johannes de Doper van de Ridderlijke Orde van Sint Jan in Jeruzalem afgebeeld. Deze is tevens de <i>kloosterheilige</i> van het Jansklooster in Haarlem.	Johannes de Doper is zittend afgebeeld en wijst naar het Lam.
913	Johannes de Doper is de <i>ordeheilige</i> van de Ridderlijke Orde van Sint Jan in Jeruzalem en tevens de <i>kloosterheilige</i> van het Jansklooster in Haarlem.	Johannes de Doper wordt uit een doods-kist getild (achtergrond) en zijn botten worden verbrand (voorgond).

Johannieters

1.ID MeMO- database	9.Gebedsportret(ten)	14.Plaats kloosterling(en) (heraldisch rechts/links, in hoofdtafereel, zijluik, anders)
628	Gebedsportretten van jansheer Tieleman Oem van Wijngaarden († 1518) en Dirk van Noordwijk († 1504)	De johannieter Tieleman Oem van Wijngaarden staat heraldisch links op het rechter binnenluik, Dirk van Noordwijk staat heraldisch rechts op het linker binnenluik.
688	Gebedsportret van Jan Willem Jansz (ca. 1451-1514), commandeur van het St. Jansklooster in Haarlem	De johannieter staat heraldisch rechts op het hoofdtafereel (enkel paneel).
739	Gebedsportret van Claas Gerritsz. of Philips van Hogesteyn (zie bijzonderheden)	Philips van Hogesteyn staat heraldisch links op het centrale paneel, heraldisch links op het centrale paneel staat St. Maria Magdalena. Op het linker binnenluik (heraldisch rechts) staan Aag Gerritsdr (vrouw van Hendrik van Hogesteyn, moeder van Philips, Dirk en Engel), Hendrik van Hogesteyn (man van Aag Gerritsdr, vader van Philips, Dirk en Engel), Elisabeth van Arkel (vrouw van Engel Jansz van Hogesteyn, moeder van Hendrik van Hogesteyn en grootmoeder van Philips, Dirk en Engele) en Engel Jansz van Hogesteyn (echtgenoot van Elisabeth van Arkel, vader van Hendrik, grootvader van Philips, Dirk en Engele). Op het rechter binnenluik (heraldisch links) staan Dirk van Hogesteyn (zoon van Hendrik van Hogesteyn en Aag Gerritsdr en broer van Philips), de vrouw van Dirk van Hogesteyn, Engele van Hogesteyn (dochter van Hendrik van Hogesteyn en Aag Gerritsdr, zuster van Philips en Dirk en vrouw van Claas Gerritsz) en Claas Gerritsz (man van Engele van Hogesteyn) of Philips van Hogesteyn (zoon van Hendrik van Hogesteyn en Aag Gerritsdr. en broer van Engele en Dirk).
886	Gebedsportret van Wouter van Bylaer, commandant van de Utrechtse baljuwschap van de Ridderlijke Orde van Sint Jan van Jeruzalem	Wouter van Bylaer knielt heraldisch rechts voor Maria en Kind (onder het hoofdtafereel van het gebrandschilderde raam).
890	Gebedsportret van Hendrik van Swol, jansheer en commandeur van de Johannieter Orde in Haarlem	Hendrik van Zwolle staat heraldisch rechts (onder het gebrandschilderde raam van het hoofdtafereel).
913	Portretten van meerdere johannieters	Enkele johannieters staan heraldisch rechts in het midden van de voorstelling, enkele johannieters staan heraldisch links op de achtergrond.

Johannieters

1.ID MeMO- database	15.Kloosterling alleen afgebeeld, met familieleden, met ordeleden, anders	19.Bijzonderheden
628	De kloosterling is alleen afgebeeld en wordt vergezeld van Johannes de Doper.	De triptiek werd in 1573 in de inventaris van het klooster genoemd. Dirk en Tieleman waren achterneven. Ze werden beiden begraven in het Jansklooster te Haarlem.
688	De kloosterling is alleen afgebeeld en heeft geen heilige bij zich.	Jan Willem Jansz was commandeur van het St. Jansklooster in Haarlem van 1484 tot zijn dood in 1514. Op een banderole achter zijn hoofd staat de inscriptie: <i>'Trahit sua quemque voluptas'</i> . Vertaling: <i>'Ieder laat zich door zijn eigen lusten verleiden'</i> .
739	De kloosterling is met drie generaties van de familie afgebeeld.	De geportretteerde (vierde van links op het rechter binnenluik) heeft een opvallende gelijkenis met het portret van Philips van Hogesteyn op het centrale paneel, wat zou kunnen betekenen dat Philips van Hogesteyn twee keer op het drieluik is weergegeven. Dat kwam vaker voor op memoriestukken. Een andere mogelijkheid is dat Claas Gerritz hier wordt afgebeeld. Hij was de echtgenoot van Engel van Hogesteyn en rentmeester van het St. Jansklooster in Haarlem (zie Van Bueren (1993, pp. 302-303.)). Er worden drie generaties van de familie Van Hogesteyn weergegeven op dit triptiek: een getrouwd stel met een zoon, een schoondochter, drie kleinkinderen en een of twee van hun echtgenoten.
886	De kloosterling is alleen afgebeeld, knielend voor Maria en Kind. Hij gaat vergezeld van de heiligen Johannes de Doper en Catharina van Alexandrië.	Wouter van Bylaer trad omstreeks 1522 in het Catharijneconvent te Utrecht in.
890	De kloosterling is alleen afgebeeld en gaat vergezeld van de heilige Johannes de Doper.	Hendrik van Zwolle was Jansheer en commandeur van het Sint Jansklooster in Haarlem.
913	De kloosterlingen zijn met ordeleden afgebeeld en met andere personen, waaronder Claas van Ruyven.	De panelen zijn de overgebleven stukken van het retabel van het hoofdaltaar van de Janskerk in Haarlem. Karel van Mander vertelt dat Geertgen tot Sint Jans in het Jansklooster woonde. Waarschijnlijk is hij daar ook begraven. De familie van Claas van Ruyven behoorde tot de stedelijk elite van Haarlem en had banden met het Sint Jansklooster in Haarlem.

Kartuizers

1.ID MeMO-database	2.Onderwerp memorievoorstelling	3.Kunstenaar+jaartallen	4.Jaartal kunstwerk	5.Materiaal/Techniek	6.Afmetingen	8.Huidige vindplaats
504	Anna-te-drieën met gebedsportretten van de familie Van Beesd van Heemskerck-Van Diemen (vader, moeder, vier zoons, een dochter)	Meester van Frankfurt (middenpaneel), Meester van Delft (zijluiken)	Ca. 1510-1520	Paneel	93 x 62 cm (middenpaneel, incl. tekstpaneel), 75 x 33 cm (luiken).	Aken, Suermondt-Ludwig-Museum
524	Aanbidding van de herders met gebedsportretten van de familie Boelen	Jacob Cornelisz van Oostsanen (ca. 1475-1533)	1512	Olieverf op paneel	128 x 177 cm	Napels, Museo e Galleria Nazionale di Capodimonte.
584	Kruisiging met gebedsportret van een kartuizer monnik	Geertgen tot Sint Jans (navolger)	Ca. 1475-1500	Olieverf op paneel	73 x 47 cm	San Francisco, M.H. de Young Memorial Museum
630	Kruisiging en passiescènes met gebedsportretten van twee kartuizers	Jan van Scorel (1495-1562) en werkplaats	Ca. 1535	Olieverf op paneel	130 x 116 cm (middenpaneel), 130 x 48 cm (luiken)	Utrecht, Museum Catharijneconvent
645	Laatste Avondmaal met gebedsportretten van de kartuizers Jacobus Pauw, Vincentius Pauw en Petrus Sas en (waarschijnlijk) hun tante Digna Sas	Anonieme kunstenaar uit de Noordelijke Nederlanden	Ca. 1521	Olieverf op paneel	149,5 x 96,5 cm (middenpaneel), 149,5 x 39 cm (luiken)	Utrecht, Centraal Museum
654	Sint-Anna-te-drieën	Onbekend	Ca. 1475-1525	Olieverf op paneel	Onbekend	Onbekend
696	Opstanding van Christus met gebedsportretten van een man en drie vrouwen	Jacob Cornelisz van Oostsanen	Ca. 1500-1510	Olieverf op paneel	114 x 86 cm	Onbekend
709	Kruisiging met gebedsportret van een kartuizer monnik	Jacob Cornelisz van Oostsanen (omgeving)	Ca. 1510	Olieverf op paneel	62 x 43 cm	Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
719	Anna-te-drieën met gebedsportret van (vermoedelijk) de kartuizer prior Hendrik van Haarlem	Meester van de Brunswijker diptiek	Ca. 1490	Olieverf op paneel	34 x 23 cm (elk paneel)	Braunschweig, Herzog Anton Ulrich Museum
753	Maria en Kind met het gebedsportret van een (onbekende) kartuizer	Jan Provoost (kopie van)	Ca. 1575-1600 (origineel 1505)	Doek	92 x 72 cm (enkel paneel)	Onbekend. Origineel van Jan Provoost bevindt zich in het Mauritshuis in Den Haag (bruikleen Rijksmuseum Amsterdam).
766	Kruisiging met het gebedsportret van een kartuizer	Vlaamse kunstenaar	1400-1500	Olieverf op paneel	95 x 90 cm (middenpaneel),	Privé-collectie
921	Maria en Kind met het gebedsportret van de kartuizer monnik en prior Jan Vos	Jan van Eyck (atelier)	Ca. 1443	Olieverf op paneel	48,4 x 62,3 cm (enkel paneel)	New York, The Frick Collection
925	Bewening van Christus met het gebedsportret van een (onbekende) kartuizer	Arnt van Zwolle	Ca. 1480	Eikenhout	54 x 40 cm	Amsterdam, Rijksmuseum
3255	Maria en Kind met het gebedsportret van de kartuizer monnik en prior Jan Vos	Petrus Christus	Ca. 1450	Olieverf op paneel	19 x 14 cm	Berlijn, Staatliche Museen

Kartuizers

1.ID MeMO-database	12.Kloosterorde	13.Kleding	16.Lichaamshouding kloosterling(en)/gebaar
504	Kartuizers	De kloosterling draagt een wit habijt en wit scapulier.	Geknield met (schuin omhoog) gevouwen handen. Hij heeft de blik op het middenpaneel gericht.
524	Kartuizers	De monnik Hillebrand Dirk Boelen draagt een wit habijt met daarover een wit scapulier. Het is niet goed te zien of het scapulier verbindingsbanden heeft. Hij heeft ook een monnikskap en een kruinschering. De convers Jacob Dirk Boelen draagt een vaalgrauw wit habijt met capuchon, heeft een baard, maar geen kruinschering.	Geknield met hun handen (schuin omhoog) gevouwen.
584	Kartuizers	De monnik draagt een wit habijt met daaroverheen een wit scapulier.	Geknield met de handen (schuin omhoog) gevouwen. De man richt de blik op de gekruisigde Christus.
630	Kartuizers	De eerste kartuizer van rechts draagt een kleurloos grauw habijt, de tweede kartuizer van rechts draagt een wit habijt met daaroverheen een scapulier met verbindingsbanden.	Geknield met (schuin omhoog) gevouwen handen (tweede monnik van rechts). De eerste monnik van rechts ligt ook geknield, maar zijn handen zijn niet te zien.
645	Kartuizers	De lekenbroeder uiterst links (Jacobus Pauw) draagt de kleding van een novice: een wit habijt, een wit scapulier (zonder verbindingsbanden en met capuchon) dat tot zijn knieën reikt; hij heeft geen kruinschering. De andere twee monniken, tweede en derde van links (Vincentius Pauw en Petrus Sas) dragen een wit habijt met daaroverheen een scapulier met verbindingsbanden en kap; ze hebben een kruinschering. Digna Sas (?) draagt ook kloosterkleding: een wit habijt, een zwarte sluijer, witte ondersluis en witte guimpe. Het is niet bekend of Digna Sas ingetreden was in een klooster.	Geknield met (horizontaal) gevouwen handen.
654	Kartuizers	De kloosterling draagt een wit habijt met daaroverheen een wit scapulier.	Geknield met (schuin omhoog) gevouwen handen.
696	Kartuizers	De kartuizer draagt een wit habijt (een scapulier is moeilijk te onderscheiden).	Alle vier personen zijn geknield en met de handen (schuin omhoog) gevouwen.
709	Kartuizers	De kartuizer draagt een grauw wit habijt met capuchon en daaroverheen in dezelfde kleur een scapulier met verbindingsbanden. Hij heeft een rozenkrans in zijn handen.	Geknield met (schuin omhoog) gevouwen handen en een rozenkrans in zijn handen.
719	Kartuizers	De kartuizer monnik draagt een wit habijt met daaroverheen een wit scapulier.	Geknield met (schuin omhoog) gevouwen handen. Hij heeft de blik gericht op St. Anna-te-drieën.
753	Kartuizers	De kartuizer draagt een grauw wit habijt met capuchon en daaroverheen in dezelfde kleur een scapulier met verbindingsbanden.	Geknield met (schuin omhoog) gevouwen handen.
766	Kartuizers	De kartuizer draagt een grauw wit habijt met capuchon en daaroverheen in dezelfde kleur een scapulier met verbindingsbanden.	Geknield met (recht omhoog) gevouwen handen.
921	Kartuizers	De kartuizer monnik draagt een wit habijt met capuchon en daaroverheen een wit scapulier met verbindingsbanden.	Geknield met (schuin omhoog) gevouwen handen.
925	Kartuizers	De kartuizer draagt een wit habijt (met capuchon) en daaroverheen een wit scapulier.	Geknield met (schuin omhoog) gevouwen handen.
3255	Kartuizers	De kartuizer draagt een wit habijt (met capuchon) en daaroverheen een wit scapulier met verbindingsbanden.	Geknield met (schuin omhoog) gevouwen handen.

Kartuizers

1.ID MeMO- database	7.Oorspronkelijke vindplaats
504	Kartuizerklooster Bartholomeüsdal, Delft
524	Kartuizerklooster Sint Andries ter Zaliger Haven, Amsterdam
584	Onbekend
630	Kartuizerklooster Nieuwlicht bij Utrecht(?) of het kartuizerklooster in Amsterdam(?)
645	Kartuizerklooster Nieuwlicht bij Utrecht
654	Onbekend
696	Onbekend
709	Onbekend
719	Kartuizerklooster Sint Andries ter Zaliger Haven, Amsterdam
753	Kartuizerklooster in Bethlehem (bij Roermond) of mogelijk in Brugge
766	Onbekend
921	Kartuizerklooster Genadedal in Brugge, hierna kartuizerklooster Nieuwlicht (bij Utrecht)
925	Kartuizerklooster Bethlehem (bij Roermond)
3255	Kartuizerklooster Nieuwlicht bij Utrecht

Kartuizers

1.ID MeMO- database	2.Onderwerp memorievoorstelling	10.Hoofdvoorstelling	11.Nevenvoorstelling(en)
504	Anna-te-drieën met gebedsportretten van de familie Van Beesd van Heemskerck-Van Diemen (vader, moeder, vier zoons, een dochter)	Anna-te-drieën	Hiëronymus in de woestijn, knielend voor een kruisbeeld (linker- en rechter buitenluik), familie + heiligen (linker- en rechter binnenluik)
524	Aanbidding van de herders met gebedsportretten van de familie Boelen	Aanbidding (enkel paneel).	N.v.t.
584	Kruisiging met gebedsportret van een kartuizer monnik	Kruisiging (enkel paneel)	N.v.t.
630	Kruisiging en passiescènes met gebedsportretten van twee kartuizers	Kruisiging (middenpaneel)	Passiescènes: Kruisdraging (linker binnenluik), Opstanding van Christus (rechter binnenluik), Doodsstrijd in de hof van Olijven/Getsemane met twee gebedsportretten van kartuizers (linker buitenluik), Geseling (rechter buitenluik)
645	Laatste Avondmaal met gebedsportretten van de kartuizers Jacobus Pauw, Vincentius Pauw en Petrus Sas en (waarschijnlijk) hun tante Digna Sas	Laatste Avondmaal	De Voetwassing
654	Sint-Anna-te-drieën	Anna-te-drieën (enkel paneel)	N.v.t.
696	Opstanding van Christus met gebedsportretten van een man en drie vrouwen	Opstanding van Christus	Christus' verschijning aan Maria Magdalena, aan zijn moeder, aan zijn discipelen, aan de Emmaüsgangers en de maaltijd in Emmaüs
709	Kruisiging met gebedsportret van een kartuizer monnik	Kruisiging (enkel paneel)	N.v.t.
719	Anna-te-drieën met gebedsportret van (vermoedelijk) de kartuizer prior Hendrik van Haarlem	Anna-te-drieën	N.v.t.
753	Maria en Kind met het gebedsportret van een (onbekende) kartuizer	Maria en Kind	N.v.t.
766	Kruisiging met het gebedsportret van een kartuizer	Kruisiging	Ecce Homo en De Zeven Smarten van Maria
921	Maria en Kind met het gebedsportret van de kartuizer monnik (en prior) Jan Vos	Maria en Kind	N.v.t.
925	Bewening van Christus met het gebedsportret van een (onbekende) kartuizer		
3255	Maria en Kind met het gebedsportret van de kartuizer monnik en prior Jan Vos	Maria en Kind (enkel paneel)	N.v.t.

Kartuizers

1.ID MeMO- database	17.Heiligen: naamheilige/ordeheilige/anders	18.Lichaamshouding heilige/gebaar
504	Bij de kloosterling staat Johannes de Doper, <i>ordeheilige</i> . Bij de familieleden op het rechter binnenluik staat de <i>ordeheilige</i> Maria Magdalena. Op de buitenluiken is de <i>ordeheilige</i> Hiëronymus in de woestijn afgebeeld. Door hun ascetische leven als kluizenaars in de woestijn waren deze drie heiligen van bijzondere betekenis voor de kartuizers.	St. Johannes de Doper staat rechtop achter de mannen en wijst naar het lam in zijn hand of naar de voorstelling op het centrale paneel. St. Maria Magdalena staat licht voorovergebogen achter de vrouwen en houdt haar blik gericht op het centrale paneel. St. Hiëronymus ligt geknield voor het kruisbeeld.
524	Bij de mannen staat St. Andreas, de <i>kloosterheilige</i> van het kartuizerklooster Sint Andries ter Zaliger Haven in Amsterdam. Bij de vrouwen staat St. Margaretha, de <i>naamheilige</i> van de moeder Margriet Claas Heijnsdr en de dochter Margriet Boelensdr. De laatste was de opdrachtgeefster en schenkster van dit memoriestuk.	St. Andreas staat licht voorover gebogen achter de vader en legt zijn hand op diens schouder. St. Margaretha staat licht voorover gebogen achter de moeder en lijkt naar haar te wijzen.
584	Op de achtergrond, rechts naast het kruis, is mogelijk St. Joris afgebeeld. <i>Het is onbekend om wat voor soort heilige het in dit geval dan zou kunnen gaan.</i>	N.v.t.
630	Er zijn <i>geen heiligen</i> afgebeeld.	N.v.t.
645	Achter de kartuizers op het linker binnenluik staan (vermoedelijk) St. Vincentius van Saragossa, <i>naamheilige</i> van Vincentius Pauw (het kan echter ook St. Laurentius zijn) en St. Sebastiaan, <i>waarvan onduidelijk is om welk soort heilige het hier gaat</i> . Achter Digna Sas(?) op het rechter binnenluik staan St. Joris en St. Johannes de Evangelist, <i>waarvan ook onduidelijk is om wat voor soort heiligen het hier gaat</i> . Op het linker buitenluik is St. Nicolaas afgebeeld, terwijl op het rechter buitenluik St. Catharina van Alexandrië is weergegeven. <i>Hier is eveneens onduidelijk om wat voor typen heiligen het gaat.</i>	Alle heiligen staan rechtop en raken de gebedsportretten niet aan. St. Vincentius (?) of St. Laurentius wijst naar een kartuizer monnik.
654	Er is een onbekende heilige afgebeeld. <i>Het type heilige is onbekend.</i>	De heilige staat rechtop achter de monnik en richt de blik op de hoofdvoorstelling.
696	Er zijn <i>geen heiligen</i> afgebeeld. De gebedsportretten zijn op het hoofdafereel aan weerskanten van de opgestane Christus afgebeeld.	N.v.t.
709	Er zijn <i>geen heiligen</i> afgebeeld..	N.v.t.
719	Achter de kartuizer monnik Hendrik van Haarlem staat St. Barbara. <i>Het is onbekend om wat voor type heilige het hier gaat</i> . Op het linker buitenluik staat St. Bavo, <i>stadshelige</i> van Haarlem. Deze heilige zou de <i>naamheilige</i> kunnen zijn van de monnik.	St. Barbara kijkt naar de monnik en wijst naar hem.
753	Achter de kartuizer bevinden zich de <i>ordeheilige</i> St. Johannes de Doper en de <i>ordeheilige</i> St. Hiëronymus.	De beide ordeheiligen staan rechtop. Johannes houdt zijn hand op de schouder van de kartuizer.
766	Op het middenpaneel staan de <i>standaardheiligen</i> Maria en Johannes de Doper. Achter Johannes staat de <i>ordeheilige</i> Bruno de kartuizer. Op het linker binnenluik is St. Barbara afgebeeld en op het rechter binnenluik St. Catharina van Alexandrië. <i>Het is onbekend om wat voor typen heiligen het hier gaat</i> . Op het rechter buitenluik is de maagd Maria afgebeeld met 7 zwaarden (=7 smarten v. M.) door haar lichaam.	Maria staat rechtop met (recht omhoog) gevouwen handen. De heiligen op de zijpanelen staan rechtop en alleen op de zijpanelen aan de binnenkant van het drieluik.
921	Achter de kartuizer monnik staat St. Barbara, <i>ordeheilige</i> van de Duitse orde. Tegenover St. Barbara staat St. Elisabeth van Thüringen, <i>ordeheilige</i> van de Duitse orde. Jan Vos was lid van de Duitse orde, voordat hij in de kartuizer orde intrad.	St. Barbara legt haar rechterhand op de schouder van Jan Vos.
925	Er staat een (onbekende) heilige achter de man.	De heilige staat rechtop, legt de linkerhand op de schouder van de kartuizer en wijst met de rechterhand naar de dode Christus.
3255	Achter de kartuizer monnik staat St. Barbara, <i>ordeheilige</i> van de Duitse orde. Jan Vos was lid van de Duitse orde, voordat hij in de kartuizer orde intrad.	St. Barbara legt haar rechterhand op de schouder van Jan Vos.

Kartuizers

1.ID MeMO- database	9. Gebedsportret(ten)	14.Plaats kloosterling(en) (heraldisch rechts/links, in hoofdafereel, zijluik, anders)
504	Gebedspportret van Theodoricus Theodorici van Beesd(Dirk Dirksz van Beesd)	Heraldisch rechts bij de mannen op het linker binnenluik. De vrouwen staan heraldisch links op het rechter binnenluik.
524	Gebedspportretten van de familie Boelen: vader, moeder, zeven zoons en zeven dochters. Twee zoons waren kartuizers: Hillebrand Dirk Boelen (zesde van links) was monnik en Jacob Dirk Boelen de Oude (zevende van links) was een convers (lekenbroeder).	De kartuizers staan heraldisch rechts op het hoofdafereel (enkel paneel). De vrouwelijke familieleden staan heraldisch links op het hoofdafereel (enkel paneel).
584	Gebedspportret van een kartuizer monnik	De kartuizer staat heraldisch rechts.
630	Gebedspportretten van twee kartuizer monniken	De kartuizers staan heraldisch rechts op het linker buitenluik.
645	Gebedspportretten van twee kartuizer monniken en een lekenbroeder (convers): De twee broers Jacobus (1495/95-1545) en Vincentius Pauw (?-1538), hun neef Petrus Sas (?-1540) en (waarschijnlijk) hun tante Digna Sas. Jacobus Pauw (de eerste man links) was lekenbroeder. Digna Sas werd begraven in het kartuizerklooster Nieuwlicht bij Utrecht.	De kartuizers staan heraldisch rechts op het linker binnenluik, terwijl de vrouw heraldisch links op het rechter binnenluik staat afgebeeld.
654	Gebedspportret van een (onbekende) kartuizer monnik	De kartuizer is heraldisch links geplaatst op de hoofdvorstelling (enkel paneel).
696	Gebedspportretten van een (onbekende) monnik, waarschijnlijk een kartuizer (links op het hoofdafereel) en van een (onbekende) vrouw (links op het hoofdafereel); aan de rechterkant van het hoofdafereel de gebedspportretten van een reguliere kanunnikes en een onbekende vrouw	De (onbekende) kartuizer monnik en een onbekende vrouw staan heraldisch rechts op het hoofdafereel. De reguliere kanunnikes staat samen met een onbekende vrouw heraldisch links op het hoofdafereel.
709	Gebedspportret van een kartuizer monnik	De monnik is heraldisch links op het (enkele) paneel weergegeven.
719	Gebedspportret van een kartuizer monnik	De kartuizer knielt heraldisch links op het rechter zijluik van de diptiek. Heraldisch rechts op het linker zijluik van de diptiek is St. Anna-te-drieën weergegeven.
753	Gebedspportret van een (onbekende) kartuizer monnik	De kartuizer is heraldisch links geplaatst op de hoofdvorstelling (enkel paneel). Heraldisch rechts bevindt zich Maria en Kind.
766	Gebedspportret van een (onbekende) kartuizer monnik	De kartuizer is heraldisch rechts geplaatst op het centrale paneel. Heraldisch links staat de ordestichter Bruno van Keulen.
921	Gebedspportret van de kartuizer monnik (en prior) Jan Vos	De kartuizer Jan Vos bevindt zich heraldisch rechts op het hoofdafereel (enkel paneel) met achter hem St. Barbara. Heraldisch links bevindt zich St. Elisabeth van Thüringen.
925	Gebedspportret van een (onbekende) kartuizer	De kartuizer staat heraldisch links, heraldisch rechts staat Maria Magdalena.
3255	Gebedspportret van de kartuizer monnik (en prior) Jan Vos	De kartuizer Jan Vos bevindt zich heraldisch rechts op het hoofdafereel (enkel paneel) met achter hem St. Barbara. Heraldisch links bevinden zich Maria en het Kind.

Kartuizers

1.ID MeMO- database	15.Kloosterling alleen afgebeeld, met familieleden, met ordeleden, anders	19.Bijzonderheden
504	De kloosterling is met vader, moeder, broers en zus afgebeeld en met een heilige.	De ouders van Dirk Dirksz van Beesd (Dirk Dirksz. van Beesd van Heemskerck and Geertruid Franksdr. van Diemen) stichtten een memoriemis in St. Bartholomeüsdal. Inscripties: <i>'Anno XIIIc 86 was Dirick Diricksz van Beesd, anders genaemt Van Heemskerck, te Iherusalem ende opten berch Sinay. En starf Anno XVc XLV de XIden dach van november'</i> (tekstbord onder het linkergedeelte van het centrale paneel). <i>'Anno XVc XXXII de XIIden dach in julio starf Geertruyt Vranck van Dyemens dochter, die huysvrouwe van Dirick van Beest ofte Heemskerck'</i> (tekstbord onder het rechtergedeelte van het centrale paneel). <i>'Obiit anno [...] 9 Maii frater Theodoricus Theodorici van Beest, monachus professus domus huius, sepultus inter [fratres suos]'</i> . Vertaling: <i>'Gestorven in het jaar [...] 9 mei, broeder Dirk Dirksz van Beesd, geprofeste monnik van dit huis, begraven tussen zijn medebroeders'</i> (tekst op de lijst van het tekstbord van het centrale paneel). Het genoemde huis is het kartuizerklooster Bartholomeüsdal bij Delft. Waarschijnlijk trad Dirk Dirksz van Beesd omstreeks 1514 in dit klooster in en diende het drieluik om dit te gedenken. De vermelding dat Dirck tussen zijn medebroeders ligt begraven duidt erop dat het memoriestuk zich boven het familiegraf of het ouderlijk graf bevond.
524	De kloosterlingen zijn met hun familieleden geportretteerd (ouders, zeven zonen en zeven dochters).	De schenkster van dit altaarstuk was Margriet Boelensdr, dochter van het echtpaar Dirk Boel Heinrichsz (?-1459) en Margriet Claas Heijensdr (?-1459).
584	De kloosterling is alleen afgebeeld.	Op de achtergrond, rechts naast het kruis, is mogelijk St. Joris afgebeeld. De man draagt een banier met een voorstelling van een draak.
630	De kloosterlingen zijn met z'n tweeën afgebeeld terzijde van de 'Doodsstrijd van Christus in de Hof der Olijven'.	De eerste monnik van rechts is later toegevoegd, waarschijnlijk kort nadat dit luik voltooid was. De stijl waarin deze monnik geschilderd is komt namelijk overeen met de rest van de schildering.
645	De kloosterlingen zijn met familieleden afgebeeld, de drie mannen zijn leden van dezelfde kartuizer orde en er staan twee heiligen achter hen.	De Pauw- en Sasfamilies waren met elkaar verbonden door het huwelijk van Ghijsbertus Pauw (?-1541) en Adriana Sas(?-?). Jacobus en Vincentius waren hun zoons. Jacobus Pauw ontving zijn kartuizer habijt in 1520 en een jaar na zijn noviciaat werd hij in 1521 lekenbroeder. Hij was 25 jaar lang lid van de orde. Later werd hij naar het kartuizerklooster Monnikhuizen bij Arnhem gezonden. Vincentius was monnik in klooster Nieuwlicht en daarna in het kartuizerklooster in Kampen, waar hij in 1538 stierf. Petrus Sas (neef van Jacobus en Vincentius) trad toe tot de kartuizerorde op 25 oktober 1512 en was prior van klooster Nieuwlicht van 1525 tot zijn dood in 1540. Digna Sas(?), de tante van de drie mannen, woonde niet in het klooster maar had een sterke band met Nieuwlicht, waaraan ze een groot bedrag schonk. Ze is wel in kloosterkleding weergegeven, maar er is geen bewijs dat ze ingetreden was in een klooster. Ze werd in Nieuwlicht begraven net als andere leden van de Pauw- en Sasfamilies. Al bij haar leven had ze bepaald dat de dag van haar dood jaarlijks herdacht moest worden door wijn en vis aan de kloosterlingen te verstrekken. De vader van Vincentius en Jacobus Pauw, Ghijsbertus Pauw, was een belangrijk man in Utrecht waar hij thesaurier (1469) en bestuurder (in 1501 en 1519) was. Toen zijn zoon Jacobus in 1521 lekenbroeder werd schonk hij het klooster een groot geldbedrag. Hij werd begraven in de kloosterkerk van Nieuwlicht voor het altaar van de Heilige Martelaren. Zijn zoon Jacobus schonk in 1521 een geldbedrag ten behoeve van dit altaar. Jacobus was niet de schenker van de triptiek, want IRR-onderzoek heeft uitgewezen dat zijn aanwezigheid op het paneel aanvankelijk niet gepland was. Wellicht was Petrus Sas de schenker. In dat geval zou Jacobus Pauw zich in het project ingekocht kunnen hebben. Uit archivalische bronnen is bekend dat Jaobus een antependium schonk voor het hoogaltaar, samen met andere kunstwerken, toen hij in het klooster intrad. Als Petrus inderdaad de schenker was dan zou het triptiek bedoeld kunnen zijn voor het hoogaltaar. Nieuwlicht was een bloeiende kloostergemeenschap (gelegen aan de Vecht) en telde omstreeks 1500 ongeveer 15 monniken, waarvan er een aantal uit prominente families kwam.
654	De kloosterling is alleen afgebeeld.	Geen
696	De (onbekende) kartuizer monnik is met een (onbekende) vrouw afgebeeld. Tegenover de (onbekende) monnik is een andere (onbekende) vrouw afgebeeld. Het is niet bekend welke betrekkingen er tussen de personen bestaan.	Geen

Kartuizers

1.ID MeMO- database	15.Kloosterling alleen afgebeeld, met familieleden, met ordeleden, anders	19.Bijzonderheden
709	De kloosterling is alleen afgebeeld terzijde van de hoofdvoorstelling.	De rozenkransverering was belangrijk binnen de kartuizer orde (Hoondert, p. 19).
719	De kloosterling is alleen afgebeeld en gaat vergezeld van een onbekende heilige.	Gezien de aanwezigheid van St. Bavo, patroonheilige van de stad Haarlem, op de achterkant van het diptiek en het feit dat de geportretteerde een kartuizer is zou deze man geïdentificeerd kunnen worden als Hendrik van Haarlem. Hij was prior van het kartuizerklooster St. Andries ter Zaliger Haven in Amsterdam (1484-1490) en van het kartuizerklooster 'Het Hollandse Huis' in Geertruidenberg (ca.1490-ca.1500). Het gebouw op de achtergrond van het diptiek is mogelijk het kartuizerklooster in Geertruidenberg.
753	De kloosterling is alleen afgebeeld en wordt vergezeld van St. Johannes de Doper en St. Hiëronymus.	De kartuizer wordt gepresenteerd door de heiligen Hiëronymus en Johannes de Doper. Hiëronymus is niet afgebeeld als geleerde kerkvader, maar als de boetvaardige kluisenaar met een steen in de hand waarmee hij zijn borst pijnigt. De kartuizer orde had een speciale verering voor Johannes de Doper en Hiëronymus die als heremieten in de woestijn geleefd hebben.
766	De kloosterling is alleen afgebeeld met tegenover zich zijn ordestichter Bruno van Keulen.	De identificatie van de geportretteerde persoon als kartuizer is gebaseerd op zijn kleding en de aanwezigheid van Bruno de Kartuizer (oprichter van de kartuizer orde) die is afgebeeld achter St. Johannes de Doper (op het centrale paneel helemaal rechts).
921	De kloosterlingen is alleen afgebeeld. Hij wordt vergezeld van St. Barbara.	Jan Vos was prior van het kartuizerklooster Genadedal (buiten Brugge), waar het paneel kwam te hangen na de voltooiing in ca. 1443. Toen Jan Vos in 1450 aangesteld werd als prior in het kartuizerklooster Nieuwlicht (bij Utrecht) nam hij het schilderij mee. Het schilderij werd geplaatst op het altaar van St. Barbara. Het paneel wordt ook wel de 'Rothschildmadonna' genoemd.
925	De kloosterling is alleen afgebeeld en wordt vergezeld van een onbekende heilige.	Op het werk zijn de drie kruisen en de banderole verdwenen die oorspronkelijk aanwezig waren. De banderole verbond de handen van de monnik en de heilige met elkaar.
3255	De kloosterling is alleen afgebeeld en wordt vergezeld van St. Barbara.	Jan Vos was prior van het kartuizerklooster Genadedal (buiten Brugge). Toen hij in 1450 een aanstelling kreeg als prior in kartuizerklooster Nieuwlicht (bij Utrecht) gaf hij waarschijnlijk de opdracht aan Petrus Christus om dit paneeltje te vervaardigen. Op de achtergrond is een stadsgezicht van Brugge te zien. Het zal gediend hebben als herinnering aan zijn verblijf in Brugge. Gezien het formaat zal het kunstwerk voor privé- devotie gebruikt zijn. Het kunstwerk wordt ook wel de 'Exeter Madonna' genoemd.

Premonstratenzers (Norbertijnen)

1.ID MeMO-database	2.Onderwerp memorievoorstelling	3.Kunstenaar+jaartallen	4.Jaartal kunstwerk	5.Materiaal/Techniek	6.Afmetingen	8.Huidige vindplaats
519	Kruisiging en andere Lijdensscènes met het gebedsportret van (waarschijnlijk) een (onbekende) premonstratenzer monnik	Meester van Delft	Ca. 1500-1510	Olieverf en wat eitempera op paneel	98 x 105 cm (middenpaneel), 102 x 50 cm (zijluiken)	Londen, The National Gallery
586	Opstanding van Christus met gebedsportretten van (waarschijnlijk) twee (onbekende) premonstratenzer nonnen	Kunstenaar uit Holland	Ca. 1500-1600	Olieverf op paneel	53 x 30 cm	Onbekend
668	Maria en Kind met gebedsportretten van de De Visscher Van der Geer familie	Jan van Scorel (en werkplaats) en Jan Deys	Ca. 1555 (middenpaneel), ca. 1570 (luiken)	Olieverf op paneel	90,2 x 73,2 cm (middenpaneel), 107 x 31 cm (zijluiken), z19,5 x 94,7 cm (predella)	Utrecht, Centraal Museum
887	Twaalfjarige Jezus in de tempel	Digman Meynaert en Hans Scrivers, naar een ontwerp van Lambert van Noort (allen uit Antwerpen)	1559-1561	Gebrandschilderd raam	995 x 397 cm	St. Janskerk, Gouda (noordelijke kloostergang)

Premonstratenzers (Norbertijnen)

1.ID MeMO- database	12.Kloosterorde	13.Kleding	16.Lichaamshouding kloosterling(en)/gebaar
519	Premonstratenzers (Norbertijnen)	De monnik draagt een wit habijt en een witte mantel met schouderstuk en kap.	Gekniel met (horizontaal) gevouwen handen.
586	Premonstratenzers (Norbertijnen)	De nonnen dragen een wit habijt, een zwarte mantel, een witte sluier en een witte guimpe.	Gekniel met (schuin omhoog) gevouwen handen.
668	Premonstratenzers (Norbertijnen)	De kloosterling draagt een wit habijt en een witte mantel. Op de grond ligt een witte baret.	Gekniel met (schuin omlaag) gevouwen handen.
887	Premonstratenzers (Norbertijnen)	De abt draagt een goudkleurige koorkap over een albe. Op de grond ligt een mijter. Hij was ook priester.	Gekniel voor een bidbank met (horizontaal) gevouwen handen.

Premonstratenzers (Norbertijnen)

1.ID MeMO- database	7.Oorspronkelijke vindplaats
519	Een instelling in of bij Delft(?)
586	Onbekend
668	Grote- of St. Barbarakerk (mogelijk), Culemborg (Johannes de Visscher van der Gheer was kanunnik in deze kerk.)
887	St. Janskerk, Gouda (noordelijke kloostergang)

Premonstratenzers (Norbertijnen)

1.ID MeMO- database	2.Onderwerp memorievoorstelling	10.Hoofdvoorstelling	11.Nevenvoorstelling(en)
519	Kruisiging en andere Lijdensscènes met het gebedsportret van (waarschijnlijk) een (onbekende) premonstratenzer monnik	Kruisiging	Lijdensscènes
586	Opstanding van Christus met gebedsportretten van (waarschijnlijk) twee (onbekende) premonstratenzer nonnen	Opstanding van Christus	N.v.t. (enkel stuk)
668	Maria en Kind met gebedsportretten van de De Visscher Van der Geer familie	Maria en Kind	N.v.t. (drieluik)
887	Twaalfjarige Jezus in de tempel	Twaalfjarige Jezus in de tempel	Maria en Kind (gebrandschilderd raam)

Premonstratenzers (Norbertijnen)

1.ID MeMO- database	17.Heiligen: naamheilige/ordeheilige/anders	18.Lichaamshouding heilige/gebaar
519	Op het linker buitenluik is St. Augustinus afgebeeld, op het rechter buitenluik de heiligen Petrus en Maria Magdalena. De premonstratenzers volgden de regel van Augustinus. Augustinus was dus een <i>ordeheilige</i> . <i>Het is onbekend welke typen heiligen</i> Petrus en Maria Magdalena vertegenwoordigen.	Petrus en Maria Magdalena staan rechtop en houden hun attribuut vast. Petrus wijst naar zijn sleutel, Maria Magdalena opent haar zalfpot. Het Kind wijst naar Augustinus tegenover hem.
586	<i>Er zijn geen heiligen afgebeeld</i> . Op het tafereel staan de vrouw en de twee nonnen vooraan met achter hen de Opstanding van Christus.	N.v.t. (enkel stuk)
668	Op het linker binnenluik is St. Adrianus afgebeeld achter Erasmus de Visscher van der Gheer. St. Adrianus was de <i>kloosterheilige</i> die vereerd werd in de norbertijnenabdij Mariënweerd bij Culemborg (waar Erasmus ingetreden was). Op het rechter binnenluik is St. Barbara afgebeeld achter Cornelia. St. Barbara was de <i>kerkheilige</i> van de kapittelkerk in Culemborg waar Johannes (seculier) kanunnik was.	St. Adrianus staat rechtop en kijkt in de richting van de voorstelling op het middenpaneel, St. Barbara neigt iets naar voren, wijst naar de voorstelling op het middenpaneel en legt haar linkerhand op de schouder van Cornelia.
887	Achter de abt is zijn <i>naamheilige</i> Petrus weergegeven.	St. Petrus houdt zijn sleutel omhoog en staat rechtop achter de abt.

Premonstratenzers (Norbertijnen)

1.ID MeMO- database	9.Gebedsportret(ten)	14.Plaats kloosterling(en) (heraldisch rechts/links, in hoofdafereel, zijluid, anders)
519	Gebedsportret van (waarschijnlijk) een (onbekende) premonstratenzer monnik	De kloosterling knielt heraldisch rechts op het middenpaneel.
586	Gebedsportretten van (waarschijnlijk) twee (onbekende) premonstratenzer nonnen	Gezien de kijkrichting stonden de vrouwen waarschijnlijk heraldisch links op een rechterluid.
668	Gebedsportret van Erasmus de Visscher van der Gheer, een norbertijner monnik uit de kloosterabdij Mariënweerd bij Culemborg	De kloosterling staat heraldisch rechts op het linker binnenluid. Heraldisch links staat zijn zus Cornelia de Visscher van der Gheer, tertiaris in het klooster Mariënkroon in Culemborg. Op het centrale paneel (hoofdvoorstelling) staat hun broer Johannes de Visscher van der Gheer op de belangrijkste plaats. N.B. Hij wordt aangeraakt door Maria en het Kind.
887	Gebedsportret van de premonstratenzer abt Petrus Zurenus (Petrus/Peter van Zuyren/Suyren), abt van de norbertijnenabdij Mariënwaard bij Beesd van 1545-1561	De abt is heraldisch rechts weergegeven(onder het gebrandschilderde raam van het hoofdafereel). Heraldisch links is Maria en Kind afgebeeld.

Premonstratenzers (Norbertijnen)

1.ID MeMO- database	15.Kloosterling alleen afgebeeld, met familieleden, met ordeleden, anders	19.Bijzonderheden
519	De kloosterling is alleen afgebeeld.	De monnik was wellicht verbonden aan het premonstratenzer klooster Koningsveld bij Delft. De achtergrond van het centrale paneel toont de Nieuwe Kerk in Delft.
586	De nonnen zijn met een (onbekende) vrouw afgebeeld.	Incompleet: Luik was onderdeel van een diptiek, triptiek of polyptiek.
668	De kloosterling is met zijn broer en zus afgebeeld.	Inscripties. Op de predella: <i>'Hic soror et duo sunt soboles Visscheria fratres, / quos Christo et Matri regula sacra ligat. / Hos bonus expressit tanta Schorelius arte, / nobilis ut credi posset Apellis opus'</i> . Vertaald: <i>'Hier ziet men een zuster en twee broers, kroost van De Visscher, verbonden met Christus en zijn Moeder door een heilige regel. De voortreffelijke Scorel gaf ze met zijn kunst zo weer dat men zou geloven dat het een werk van de edele Apelles zou kunnen zijn'</i> . Op de lijst van het centrale paneel: <i>'O mater Dei, memento mei'</i> . Vertaald: <i>'O moeder Gods, gedenk mij'</i> . In de cartouche op de buitenluiken: <i>'Flectimur non frangimur undis'</i> . Vertaald: <i>'Door de golven worden wij gebogen, niet gebroken'</i> . (Motto van Johannes de Visscher van der Gheer)
887	De norbertijn is alleen afgebeeld.	Petrus van Suyren werd begraven in abdij Mariënweerd bij Beesd. Inscriptie: <i>'Virtus per aerumnas. Anno 1560'</i> . Vertaald: <i>'Deugd via moeiten. In het jaar 1560'</i> .

Reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen

1.ID MeMO-database	2.Onderwerp memorievoorstelling	3.Kunstenaar+jaartallen	4.Jaartal kunstwerk	5.Materiaal / Techniek	6.Afmetingen	8.Huidige vindplaats
514	Drieluik met Kruisiging. Op de buitenluiken de Ontkleding en de Bespotting van Christus.	Cornelis Engebrechtsz. (Leiden, ca. 1462 - Leiden, 1527)	Ca. 1515-1517	Olieverf op paneel	198,5 x 146 cm(middenpaneel), 182,5 x 66 cm(zijluiken), 15 x 109 cm (predella)	Leiden, Museum De Lakenhal
516	Bewening met Jacob Martensz Schout op het linkerluik en (waarschijnlijk) zijn zuster Margaretha Martensdr óf zijn moeder op het rechterluik	Cornelis Engebrechtsz. (Leiden, ca. 1462 - Leiden, 1527)	Ca. 1508-1510	Olieverf op paneel	126 x 123 cm (middenpaneel), 122 x 56,7 cm (zijluiken)	Leiden, Museum De Lakenhal
532	Twee luiken van een altaarstuk met gebedsportret van Mr. Dirk Willemsz van Rietwijk met de heilige Christoffel met Christuskind en de heilige Adalbert	Jacob Cornelisz van Oostsanen (werkplaats)	Ca. 1516	Olieverf op paneel	70 x 26,5 cm (beide luiken), oorspronkelijk aan de bovenzijden door de lijst halfrond bedekt.	Museum Boijmans van Beuningen, Rotterdam
563	Vier kanunniken met de heiligen Augustinus en Hieronymus bij een open graf met de Visitatie	Meester van Spes Nostra	Ca. 1500	Olieverf op paneel	88,7 x 104,3 cm	Rijksmuseum Amsterdam
579	Aanbidding door de Drie Koningen met gebedsportretten van Klaas Hendriksz Basgen en de reguliere kanunnikes Neel Klaas Basgensdochter	Jacob Cornelisz Van Oostsanen (ca. 1475-1533)	Ca. 1545	Olieverf op paneel	79 x 65 cm	Onbekend
595	Maria met Kind	PS Pieter Willemsz. Sluyter(?)	1552	Olieverf op paneel	130 x 385 cm	Stedelijk Museum De Lakenhal, Leiden
606	Doornenkroning met gebedsportretten van vier (onbekende) kloosterlingen	Kunstenaar uit de omgeving van Haarlem	1450-1500	Olieverf op paneel	41 x 38 cm	Privé-collectie Duitsland
607	Passiescènes en gebedsportret	Cornelis Buys	.1500-1525	Olieverf op paneel	87 x 35 cm (alle luiken)	Privé-collectie Oostenrijk (?)
618	Twee gebedsportretten van reguliere kanunnikessen, ieder vergezeld van een heilige	Navolger van Cornelis Engebrechtsz.	Ca. 1525-1550	Olieverf op paneel	65 x 23 cm	Chicago, The Art Institute
621	Kruisigingstafereel (verdwenen) met gebedsportretten van de familie Corsgen Elbertsz	Jacob Cornelisz van Oostsanen	Ca. 1510-1515	Olieverf op paneel	90 x 57 cm (linker fragment), 89 x 73 cm (rechter fragment)	Amsterdam Museum

Reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen

1.ID MeMO-database	2.Onderwerp memorievoorstelling	3.Kunstenaar+jaartallen	4.Jaartal kunstwerk	5.Materiaal / Techniek	6.Afmetingen	8.Huidige vindplaats
632	Kruisiging	Jan van Horst (werkzaam ca. 1560-1580)	1570	Olieverf op paneel	84 x 57,5 cm (middenpaneel), 86 x 23 cm (luiken)	Museum Catharijneconvent in Utrecht
634	Bewening van Christus met gebedsportretten van twee (onbekende) reguliere kanunnikessen	Kunstenaar uit de Noordelijke Nederlanden	Ca. 1535	Olieverf op paneel	60 x 45 cm (middenpaneel), 59 x 18 cm (luiken)	Museum Catharijneconvent in Utrecht
635	Bewening van Christus met gebedsportretten van Anna van Ittersum en een onbekende non	Kunstenaar uit de school van Kampen, omgeving Jacob of Albert Maler	Ca. 1525-1575	Olieverf op paneel	37 x 29 cm (middenpaneel), 44,5 x 18,5 cm (luiken)	Museum Catharijneconvent in Utrecht
660	Anna-te-drieën	Meester van Alkmaar	1450-1500	Olieverf op paneel	60 x 46 cm	Onbekend
689	Geboorte van Christus	Navolger van Jacob Cornelisz van Oostsanen	1539	Olieverf op paneel	89 x 136 cm (middenpaneel), 89 x 34 cm (luiken)	Onbekend
690	Geboorte van Christus met gebedsportretten van een onbekende familie.	Werkplaats van Jacob Cornelisz van Oostsanen	1526	Olieverf op paneel	? X ? cm.	Onbekend
696	Opstanding van Christus met gebedsportretten van een man en drie vrouwen	Jacob Cornelisz van Oostsanen	Ca. 1500-1510	Olieverf op paneel	114 x 86 cm	Onbekend
700	Vorbereiding op de Kruisiging van Christus met een gebedsportret van een reguliere kanunnikes	Cornelis Engebrechtsz, Leiden	Ca. 1500	Olieverf op paneel	52 x 41 cm	Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen
707	Kruisiging met gebedsportretten van een onbekende familie	Meester van Delft.	1528	Olieverf op paneel	61 x 65 cm (centrale paneel), 54 x 25 cm (luiken)	Privé-collectie
712	Doornenkroning	Cornelis Engebrechtsz, Leiden (werkplaats), mogelijk Pieter Cornelisz Kunst.	Ca. 1510	Olieverf op paneel	40 x 41.8 cm	Gemäldegalerie Berlijn
722	Piëta	Meester van de Utrechtse kathedraal	1400-1450	Olieverf op paneel	72 x 62 cm	Onbekend (voorheen, 1936, verzameling Gruter van der Linden, Antwerpen)
723	Maria Hemelvaart (linkerluik) en Voorspraak van de Maagd Maria en Christus met vijf kloosterlingen (rechterluik)	Meester van de dood van de Maagd. Amsterdam.	1475-1525	Olieverf op paneel	123 x 47 cm	Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen
738	Rust op de vlucht naar Egypte met gebedsportretten van de familie Stoop-Van Roon	Jan van Scorel (kopie naar)	Ca. 1523-1537	Olieverf op paneel	78 x 61 cm (middenpaneel), 82 x 28 cm (linker binnenluik), 83 x 28 cm (rechter binnenluik)	Privé-collectie Nederland
754	Gebedsportret van kloosterling met heiligen	Onbekend	Ca. 1540	Olieverf op paneel	47 x 23 cm	Privé-collectie, Nederland

Reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen

1.ID MeMO-database	2.Onderwerp memorievoorstelling	3.Kunstenaar+jaartallen	4.Jaartal kunstwerk	5.Materiaal / Techniek	6.Afmetingen	8.Huidige vindplaats
772	Ecce Homo en gebedsportretten van het echtpaar Peter van Os en Henricxken van Langel en de familie Franco van Langel en Heylwich Henrick van der Rullen	Navolger van Hiëronymus Bosch (ca. 1450-1516)	1496/1497	Olieverf op paneel	73 x 57 cm (middenpaneel), 68 x 26 cm (luiken), 14 x 66 cm (predella)	Boston, Museum of Fine Arts
787	Maria met Kind en musicerende engeltjes en de gebedsportretten van Joris Jansz Sampson en zijn echtgenote Engelken Pietersdr Coolen	Jacob Cornelisz van Oostsanen (werkplaats)	1518	Olieverf op paneel	118,5 x 83,5 cm (middenpaneel), 118,5 x 41,5 cm (zijluiken)	Museum voor Religieuze Kunst, Uden
812	Maria en Kind en gebedsportret van Catharina van Gelre	Onbekend	Ca. 1500-1525	Olieverf op paneel	49 x 57 cm	Kerk in Duitsland
818	Kruisiging met gebedsportretten van een (onbekende) man en een (onbekende) reguliere kanunnikes	Jan Wellens de Cock (omgeving Leiden)	Ca. 1500	Olieverf op paneel	53 x 42 cm	Onbekend
895	Opstanding van Christus met gebedsportret van Robert Jansz	Dirck Crabeth (1501-1574)	1557	Gebrandschilderd raam	380 x 118 cm	Gouda, Janskerk
896	Hemelvaart van Christus met gebedsportret van Willem Jacobsz	Dirck Crabeth (1501-1574)	1557	Gebrandschilderd raam	380 x 122 cm	Gouda, Janskerk
897	Uitstorting van de Heilige Geest met gebedsportret van Thomas Hermansz	Dirck Crabeth (1501-1574)	1557	Gebrandschilderd raam	365 x 122 cm	Gouda, Janskerk
2685	Bewening van Christus met gebedsportret van reguliere kanunnikes en heiligen	Cornelis Engebrechtsz en werkplaats	Ca. 1510-1515	Olieverf op paneel	78,5 x 65,5 cm	Londen, aartsbisschop van Southwark
2791	Bewening van Christus met gebedsportretten van een onbekende familie	Kunstenaar uit de Noordelijke Nederlanden, mogelijk uit de omgeving van Leiden.	1525-1550	Olieverf op paneel	73 x 60 (middenpaneel), 73 x 31 cm (luiken)	Onbekend (bezit van een vrouw, 2010, veiling Sotheby).
2966	Aanbidding door de herders en gebedsportretten van Anna van Scherpenzeel en Anna van Ittersum	Kunstenaar uit de school van Kampen, omgeving Jacob of Albert Maler	Ca. 1546	Olieverf op paneel	44 x 57,5cm (middenpaneel), 55 x 32 cm (luiken)	Privé-collectie in Nederland.
3729	Scènes uit het leven van Christus met twee gebedsportretten van kloosterlingen	Kunstenaar uit de Noordelijke Nederlanden	Ca. 1520	Olieverf op paneel	65 x 36 cm (middenpaneel), 63 x 15 cm (luiken)	Onbekend

Reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen

1.ID MeMO- database	12.Kloosterorde	13.Kleding	16.Lichaamshouding kloosterling(en)/gebaar
514	Reguliere kanunniken en kanunnikessen (Jacob Martensz Schout hoofdpersoon), derde orde van Franciscus (vrouw achter Jacob Martensz Schout: zijn zuster of moeder?), vijf reguliere kanunnikessen in augustijner habijt.	Jacob Martenz Schout is gekleed als reguliere kanunnik met witte pij en wijduitlopende mouwen. Om de rechterschouder draagt hij een zwarte almuis met kwastjes. Achter hem knielt een tot nu toe niet-geïdentificeerde vrouw in het bruine habijt van de derde orde van Franciscus (zijn zuster Margaretha Martensdr?). De vijf niet met name geïdentificeerde zusters aan de rechterkant zijn gekleed in het augustijner habijt.	Allen gekniel met gevouwen handen. De man heeft de handen recht vooruit, de vrouwen schuin omhoog.
516	Reguliere kanunniken	De vrouw (tertiaris) op het linker binnenluik draagt onder haar zwarte sluier het habijt van de derde orde van Franciscus. De man op het rechter binnenluik draagt de kleding van een reguliere kanunnik. Over zijn witte superplie een almuis (almucia) als teken van zijn waardigheid.	Vrouw en man beiden gekniel. Handen vrouw schuin omhoog, handen man recht naar voren.
532	Reguliere kanunniken	Van Rietwijk is gekleed als reguliere kanunnik met witte pij en wijduitlopende mouwen. Om de rechterschouder draagt hij een zwarte almuis met kwastjes.	Knielend met gevouwen handen recht naar voren.
563	Reguliere kanunniken	De vier reguliere kanunniken zijn gekleed in witte superplie met wijduitlopende mouwen. Om de rechterschouder dragen zij een zwarte almuis met kwastjes.	De kanunniken zijn gekniel weergegeven. Twee paar handen zo goed als horizontaal (links), twee paar handen schuin omhoog (rechts).
579	Reguliere kanunnikessen	Neel draagt een wit habijt, zwarte sluier en witte guimpe.	Gekniel, handen (omhoog) gevouwen.
595	Reguliere kanunnikessen	Wit habijt, witte onderkap en guimpe, zwarte sluier. Over haar habijt draagt ze een lange zwarte mantel die aan beide zijden openvalt.	Gekniel met handen (schuin omhoog) gevouwen.
606	Reguliere kanunniken en kanunnikessen.	De reguliere kanunnik draagt een lange witte pij met trompetmouwen en heeft een zwarte almuis over de schouder. De kanunnikes draagt een lang wit habijt, zwarte sluier, witte onderkap en witte guimpe.	De personen zijn gekniel en met omhoog geheven gevouwen handen weergegeven.
607	Reguliere kanunniken	De reguliere kanunnik draagt een lange witte pij met trompetmouwen en heeft een zwarte almuis over de schouder. Zoals altijd zitten de kwastjes van de almuis rechts.	De reguliere kanunnik is gekniel met schuin omhoog gerichte gevouwen handen.
618	Reguliere kanunnikessen	Non op linker binnenluik draagt een grauw habijt, een zwarte sluier en witte guimpe. De non op het rechter binnenluik draagt een grauw habijt met daar overheen een wit gewaad, witte sluier en witte guimpe.	Beide nonnen zijn gekniel met gevouwen handen (schuin omhoog).
621	Reguliere kanunnikessen	Wit habijt (tot op de grond) met wijduitlopende, omgeslagen mouwen, zwarte sluier en witte guimpe. Bij Margriet is nog een stukje van het witte onderkleed te zien dat onder het habijt werd gedragen.	Margriet ligt gekniel met (schuin omhoog) gevouwen handen. De handen van Baerte zijn niet te zien.
632	Reguliere kanunniken	De reguliere kanunnik draagt een lange witte pij met trompetmouwen en heeft een zwarte almuis (met kwastjes) over de schouder.	Kloosterling is gekniel met gevouwen handen weergegeven. Hij kijkt naar de beschouwer.
634	Reguliere kanunnikessen	Beide reguliere nonnen dragen een wit habijt, een zwarte sluier, witte onderkap en witte guimpe.	Allebei gekniel met gevouwen handen (recht vooruit).
635	Reguliere kanunnikessen	Reguliere kanunnikes: Wit habijt, zwarte sluier, witte guimpe; andere non in benedictijns habijt.	Beide vrouwen gekniel met (schuin omhoog gerichte) gevouwen handen.
660	Reguliere kanunniken en kanunnikessen	De reguliere kanunnik draagt een lange witte pij met trompetmouwen en heeft een zwarte almuis (met kwastjes) over de schouder. De reguliere kanunnikes draagt een lang wit habijt met een lange zwarte mantel, zwarte sluier, witte onderkap en witte guimpe.	Beide kloosterlingen zijn gekniel en met gevouwen handen (schuin omhoog) uitgebeeld. De man lijkt uit het beeld te kijken, de vrouw slaat haar ogen neer.)
689	Reguliere kanunniken	De reguliere kanunnik draagt een witte pij met wijduitlopende mouwen. Om de rechterschouder draagt hij een zwarte almuis met kwastjes.	Gekniel met gevouwen handen (schuin omhoog).

Reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen

1.ID MeMO- database	12.Kloosterorde	13.Kleding	16.Lichaamshouding kloosterling(en)/gebaar
690	Reguliere kanunnikessen	De reguliere kanunnikes is gekleed in een wit habijt, zwarte sluier en witte guimpe.	Gekniel met (schuin omhoog) gevouwen handen. Ze houdt een rozenkrans vast.
696	Reguliere kanunnikessen	De reguliere kanunnikes draagt een wit habijt, een zwarte sluier en witte guimpe.	Alle vier personen zijn gekniel en met de handen (schuin omhoog) gevouwen.
700	Reguliere kanunnikessen	De reguliere kanunnikes draagt een wit habijt, een zwarte sluier en witte guimpe.	Gekniel met (schuin omhoog) gevouwen handen.
707	Reguliere kanunnikessen	De reguliere kanunnikessen dragen een wit habijt(?), een zwarte sluier en witte guimpe.	Gekniel met (schuin omhoog) gevouwen handen voor een bidstoel.
712	Reguliere kanunnikessen	De reguliere kanunnikes draagt een wit habijt, een zwarte sluier en witte guimpe.	Gekniel met (schuin omhoog) gevouwen handen.
722	Reguliere kanunniken	De reguliere kanunnik draagt een witte pij met wijduitlopende mouwen. Om de rechterschouder draagt hij een zwarte almuis. met kwastjes.	De reguliere kanunnik kijkt schuin omhoog naar de Piëta, is gekniel en heeft de handen schuin omhoog gevouwen.
723	Reguliere kanunniken	De reguliere kanunnik draagt een witte pij (onderkant mouwen niet te zien). Om de rechterschouder draagt hij een zwarte almuis.	Gekniel, blik op Maria gericht, handen schuin omhoog gevouwen.
738	Reguliere kanunnikessen	De reguliere kanunnikes draagt een wit habijt, een donkere sluier en witte guimpe, de Franciscaan draagt een habijt met monnikskap.	Gekniel. Handen niet goed zichtbaar.
754	Reguliere kanunniken	De reguliere kanunnik draagt een witte pij met wijduitlopende mouwen. Om de rechterschouder draagt hij een zwarte almuis met kwastjes.	De reguliere kanunnik is gekniel afgebeeld met (recht) gevouwen handen.
772	Reguliere kanunnikessen	De reguliere kanunnikes Lysbeth van Langen draagt een wit habijt, een zwarte sluier en witte guimpe.	De kloosterlinge is gekniel afgebeeld met (schuin omhoog) gevouwen handen.
787	Reguliere kanunnikessen	Christina Sampsons draagt een wit habijt, zwarte sluier en witte guimpe.	De kloosterlinge is knielend afgebeeld. Haar handen zijn niet zichtbaar.
812	Reguliere kanunnikessen	Catharina draagt een wit habijt, zwarte sluier en witte guimpe.	De kloosterlinge is gekniel afgebeeld, heeft een boek in haar hand van waaruit zich een banderole lijkt te ontrollen. Op deze banderole staat: 'O heilige Maria bidt voer my'.
818	Reguliere kanunnikessen	De kloosterlinge draagt een wit habijt met daaroverheen een zwarte mantel. Ze heeft een zwarte sluier en een witte guimpe.	De kloosterlinge is gekniel afgebeeld met (schuin omhoog) gevouwen handen.
895	Reguliere kanunniken	De reguliere kanunnik draagt een witte pij met wijduitlopende mouwen. Om de rechterschouder draagt hij een zwarte almuis.	De kanunnik knielt met (horizontaal) gevouwen handen op een bidstoel.
896	Reguliere kanunniken	De reguliere kanunnik draagt een witte pij met wijduitlopende mouwen. Om de rechterschouder draagt hij een zwarte almuis.	De kanunnik knielt met (horizontaal) gevouwen handen op een bidstoel.
897	Reguliere kanunniken	De reguliere kanunnik draagt een witte pij met wijduitlopende mouwen. Om de rechterschouder draagt hij een zwarte almuis.	De kanunnik knielt met (horizontaal) gevouwen handen op een bidstoel.
2685	Reguliere kanunnikessen	De reguliere kanunnikes draagt een wit habijt, zwarte sluier en witte guimpe.	De kanunnikes is gekniel en heeft haar handen (schuin omhoog) gevouwen.
2791	Reguliere kanunniken	De reguliere kanunnik draagt een witte pij met wijduitlopende mouwen. Om de rechterschouder draagt hij een zwarte almuis.	Gekniel met gevouwen handen (schuin omhoog).
2966	Reguliere kanunnikessen	De reguliere kanunnikes draagt een wit habijt, een zwarte sluier (over een witte kap) en een witte guimpe.	Gekniel met (schuin omhoog) gevouwen handen.
3729	Reguliere kanunniken	De reguliere kanunnik draagt een witte pij met wijduitlopende mouwen en om de rechterschouder draagt hij een zwarte almuis (rechter binnenluik). De monnik op het rechter buitenluik draagt een grijs habijt (waarschijnlijk lekenbroeder van de derde orde van regulieren).	Reguliere kanunnik zit gekniel met gevouwen handen (schuin omhoog). De derde orde-broeder zit gekniel met gevouwen handen (schuin omhoog).

Reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen

1.ID MeMO- database	7.Oorspronkelijke vindplaats
514	Klooster(-kerk) Mariënpool bij Leiden
516	Klooster(-kerk) Mariënpool bij Leiden
532	Slotkapel Egmond aan den Hoef? Of: Sint-Pieterskerk Leuven?
563	Het klooster O.L. Vrouw op de berg Sion bij Delft of het klooster Mariënpool bij Leiden of het klooster van Maria Visitatie bij Haarlem
579	Klooster voor regularissen St. Mariënveld in Amsterdam
595	Klooster Mariënpool bij Leiden (Oegstgeest)
606	Onbekend
607	Onbekend
618	Klooster Mariënpool bij Leiden (Oegstgeest), een klooster voor regularissen
621	Agnietenklooster voor reguliere kanunnikessen aan de Oudezijds Voorburgwal in Amsterdam
632	Het drieluik zou uit Noord-Brabant afkomstig zijn.
634	Onbekend
635	Huis Heeckeren (waar Agnes van Ittersum jarenlang woonde)
660	Onbekend
689	Onbekend
690	Onbekend
696	Onbekend
700	Een klooster voor regulieren in (de omgeving van) Leiden. Wellicht Mariënpool (Oegstgeest)
707	Onbekend
712	Klooster voor regularissen Mariënpool, Leiden (Oegstgeest)
722	Onbekend
723	Onbekend
738	Grote of Onze Lieve Vrouwekerk in Dordrecht
754	Onbekend
772	Opdrachtgever was de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap in 's-Hertogenbosch
787	Mogelijk Sint Janskathedraal in Den Bosch of klooster Mariëngaarde in Aarle-Rixtel (waar Joris Sampsons' dochter in 1548 naar verhuisde)

Reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen

1.ID MeMO- database	7.Oorspronkelijke vindplaats
812	Onbekend
818	Klooster Mariënpoel bij Leiden (Oegstgeest), een klooster voor reguliere kanunnikessen
895	Klooster in het centrum van Gouda (voormalig Birginitessenklooster)
896	Regulierenklooster van Emmaüs in Stein/Gouda
897	Regulierenklooster van Emmaüs in Stein/Gouda
2685	Klooster Mariënpoel (waarschijnlijk) bij Leiden (Oegstgeest), een klooster voor reguliere kanunnikessen
2791	Onbekend
2966	Klooster voor reguliere kanunnikessen Soeterbeeck Nuenen/Deursen
3729	Klooster voor reguliere kanunniken in de Noordelijke Nederlanden(?)

Reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen

1.ID MeMO-database	2.Onderwerp memorievoorstelling	10.Hoofdvoorstelling	11.Nevenvoorstelling(en)
514	Kruisiging (drieluik) met gebedsportretten van Jacob Martensz Schout, zijn zuster(?)/moeder(?) en vijf (onbekende) vrouwelijke kloosterlingen. Op de buitenluiken de Ontkleding en de Bespoting van Christus	Kruisiging (middenpaneel)	Abraham en het offer van Isaäk (linker zijluik), Mozes, Aäron en de koperen slang(rechter zijluik), Ontkleding en Bespoting van Christus (buitenluiken) en het ontzield lichaam van Adam, waaruit zich symbolisch de boom ontwikkelt en het kruishout groeit (predella).
516	Bewening met gebedsportretten van Jacob Martensz Schout op het linkerluik en (waarschijnlijk) zijn zuster Margaretha Martensdr óf zijn moeder op het rechterluik	Bewening van Christus, Kruisiging op achtergrond en Zes taferelen uit de Jeugdijaren van Christus en de Passie. Samen vormen zij met het hoofdtafereel de Zeven Smarten van Maria.	Vrouwelijk gebedsportret (linker zijluik) en mannelijk gebedsportret (rechter zijluik), beiden met twee heiligen. Op het linker buitenluik de heiligen Apollonia en Gertrudis van Nijvel. Op het rechter buitenluik de heiligen Agatha en Agnes.
532	Onbekend. Twee luiken van een altaarstuk met gebedsportret van Mr. Dirk Willemsz van Rietwijk met de heilige Christoforus met Christuskind en de heilige Adalbert	Onbekend	Onbekend
563	Visitatie met gebedsportretten van vier (onbekende) kanunniken met de heiligen Augustinus en Hieronymus bij een open graf	Vier reguliere kanunniken bij een open graf en Visitatie	N.v.t. (enkel stuk)
579	Aanbidding van de Drie Koningen met gebedsportretten van Klaas Hendriksz. Basgen en de reguliere kanunnikes Neel Klaas Basgensdochter	Aanbidding van de Drie Koningen	N.v.t. (enkel stuk)
595	Maria met Kind en de gebedsportretten van de familie Van Zwieten	Maria met Kind	N.v.t. (enkel stuk)
606	Doornenkroning met gebedsportretten van vier (onbekende) kloosterlingen	Doornenkroning	N.v.t. (enkel stuk)
607	Passiescenes en gebedsportret van een (onbekende) kloosterling	Middenpaneel niet bekend	Passietaferelen: Getsémané, Doornenkroning, Geseling, Pilatus wast zijn handen, Man van Smarten.
618	Onbekend. Twee gebedsportretten van reguliere kanunnikessen, ieder vergezeld van een heilige	Onbekend	Onbekend
621	Kruisiging (verdwenen) met gebedsportretten van de familie Corsgen Elbertsz	Kruisiging (verdwenen)	N.v.t. (enkel stuk)
632	Kruisiging met gebedsportret van een (onbekende) kloosterling	Kruisiging (middenpaneel)	H. Drieëenheid en engelen met passiewerktuigen.
634	Bewening van Christus met gebedsportretten van twee (onbekende) reguliere kanunnikessen	Bewening van Christus (middenpaneel)	N.v.t. (drieluik)
635	Bewening van Christus met gebedsportretten van Anna van Ittersum en een (onbekende) non	Bewening van Christus	Graflegging van Christus en Opstanding van Christus
660	Anna-te-drieën met gebedsportretten van twee (onbekende) kloosterlingen	Anna-te-drieën in besloten tuin	N.v.t. (enkel stuk)
689	Geboorte van Christus met gebedsportretten van een (onbekende) familie	Geboorte van Christus	Twee zijluiken met onbekende familie. Op het linkerluik de mannen vergezeld van Johannes, op het rechterluik de vrouwen, vergezeld van de heilige Ursula.
690	Geboorte van Christus met gebedsportretten van een (onbekende) familie	Geboorte van Christus	N.v.t. (enkel stuk)

Reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen

1.ID MeMO- database	2.Onderwerp memorievoorstelling	10.Hoofdvoorstelling	11.Nevenvoorstelling(en)
696	Opstanding van Christus met (onbekende) gebedsportretten van een man en drie vrouwen	Opstanding van Christus	Christus' verschijning aan Maria Magdalena, aan zijn moeder, aan zijn discipelen, aan de Emmaüsgangers. En de maaltijd in Emmaüs.
700	Vorbereiding van Christus op de kruisiging met een (onbekend) gebedsportret van een reguliere kanunnikes	Vorbereiding van Christus op de Kruisiging	N.v.t. (enkel stuk)
707	Kruisiging met gebedsportretten van een (onbekende) familie	Kruisiging	Annunciatie
712	Doornenkroning met een gebedsportret van een (onbekende) kloosterlinge	Doornenkroning	Geseling van Christus
722	Piëta met een gebedsportret van een (onbekende) kloosterling	Pietà	N.v.t. (enkel stuk)
723	Maria Hemelvaart (rechter binnenluik) en Voorspraak van de Maagd Maria en Christus met gebedsportretten van vijf (onbekende) kloosterlingen (rechter buitenluik)	Maria Hemelvaart en Voorspraak van Maria en Christus	N.v.t. (enkel stuk)
738	Rust op de vlucht naar Egypte met gebedsportretten van de familie Stoop-Van Roon	Rust op de vlucht naar Egypte	N.v.t. (drieluik)
754	Gebedsportret van een (onbekende) kloosterling met heiligen	Middenpaneel niet bekend	N.v.t. (linker- en rechter binnenluik)
772	Ecce Homo en gebedsportretten van het echtpaar Peter van Os en Henricxken van Langel en de familie Franco van Langel en Heylwich Henrick van der Rullen	Ecce Homo	N.v.t. (drieluik)
787	Maria en Kind en musicerende engeltjes en de gebedsportretten van Joris Jansz Sampson en zijn echtgenote Engelken Pietersdr Coolen	Maria en Kind en musicerende engeltjes	N.v.t. (drieluik)
812	Maria en Kind en gebedsportret van Catharina van Gelre	Maria en Kind	N.v.t. (enkel stuk)
818	Kruisiging met gebedsportretten van een (onbekende) man en een (onbekende) reguliere kanunnikes	Kruisiging	N.v.t. (enkel stuk)
895	Opstanding van Christus met gebedsportret van Robert Jansz	Opstanding van Christus	N.v.t. (gebrandschilderd raam)
896	Hemelvaart van Christus met gebedsportret van Willem Jacobsz	Hemelvaart van Christus	N.v.t. (gebrandschilderd raam)
897	Uitstorting van de Heilige Geest met gebedsportret van Thomas Hermansz	Uitstorting van de Heilige Geest	N.v.t.(gebrandschilderd raam)
2685	Bewening van Christus met gebedsportret van (onbekende) reguliere kanunnikes en heiligen	Bewening van Christus	N.v.t. (enkel stuk)
2791	Bewening van Christus met gebedsportretten van een (onbekende) familie	Bewening van Christus	N.v.t. (drieluik)
2966	Aanbidding door de herders en gebedsportretten van Anna van Scherpenzeel en Anna van Ittersum	Aanbidding door de herders	De voetwassing (linker binnenluik), het Laatste Avondmaal (rechter binnenluik), Christus' afscheid van zijn moeder (linker buitenluik), doodsangst in Gethsémané (rechter buitenluik)
3729	Scènes uit het leven van Christus met twee gebedsportretten van (onbekende) kloosterlingen	Scènes uit het leven van Christus	Doop van Christus in de Jordaan en Sint-Gregoriusmis

Reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen

1.ID MeMO- database	17.Heiligen: naamheilige/ordeheilige/anders	18.Lichaamshouding heilige/gebaar
514	Bij Jakob Martensz Schout en zijn zuster of moeder staat de <i>naamheilige</i> van de familie: Martinus van Tours. Hij staat naast de twee personen en raakt ze niet aan. Bij de vijf nonnen staat de <i>ordeheilige</i> Augustinus.	Martinus van Tours staat rechtop met boek in de rechterhand, staf in de linkerhand, bedelaar achter hem; hij raakt niemand aan. Augustinus staat rechtop met hart in de linkerhand, raakt niemand aan en wijst met rechterhand naar de centrale scène (Adam) ofwel hij presenteert de vijf reguliere kanunnikessen.
516	De vrouw wordt vergezeld door de heiligen Cecilia en Maria Magdalena (<i>kloosterheiligen?</i>), die mogelijk verwijzen naar gelijknamige kloosters van tertiariessen in Amsterdam of Leiden waar Margaretha Martensdr kan hebben gewoond voordat zij zich in Mariënpool vestigde. De man wordt vergezeld door zijn <i>naamheilige</i> Jacobus de meerdere en Martinus van Tours. Misschien heeft Jacob door de keuze van Martinus van Tours de naamheilige van zijn vader willen gedenken. Op de buitenluiken zijn de heiligen Apollonia, Gertrudis van Nijvel, Agatha en Agnes weergegeven. Zij zullen door de zusters van Mariënpool vereerd zijn als toonbeelden van maagdelijkheid.	Alleen Jacobus de Meerdere raakt de schouder van Jacob Martensz Schout aan. De andere heiligen bij de man en vrouw hebben attributen in hun handen, terwijl Martinus van Tours vergezeld wordt door de bedelaar.
532	St. Christoforus, die aangeroepen werd tegen een plotselinge en onzalige dood, staat achter het gebedsportret op het linker binnenluik. Op het rechter binnenluik is de heilige Catharina (<i>kloosterheilige</i>) afgebeeld: Van Rietwijk was kanunnik van het Sint-Catharinakapittel van de slotkapel in Egmond aan den Hoef. Op het linker buitenluik staat de heilige Adalbert (<i>kloosterheilige</i>), één van de schutpatronen van de Egmondse Benedictijnenabdij, waarvan hij leenman was. Op het rechter buitenluik staat St. Jeroen of Hieron (<i>kloosterheilige</i>), net als Adalbert een eigen heilige van de Egmondse abdij.	St. Christoforus staat achter Van Rietwijk en wijst naar hem. Christus (op de schouder van Christoforus) maakt een zegenend gebaar. De andere heiligen staan met attributen in hun handen.
563	De heiligen zijn Hiëronymus (links) en Augustinus (rechts). Augustinus was de <i>ordeheilige</i> van de regulieren. De keuze voor Hiëronymus is onduidelijk.	Hiëronymus (links) raakt de schouder van de kanunnik op de voorgrond. Augustinus staat achter de twee kanunniken rechts en raakt geen van beiden.
579	Er zijn <i>geen heiligen</i> afgebeeld. De kanunnikes staat afgebeeld voor een tafereel met de aanbidding van Christus.	N.v.t.
595	Er zijn naast Maria (met Kind) geen andere heiligen. Het klooster is naar Maria vernoemd (<i>kloosterheilige</i>).	N.v.t.
606	Er zijn <i>geen heiligen</i> aanwezig. Wellicht zal het lijden van Christus een voorbeeld ter navolging zijn.	N.v.t.
607	De heilige Martinus van Tours (met bedelaar) is heel groot afgebeeld, wijst op Christus en staat voor de (veel kleiner afgebeelde) kanunnik. <i>Het is onbekend om welk type heilige het hier gaat.</i>	De heilige staat rechtop en wijst met de rechterhand naar de 'Man van Smarten'.
618	De kanunnikes op het linker binnenluik wordt vergezeld door haar <i>ordeheilige</i> St. Augustinus, de vrouw op het rechter binnenluik door Gertrudis van Nijvel (626-659). <i>Om welk type heilige het bij de laatstgenoemde gaat is niet bekend.</i>	Beide heiligen staan achter de nonnen en raken de nonnen niet aan.
621	De heiligen en het kruisigingstafereel zijn verdwenen, maar waarschijnlijk waren Maria Magdalena, Maria en Johannes naast het kruis afgebeeld. Bij de gebedsportretten van de familie van Corsgen Elbertsz zijn geen heiligen (zichtbaar) afgebeeld.	N.v.t.
632	De heilige is Antonius abt (met varken). 'Mede door het religieuze klimaat van de Moderne Devotie werd Antonius erg populair in de laat-middeleeuwse Nederlanden.' (<i>De Middeleeuwse kloostergeschiedenis in de Nederlanden, p. 74.</i>)	Antonius is staande afgebeeld en wijst met de linkerhand naar het middenpaneel of wellicht naar de reguliere kanunnik.
634	Op het linkerbinnenluik is Johannes de Evangelist afgebeeld, op het rechter binnenluik de heilige Catharina van Alexandrië. <i>Om wat voor typen heiligen het gaat is onduidelijk.</i>	Beide heiligen staan rechtop en raken de kanunnikessen niet aan.

Reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen

1.ID MeMO- database	17.Heiligen: naamheilige/ordeheilige/anders	18.Lichaamshouding heilige/gebaar
635	Op het linker binnenluik is de reguliere kanunnikes afgebeeld met haar <i>ordeheilige</i> Augustinus en de heilige Agnes, vernoemd naar de Agneshoeve: de oorsprong van het Soeterbeeck-klooster, waar Anna van Ittersum was ingetreden (<i>een soort kloosterheilige dus</i>). Op het rechter buitenluik zit St. Elizabeth van Hongarije (van Thüringen).	Augustinus staat achter de reguliere kloosterlinge en legt zijn rechterhand op haar hoofd, terwijl de heilige Agnes naar St. Augustinus kijkt en rechtop staat met het lammetje in haar handen. Stefanus wijst naar de Benedictijnse non, maar raakt haar niet aan. Catharina van Alexandrië kijkt naar Stefanus en houdt haar zwaard (beschermend?) boven het hoofd van de non
660	<i>Geen aparte heiligen</i> afgebeeld naast de Anna-te-drieën. Het is niet bekend welke naam het klooster van deze kloosterlingen had.	N.v.t.
689	Bij de mannen is Johannes de Evangelist en bij de vrouwen is Ursula afgebeeld. Waarschijnlijk zijn het de <i>patroonheiligen van de familie (familieheiligen)</i> .	Johannes buigt zich voorover, houdt zijn rechterhand op het hoofd van een van de familieleden en lijkt naar de mannen te kijken. Hij is in de breedte van de hele groep mannen geschilderd en lijkt hen te 'omarmen'. Ursula is ook breeduit geschilderd, raakt één van de vrouwen met de linkerhand en lijkt op de vrouwen neer te kijken (in positieve zin).
690	Er zijn <i>geen heiligen</i> afgebeeld. Op de achtergrond is de geboorte van Christus geschilderd.	N.v.t.
696	Er zijn <i>geen heiligen</i> afgebeeld. De gebedsportretten zijn op het hoofdtafereel aan weerskanten van de opgestane Christus afgebeeld.	N.v.t.
700	De <i>ordeheilige</i> St. Augustinus is afgebeeld.	De heilige staat achter de reguliere kanunnikes en kijkt naar haar. Hij raakt haar niet aan.
707	De heilige en boetvaardige Magdalena vergezelt de vrouwen, de heilige Christoforus (<i>symboolheilige</i>) vergezelt de mannen. <i>Het type heiligen is onbekend.</i>	De beide heiligen staan rechtop achter de familieleden en raken de mensen niet aan.
712	De non gaat vergezeld van de <i>ordeheilige</i> Augustinus en rechts er tegenover staan de heilige Cecilia en de heilige Agnes (<i>wellicht beschermheiligen</i> van de non).	Augustinus staat rechtop achter de kanunnikes en raakt haar niet aan. St. Cecilia en St. Agnes staan ook rechtop en tegenover het gebedsportret.
722	Er is naast Maria (als piëta) geen andere heilige afgebeeld. De naam van het klooster van de reguliere kanunnik is niet bekend. Wellicht was Maria's naam aan het klooster verbonden.	N.v.t.
723	De kloosterlingen kijken op naar Maria, de heilige Moeder van God. Het is niet bekend uit welk(e) klooster(s) de kloosterlingen afkomstig zijn.	Maria wijst op zichzelf en richt haar blik op Christus.
738	Bij de kanunnikes is Maria Magdalena afgebeeld. <i>Het is niet bekend welk type heilige hier afgebeeld is.</i>	De heiligen staan rechtop achter de familieleden, hebben hun blik gericht op de beschouwer en zijn groter afgebeeld dan de familieleden.
754	Bij de kloosterling staat de <i>ordeheilige</i> Augustinus. Op het rechterluik staat de heilige Hiëronymus, <i>waarbij niet bekend om welk type heilige het hier gaat.</i>	Augustinus staat achter de kloosterling en legt zijn rechterhand op diens schouder. Hiëronymus staat rechtop en alleen op het rechterluik.

Reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen

1.ID MeMO- database	17.Heiligen: naamheilige/ordeheilige/anders	18.Lichaamshouding heilige/gebaar
772	Bij de reguliere kanunnikes en haar vrouwelijke familieleden op het rechter buitenluik staat de heilige Maria Magdalena: de <i>kloosterheilige van het Bethaniënklooster</i> voor reguliere kanunnikessen in 's-Hertogenbosch, het klooster waar Lysbeth van Langel ingetreden was. Bij de mannelijke familieleden op het linker buitenluik staat de heilige Johannes de Evangelist, <i>kerkheilige van de St. Jan's kathedraal</i> in Den Bosch. Franco van Langel en Peter van Os waren leden van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap in deze stad; de Broederschap had een kapel in de kathedraal. Op het linker binnenluik is Peter van Os afgebeeld met zijn <i>naamheilige</i> Petrus. Op het rechter binnenluik is Henricxken van Langel afgebeeld met de heilige Catharina van Alexandrië. <i>Het is niet duidelijk welk type heilige hier bedoeld is.</i>	Johannes en Maria Magdalena maken een zegenend gebaar, staan achter de familieleden en raken hen niet aan. Petrus en Catharina van Alexandrië staan achter de man en de vrouw, raken hen niet aan en lijken met één hand naar hen te wijzen.
787	Bij de vrouwelijke gezinsleden op het rechterbinnenluik staat St. Anna-te-drieën afgebeeld, die <i>beschermert tegen een plotselinge dood</i> . In tegenstelling tot de mannelijke echtgenoot wordt Engelken niet vergezeld van haar naamheilige. Koldewij (1990) suggereert dat voor St. Anna-te-drieën is gekozen, omdat Engelken en haar man al diverse kinderen verloren: <i>Anna wordt aangeroepen bij geboorte en dood</i> . Op het linkerbinnenluik wordt Joris Jansz Sampson (en zijn overleden zontje) vergezeld van St. Joris, zijn <i>naamheilige</i> .	Joris en Sint Anna-te-drieën staan rechtop achter de gezinsleden. Joris kijkt naar zijn naamgenoot en houdt één hand richting Sampson. Anna-te-drieën heeft 'haar handen vol' aan Maria en het Kind.
812	Catharina wordt vergezeld van haar <i>ordeheilige</i> Augustinus en aan de andere zijde van het paneel staat St. Maria Magdalena, waarvan <i>niet bekend is welk type heilige zij vertegenwoordigt</i> .	Beide heiligen staan rechtop en raken niemand aan. Augustinus lijkt naar Catharina te kijken.
818	De kloosterlinge wordt vergezeld van haar <i>ordeheilige</i> Augustinus. De man wordt vergezeld van de heilige Johannes de Doper, waarvan <i>onbekend is welk type heilige hij hier vertegenwoordigt</i> .	Augustinus staat rechtop achter de vrouw en lijkt de vrouw aan te bevelen aan Maria (<i>kloosterheilige</i>). Johannes de Doper staat achter de man, rechtop, en wijst naar het lam op zijn arm.
895	Er zijn <i>geen heiligen</i> afgebeeld.	N.v.t.
896	Er zijn <i>geen heiligen</i> afgebeeld.	N.v.t.
897	Er zijn <i>geen heiligen</i> afgebeeld.	N.v.t.
2685	Op dit enkele paneel staat de <i>ordeheilige</i> St. Augustinus afgebeeld en aan de overzijde St. Cecilia, waarvan <i>onbekend is welk type heilige zij hier vertegenwoordigt</i> .	Augustinus staat rechtop achter de kloosterlinge, beroert haar sluiert en lijkt het oog op de gestorven Christus te richten. Cecilia staat rechtop aan de overzijde van het tafereel en lijkt naar Maria Magdalena te kijken.
2791	De mannen met de reguliere kanunnik, heraldisch rechts, gaan niet vergezeld van een heilige. De vrouw, heraldisch links, gaat vergezeld van de heilige Barbara. <i>Het is niet bekend om welk type heilige het hier gaat.</i>	De heilige Barbara staat en wijst naar (raakt) de schouder van de vrouw.
2966	Op de lijst van het middenpaneel staat links Augustinus, <i>de ordeheilige</i> . Rechts op de lijst staat St. Agnes, vernoemd naar de Agneshoeve: de oorsprong van het Soeterbeeck-klooster, waar Anna van Ittersum was ingetreden (<i>een soort kloosterheilige dus</i>).	De beide heiligen staan zelfstandig op het frame met hun attributen.
3729	Johannes de Doper legt zijn rechterhand op het hoofd van de onbekende kanunnik en wijst met zijn linkerhand naar de centrale scène op het middenpaneel. Jacobus de Mindere staat alleen en rechtop afgebeeld op het linker binnenluik en omvat met zijn handen de (lange volders-)knuppel, waarmee hij werd doodgeslagen. <i>Om welke typen heiligen het hier gaat is onbekend.</i>	N.v.t.

Reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen

1.ID MeMO-database	9.Gebedsportret(ten)	14.Plaats kloosterling(en) (heraldisch rechts/links, in hoofdtafereel, zijluik, anders)
514	Gebedsportretten van vijf nonnen (reguliere kanunnikessen), rector Jacob Martensz Schout (rector van klooster Mariënpool bij Leiden) en zijn zuster Magaretha Martensdr of zijn moeder(?). Wellicht hebben de vijf niet met name geïdentificeerde zusters in augustijner habijt aan de rechterkant (prieores(?)) en leidinggevende zusters(?) van Mariënpool samen met de rector Jacob Martensz Schout en zijn zuster(?) of moeder(?) deze memorietafel geschonken.	Heraldisch rechts van Adam-figuur op de predella knielen Jacob Martensz Schout met achter hem zijn zuster(?) of moeder(?). Heraldisch links knielen vijf augustijner zusters.
516	Gebedsportretten van Jacob Martensz Schout en/of zijn zuster?/moeder?	Heraldisch rechts op het linker binnenluik staat wellicht de moeder van Jacob Martensz Schout afgebeeld en heraldisch links op het rechter binnenluik Jacob zelf. Doordat de vrouw heraldisch rechts van de hoofdvoorstelling (op de meest eervolle en belangrijke plaats) is geplaatst heeft de waarschijnlijke opdrachtgever, Jacob, vermoedelijk het drieluik ter ere van zijn moeder laten vervaardigen en zichzelf daarom op de meest nederige plaats (heraldisch links) laten afbeelden.
532	Gebedsportret van Mr. Dirk Willemsz van Rietwijk	Van Rietwijk is heraldisch rechts afgebeeld op het linker binnenluik.
563	Gebedsportretten van vier reguliere kanunniken	De kloosterlingen zijn in het hoofdtafereel opgenomen. Er is wellicht geen sprake van heraldisch rechts of links, omdat het om vier rectores gaat en ze dus dezelfde positie bekleeden. Zou de volgorde van overlijden misschien een rol gespeeld kunnen hebben? De meest rechtse rector is er namelijk, na voltooiing van het schilderij, alsnog aan toegevoegd.
579	Gebedsportretten van Neel Klaas Basgensdochter (1528-1594) en haar vader Klaas Hendriksz. Basgen (1488-1563)	Neel is heraldisch links op het hoofdtafereel afgebeeld, haar vader heraldisch rechts op het hoofdtafereel.
595	Gebedsportret van Catharina van Zwieten, een reguliere kanunnikes, en haar familie	Catharina staat heraldisch links op het hoofdtafereel afgebeeld.
606	Gebedsportretten van een onbekende reguliere kanunnik (tweede van links), een onbekende reguliere kanunnikes (tweede van rechts). Van de andere twee (een man en een vrouw) kan niet met zekerheid gezegd worden of zij tot een kloosterorde hoorden.	De kloosterlingen zijn in het hoofdtafereel opgenomen. De mannen staan heraldisch rechts, de vrouwen heraldisch links.
607	Gebedsportret van een onbekende reguliere kanunnik	De reguliere kanunnik bevindt zich op de linker buitenzijde van het luik, heraldisch rechts. Heel bijzonder is dat de kanunnik achter de heilige Martinus van Tours is geplaatst.
618	Gebedsportretten van twee reguliere kanunnikessen, waarvan er één nog niet de geloften heeft afgelegd (novice).	De reguliere kanunnikes staat heraldisch rechts op het linker binnenluik afgebeeld, de novice heraldisch links op het rechter binnenluik.
621	Gebedsportretten van Margriet Corsgendr (ca. 1480-1556) en Baerte Corsgendr, kanunnikessen van het Agnietenklooster in Amsterdam	Margriet en Baerte staan heraldisch links op het hoofdtafereel. Heraldisch rechts op het hoofdtafereel staan de mannelijke familieleden.
632	Gebedsportretten van een onbekende reguliere kanunnik (op het rechter binnenluik) en een onbekende man en vrouw (wellicht een kloosterlinge) op de buitenluiken: waarschijnlijk de opdrachtgevers	Op de binnenzijde van het rechterluik is een reguliere kanunnik heraldisch links afgebeeld. Heraldisch rechts staat de heilige Antonius abt afgebeeld. Op het rechter buitenluik staat heraldisch links een (onbekende) kloosterlinge (?) afgebeeld, op het linker buitenluik staat heraldisch rechts een (onbekende) man afgebeeld.
634	Gebedsportretten van twee (onbekende) reguliere kanunnikessen, maar waarvan de non op het linkerbinnenluik mogelijk een lid van de familie Oem van Wijngaarden is.	De non uit de familie van Oem van Wijngaarden (wellicht) staat heraldisch rechts op het linker binnenluik, de non op het luik er tegenover staat heraldisch links op het rechter binnenluik.
635	Gebedsportretten van de reguliere kanunnikes Anna van Ittersum en een onbekende benedictijnse non	De reguliere kanunnikes staat heraldisch rechts op het linker binnenluik, de benedictijnse non staat heraldisch links op het rechter binnenluik.
660	Gebedsportret van een (onbekende) reguliere kanunnik (heraldisch rechts) en (onbekende) reguliere kanunnikes (heraldisch links)	De kanunnik is op het hoofdtafereel heraldisch rechts geplaatst, de kanunnikes is heraldisch links op het hoofdtafereel afgebeeld.

Reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen

1.ID MeMO- database	9.Gebedsportret(ten)	14.Plaats kloosterling(en) (heraldisch rechts/links, in hoofdtafereel, zijluik, anders)
689	Gebedsportretten van een onbekende familie met daartussen een reguliere kanunnik	De reguliere kanunnik bevindt zich heraldisch rechts op het linker binnenluik tussen (waarschijnlijk) zijn mannelijke familieleden. Heraldisch links op het rechter binnenluik bevinden zich de vrouwelijke familieleden (?).
690	Gebedsportretten van reguliere kanunnikes en familieleden	De kanunnikes is met de andere vrouwen heraldisch links op het hoofdtafereel geplaatst, de mannen heraldisch rechts op het hoofdtafereel.
696	Gebedsportretten van een onbekende vrouw (links op het hoofdtafereel) en een onbekende monnik, waarschijnlijk een kartuizer (links op het hoofdtafereel). Aan de rechterkant van het hoofdtafereel de gebedsportretten van een reguliere kanunnikes en een onbekende vrouw	De reguliere kanunnikes staat samen met een onbekende vrouw heraldisch links op het hoofdtafereel afgebeeld. De onbekende monnik en een onbekende vrouw staan heraldisch rechts op het hoofdtafereel afgebeeld.
700	Gebedsportret van een reguliere kanunnikes	De non staat heraldisch rechts op het hoofdtafereel afgebeeld.
707	Gebedsportretten van een moeder met tien dochters (waaronder waarschijnlijk een drietal reguliere kanunnikessen) en gebedsportretten van een vader met vijf zonen	De vrouwen staan heraldisch links op het rechter binnenluik, de mannen heraldisch rechts op het linker binnenluik.
712	Gebedsportret van een reguliere kanunnikes	De kanunnikes is heraldisch rechts op het hoofdtafereel geplaatst.
722	Gebedsportret van een reguliere kanunnik	De reguliere kanunnik staat heraldisch rechts op het hoofdtafereel, een seculiere (dom-) kanunnik staat heraldisch links op het hoofdtafereel afgebeeld.
723	Gebedsportret van een (onbekende) reguliere kanunnik tussen vier onbekende mannelijke kloosterlingen	De reguliere kanunnik staat heraldisch rechts op het rechter buitenluik met vier andere kloosterlingen. Op het linker buitenluik staat een tafereel met de hemelvaart van Maria.
738	Gebedsportretten van Elisabeth Willemsdr (een reguliere kanunnikes) en Adriaan Willemsz Stoop (een Franciscaner monnik)	De kanunnikes staat heraldisch links op het rechter binnenluik, de Franciscaan heraldisch rechts op het linker binnenluik.
754	Gebedsportret van een (onbekende) reguliere kanunnik	De reguliere kanunnik staat heraldisch rechts op het linkerbinnenluik, met de <i>ordeheilige</i> Augustinus naast hem. Tegenover hem, heraldisch links op het rechterbinnenluik, staat de heilige Hiëronymus.
772	Gebedsportretten van de reguliere kanunnikes Lysbeth van Langel (dochter van Franco van Langel en Heylwich Henricks van der Rullen) en haar familie en de cisterciënzer monnik Jan van Langel (zoon van Franco van Langel en Heylwich Henricks van der Rullen)	De reguliere kanunnikes is afgebeeld op het rechter buitenluik, heraldisch links, samen met de andere vrouwen. De mannen staan op het linker buitenluik, heraldisch rechts.
787	Gebedsportret van Christina Sampsons, die waarschijnlijk is ingetreden in het Sint Geertruiklooster in 's-Hertogenbosch, oudste dochter van het echtpaar (geb. ca. 1504)	De reguliere kanunnikes is afgebeeld op het rechter binnenluik, heraldisch links, samen met de andere vrouwen. Vader en overleden zoon staan op het linker binnenluik, heraldisch rechts.
812	Gebedsportret van de reguliere kanunnikes Catharina van Gelre, prioeres van het regulierenklooster Nazareth in het oude hertogdom Geldern en onwettige dochter van Adolf van Egmond, graaf van Gelre.	Catharina staat heraldisch rechts op het hoofdtafereel, Maria Magdalena heraldisch links.
818	Gebedsportretten van een (onbekende) reguliere kanunnikes, rechts op het hoofdtafereel, en een (onbekende) man, links op het hoofdtafereel	De reguliere kanunnikes staat heraldisch links op het enkele paneel, de man staat heraldisch rechts.
895	Gebedsportret van Robert Jansz	De monnik is onder het hoofdtafereel van het glasvenster geplaatst, aan de rechterkant (heraldisch links).
896	Gebedsportret van Willem Jacobsz	De monnik is onder het hoofdtafereel van het glasvenster geplaatst, aan de rechterkant (heraldisch links).
897	Gebedsportret van Thomas Hermansz (ca. 1518-1585)	De monnik is onder het hoofdtafereel van het glasvenster geplaatst, aan de rechterkant (heraldisch links).

Reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen

1.ID MeMO- database	9.Gebedsportret(ten)	14.Plaats kloosterling(en) (heraldisch rechts/links, in hoofdtafereel, zijluik, anders)
2685	Gebedsportret van een (onbekende) reguliere kanunnikes, die waarschijnlijk ook de opdrachtgeefster is van deze memorietafel	De reguliere kanunnikes staat heraldisch rechts afgebeeld op het enkele stuk.
2791	Gebedsportretten van een (onbekende) familie (vader, moeder en vijf zonen, waaronder een(onbekende) reguliere kanunnik	De kloosterling bevindt zich op het linker binnenluik heraldisch rechts, heraldisch links op het rechter binnenluik is de moeder afgebeeld met de heilige Barbara.
2966	Gebedsportretten van Anna van Scherpenzeel (die de triptiek schonk) en de reguliere kanunnikes Anna van Ittersum (kleindochter van Anna van Scherpenzeel) in de hoofdvoorstelling op het middenpaneel	De kloosterlinge staat heraldisch links op het middenpaneel, maar achter haar grootmoeder die de beste plaats krijgt.
3729	Gebedsportretten van een(onbekende) reguliere kanunnik (rechter binnenluik) en een (onbekende) lekenbroeder van de derde orde van reguliere kanunniken (?)	De reguliere kanunnik met Johannes de Doper staat heraldisch links afgebeeld, Jacobus de Mindere is heraldisch rechts geplaatst. De reguliere lekenbroeder staat eveneens heraldisch links afgebeeld en heraldisch rechts is een tafereel van een Sint Gregoriusmis geplaatst.

Reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen

1.ID MeMO- database	15.Kloosterling alleen afgebeeld, met familieleden, met ordeleden, anders	19.Bijzonderheden
514	Jacob Martensz Schout met zuster of moeder(?) en vijf augustijner zusters	De portretten bevinden zich op de predella van het werk. Bij de plaatsing van de portretten is (deels) afgeweken van de standaardiconografie: in plaats van alle mansportretten links en alle vrouwsportretten rechts van de voorstelling, zijn aan de linkerzijde van Adam (heraldisch rechts) een man en een vrouw achter elkaar geplaatst. De man, Jacob Martensz Schout, was regulier kanunnik van het klooster St. Willibrord in Heiloo, ook bekend als 'De Blinken'. Hij was ook rector (1508-1522) en kapelaan (1522-1526) van Mariënpoel, een klooster van reguliere kanunnikessen bij Leiden. Reguliere kanunniken functioneerden regelmatig als rector in een vrouwenklooster. De vrouw achter Jacob Martensz was wellicht zijn moeder (MeMO) of zijn zuster Margaretha Martensdr (Christiaan Vogelaar in catalogus ' <i>Lucas van Leyden en de Renaissance</i> '). Margaretha Martensdr trad op een onbekend moment in bij het klooster Mariënpoel, maar overleed volgens het necrologium (dodenregister) van het klooster voortijdig 'nondum vestia', dus nog zonder de kloosterdracht die zij bij wijding in de reguliere orde van Augustinus zou hebben gedragen. MeMO: Margaretha Martensdr was een Franciscaanse tertiarius, die overleed voordat zij de geloften afgelegd had. Jacob Martensz Schout en zijn moeder of zuster zijn ook geportretteerd op de 'Bewening' (MeMO ID 516). Cornelis Engebrectsz. heeft wellicht dit oudere portret van Jacob Martensz Schout als model gebruikt: infrarood reflectografie van de 'Kruisiging' heeft een niet bijzonder gedetailleerde ondertekening van het gezicht van de man blootgelegd MeMO).
516	Man en vrouw worden beiden vergezeld van twee heiligen.	Dat de vrouw en de man op de binnenzijluiken familie zijn, is des te meer aannemelijk door de aanwezigheid van hetzelfde wapen op de achterzijde van beide luiken: het bekende stadswapen van Amsterdam met de drie Andreaskruisen. De aanwezigheid ervan kan worden verklaard door het feit dat het stamklooster van rector Jacob Martensz in Heiloo nauwe banden onderhield met het klooster van regulieren in Amsterdam, waarmee het in 1533 zelfs zou fuseren. Zijn zuster Margaretha Martensdr trad op een onbekend moment in bij het klooster Mariënpoel, maar overleed volgens het necrologium (dodenregister) van het klooster voortijdig 'nondum vestia', dus nog zonder de kloosterdracht die zij bij wijding in de reguliere orde van Augustinus zou hebben gedragen. Het is niet zeker of op deze memorietafel de zuster of de moeder van Jacob Martensz Schout is afgebeeld. Vanwege de prominente plaats van de vrouw (heraldisch rechts) heeft Jacob het drieluik wellicht ter ere van zijn moeder laten vervaardigen en zich daarom op de meest nederige plaats, heraldisch links, laten afbeelden. Het jonge gezicht van de vrouw kan anderzijds ook pleiten voor de zuster van Jacob.
532	De kloosterling is alleen weergegeven en wordt vergezeld door de heilige Christoforus.	Geen
563	De kloosterlingen zijn alle vier reguliere kanunniken; wellicht waren zij allen rector van hetzelfde klooster geweest. Elk paar kanunniken is afgebeeld met een heilige: Augustinus (links) en Hiëronymus (rechts).	In welke kerk of kloosterkapel het schilderij zich ook bevonden heeft, het is heel aannemelijk dat het, met de verwijzingen naar de dood en de verlossing van de mensheid, als memorievoorstelling heeft gediend en bij een graf was geplaatst. Tevens zullen de confronterende voorstelling en tekst bedoeld zijn geweest om de beschouwer aan te zetten tot meditatie over de eigen sterfelijkheid. Teksten: ' <i>Requiescant in pace: Mogen zij rusten in vrede.</i> ' En: ' <i>Si quis eris qui transieris hoc respice plora // Sum quod es ipse fui pro me precor ora: 'Ik ben wat gij zult zijn; wat gij zijt, ik zelf ben het geweest. Ik smeek u, bidt voor mij'</i> '. De meest rechts geplaatste kanunnik is pas toegevoegd toen het schilderij af was: het portret is over de figuren van Augustinus en de medekanunnik geschilderd, waarschijnlijk door dezelfde schilder.
579	Vader en dochter zijn samen afgebeeld.	De opdrachtgever was de vader (Klaas Hendriksz. Basgen) van de vrouw aan de tegenovergestelde zijde: Neel Klaas Basgensdochter. De vader was burgemeester van Amsterdam. Neel deed rond 1540 haar intrede in het klooster voor reguliere kanunnikessen St. Mariënveld ten Nyen Lichte (het 'Oude Nonnenklooster') in Amsterdam. De opdracht voor dit memoriestuk is waarschijnlijk gegeven bij de intrede van Neel in dit klooster.
595	Afgebeeld met familieleden	Als jong meisje was Catharina ingetreden in het klooster St. Ursula in Warmond (tussen 1412 en 1420), een klooster van de derde orde van Sint Franciscus. In 1459 werd Catharina van Zwieten prioeres van klooster Mariënpoel, een klooster voor reguliere kanunnikessen. Ze werd ook in dit klooster begraven. Ze houdt een rozenkrans vast. Onder haar gebedsportret is de volgende tekst aangebracht: ' <i>Anno M IIIIc XXV den XV dach septembri starf zuster Katarina dochter Boudewijns van Zwieten, hier prioerinne XXXV jaer.</i> ' Boudewijn van Zwieten, haar vader, stichtte het klooster in 1428. Johanna van Zwieten liet deze memorietafel in 1552 vernieuwen.

Reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen

1.ID MeMO- database	15.Kloosterling alleen afgebeeld, met familieleden, met ordeleden, anders	19.Bijzonderheden
606	Twee kloosterlingen (een man en een vrouw) zijn regulieren. Van de andere twee gebedsportretten is niet bekend wat voor personen het zijn.	Geen
607	De kloosterling is afgebeeld in het gezelschap van de heilige Martinus van Tours (met bedelaar).	Incompleet. Luiken van een diptiek, triptiek of polyptiek. Middenpaneel mist. Martinus staat in vol ornaat en heel groot voor de reguliere kanunnik.
618	De reguliere kanunnikes is waarschijnlijk met een novice van dezelfde orde afgebeeld.	Het Art Institute in Chicago identificeert de novice als reguliere kanunnikes.
621	Met familieleden afgebeeld	Margriet Corsgendr was van 1524 tot haar dood in 1556 abdis van het Sint Agnietenklooster voor reguliere kanunnikessen in Amsterdam. Uit de onvolledig bewaard gebleven inscriptie op de lijst blijken de intenties van Margriet, want zij noemt nadrukkelijk de sterfdagen van haar 'lieve' vader en moeder: <i>'Item int iaer ons Heren M CCCCC ende III twe daghen voer Korsdach starf Korsgen Elbertsen mijn lieve [...]. Int iaer ons Heeren M CCCCC ende ses op Sinte Cecilien dach starf Gheerte Kortens myn lieve moeder [voer wiens .i] [...].'</i> Margriet schonk het memoriestuk tussen 1516 en 1520 aan het Agnietenklooster, waar het in de refter hing.
632	De kloosterling is alleen afgebeeld. Op het linker binnenluik tegenover hem is Antonius abt afgebeeld.	'Mede door het religieuze klimaat van de Moderne Devotie werd Antonius erg populair in de laat-middeleeuwse Nederlanden'. (<i>De Middeleeuwse kloostergeschiedenis in de Nederlanden, p. 74.</i>)
634	Afgebeeld met kloosterzuster van dezelfde orde van reguliere kanunnikessen	Geen
635	De reguliere kanunnikes is afgebeeld met St. Augustinus en St. Agnes met op de achtergrond de Graflegging van Christus, de benedictijnse non met St. Stefanus en St. Catharina van Alexandrië met op de achtergrond de Opstanding van Christus.	Op basis van de beschermheiligen bij Anna van Ittersum wordt aangenomen dat ze was ingetreden in het Agnietenklooster voor reguliere kanunnikessen in Utrecht en later in klooster Soeterbeeck (Nuenen). Het Agnietenklooster was de oorsprong van klooster Soeterbeeck. Anna was een dochter van Ernst van Ittersum († 1560) en Anna van Cortrijck en kleindochter van Albert van Cortrijck en Anna van Scherpenzeel.
660	Man en vrouw, allebei onbekend. Het zijn regulieren.	Geen
689	De kloosterling is tussen (mannelijke) familieleden afgebeeld op het linker zijluik. Op het rechter zijluik staan de vrouwelijke familieleden.	Opvallend is dat alle mannen 'het beeld uitkijken', maar dat de kloosterling 'in zichzelf gekeerd' lijkt. Van de vier vrouwen kijken er twee 'het beeld uit'. Er zijn op de borstwering twee overleden familieleden geschilderd: een jongen aan de mannenkant en een meisje aan de vrouwenkant. Ze zijn heel klein weergegeven in witte doodshemdjes.
690	De kloosterlinge is met haar familie afgebeeld.	Geen
696	De monnik is met een onbekende vrouw afgebeeld en aan de tegenovergestelde zijde zijn de non en een onbekende vrouw afgebeeld. Niet bekend is welke betrekkingen er tussen de personen bestonden.	De non lijkt heel sterk op de non van object ID 579: De Aanbidding van de Drie Koningen met gebedsportretten van Klaas Hendriksz. Basgen en de reguliere kanunnikes Neel Klaas Basgensdochter. Opvallend is dat de monnik (heraldisch rechts) vergezeld gaat van een (onbekende) vrouw.
700	De non is afgebeeld met haar ordeheilige: St. Augustinus.	De reguliere kanunnikes was mogelijk in het klooster Mariënpoel bij Leiden (Oegstgeest) ingetreden. De andere twee schilderijen van Cornelis Engebrechtsz tonen ook de heilige Augustinus: ID 712 (Doornenkroning) en ID 2685 (Bewening van Christus).
707	De reguliere kanunnikessen worden vergezeld van familieleden en de heilige Maria Magdalena.	De wapenschilden op de bidstoel voor de vrouwen zijn van de familie Van Beesd (Gelderland/Den Bosch), de familie Van Turenhout en de familie Vlaskoper (beide uit Holland). De wapenschilden op de bidstoel voor de mannen zijn van de familie De Grebber uit Leiden en de familie Deym uit Den Haag.

Reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen

1.ID MeMO- database	15.Kloosterling alleen afgebeeld, met familieleden, met ordeleden, anders	19.Bijzonderheden
712	De non is alleen afgebeeld.	Geen
722	De reguliere kanunnik is met een seculiere kanunnik afgebeeld.	De reguliere kanunnik gaat vergezeld van een banderole met de tekst: 'O mater Dei, memento mei' ('O moeder Gods gedenk mij'.) De domkanunnik gaat vergezeld van een banderole met de tekst: 'O Jhesu, fili Dei, miserere mei' ('O Jezus, zoon van God, wees mij genadig'. Hoogewerff spreekt van 'wellicht broeders', wanneer hij het over beide kanunniken heeft.
723	De kloosterling is met vier andere (onbekende) kloosterlingen afgebeeld.	Het memoriestuk is incompleet. Waarschijnlijk gaat het hier om het rechterluik van een triptiek, dat aan beide zijden beschilderd is. De reguliere kanunnik is op de achterkant van het rechterluik geschilderd. Het centrale paneel en het linkerluik ontbreken. Van de vijf kloosterlingen is van vier personen onbekend om welke orde het gaat. Een van de kloosterlingen is een reguliere kanunnik. De vijf kloosterlingen gaan vergezeld van een banderole met de tekst: 'Officio [...] Virgo, quos norma beati [...] Augustini [...] hic te [...] orare'. Vertaald: 'Officie [...] de Maagd, zij die door de regel van Augustinus [...] hier U [...] bidden'. Maria gaat vergezeld van een banderole met de tekst: 'Quis [...] te lactavi: te exorent ubea [...] / meque rogante horum pereant cum [...] culpe'. Vertaald: 'Wie[...] Ik zoogde U: Mogen mijn borsten U verbidden [...] en mogen op mijn bede hun schulden samen met [...] teniet gaan'. Jezus gaat vergezeld van een banderole met de tekst: '[...] nil sustinuisse plagas nec o [...] voluisse (?) [...]'. Vertaald: '[...] niets slagen te hebben verdragen en niet [...] gewild te hebben'.
738	De kloosterlingen zijn afgebeeld met familie.	De moeder stierf in 1523 en is afgebeeld met een kruis boven haar hoofd. De vader stierf in 1537, maar is zonder kruis boven zijn hoofd afgebeeld. Faries en Helmus stelden vast dat de mannelijke heilige Johannes de Doper is.
754	De kloosterling is met de heilige Augustinus op het linkerluik afgebeeld. Op het rechterluik is de heilige Hiëronymus afgebeeld.	Het middenpaneel mist. Alleen deze luiken resteren.
772	De kloosterlinge is afgebeeld met familieleden en de heilige Maria Magdalena.	Geen
787	De kloosterlinge is met haar vrouwelijke gezinsleden afgebeeld en ze worden vergezeld van St. Anna-te-drieën.	Op het linker binnenluik staat de spreuk: 'Anno Domini 1518; Ora pro nobis sancte Giorgio [...] anno aetas Giorgio 37', wat betekent: 'In het jaar des Heren 1518; Bid voor ons St. Joris [...] in het jaar van Joris' 37ste levensjaar'. De kersen in het mandje staan voor hemelse vruchten die de menswording van Christus symboliseren. Een ieder die van het hemelse fruit eet verkrijgt hierdoor verlossing.
812	De kloosterlinge is knielend voor Maria met Kind afgebeeld en wordt vergezeld van twee heiligen: St. Augustinus en St. Maria Magdalena.	Kloosterlinge is prioeres. Inscripties (Middelnederlands): 'Zuster Catharina van Gelre. prioeres van dit huis, dochter van de hertog van Gelre'. En: 'O heilige Maria bidt voer my'.
818	De kloosterlinge staat rechtop met (schuin omhoog) gevouwen handen en wordt vergezeld van haar ordeheilige Augustinus.	Geen
895	De kloosterling is alleen afgebeeld.	Robert Jansz was rector/prior van het klooster St. Margaretha te Gouda. De lijfspreuk van Robert Jansz was: 'Deus Jhesum suscitavit' Vertaald:'God heeft Jezus opgewekt'. Op het raam wordt hij vergezeld van een hond.
896	De kloosterling is alleen afgebeeld.	Willem Jacobsz was rector en biechtvader van het St. Maria Magdalenaklooster in Gouda van 1554 tot zijn dood in 1573.
897	De kloosterling is alleen afgebeeld.	Thomas Hermansz was rector van klooster Mariënpool bij Leiden en was ingetreden in het convent van Stein, een klooster van reguliere kanunniken in Gouda. Een inscriptie onder het portret luidt: 'Pater Thomas Hermani, perfectus monialium in Poel'. Vertaling: 'Pater Herman Thomasz., overste van de nonnen in [Marië]npool'.

Reguliere kanunniken en reguliere kanunnikessen

1.ID MeMO- database	15.Kloosterling alleen afgebeeld, met familieleden, met ordeleden, anders	19.Bijzonderheden
2685	De kloosterlinge is afgebeeld naast de hoofdvorstelling (enkel stuk) en wordt vergezeld van St. Augustinus (achter haar) en St. Cecilia aan de overzijde van de Bewening.	Gelet op de afmetingen van dit paneel zal het waarschijnlijk om een altaarstuk gaan.
2791	De reguliere kanunnik is met zijn ouders en hun overige kinderen afgebeeld.	De compositie is gebaseerd op een <i>Bewening Christus</i> van Joost van Cleve, een triptiek uit ca. 1524 (Städel Museum, Frankfurt am Main).
2966	De kloosterlinge is afgebeeld met haar grootmoeder op het middenpaneel van de triptiek tussen de herders die Christus aanbidden.	Anna van Scherpenzeel was de grootmoeder van Anna van Ittersum. Anna van Scherpenzeel gaf de opdracht tot het maken van deze triptiek bij de intrede van Anna van Ittersum in het klooster Soeterbeeck in Nuenen (Deursen). De twee gebedsportretten zijn in het hoofdtafereel op het middenluik opgenomen en niet op de zijluiken, zoals in de meeste gevallen bij een triptiek! De heiligen Augustinus en Agnes staan op de lijst van de triptiek. Op het tafereel raakt één van de herders de zwarte sluier van de kanunnikes, zoals een heilige dat vaker doet bij een gebedsportret van een kloosterling(e).
3729	De reguliere kanunnik is afgebeeld met Johannes de Doper, terwijl de kloosterling van de reguliere derde orde is afgebeeld terzijde van een Gregoriusmis.	De buitenluiken zijn van een andere schilder dan de panelen aan de voorkant van het drieluik. De monnik op het rechter buitenluik, die een grauw habijt draagt, werd overschilderd met een man in het bruine habijt van de franciscaanse orde. De overschildering kwam aan het licht in 2010 bij het schoonmaken van de triptiek. De 'grauwe monnik' op het rechter buitenluik heeft geen tonsuur en is waarschijnlijk een lekenbroeder van de derde orde van reguliere kanunniken. Gezien de grootte zou dit memoriestuk als reisaltaartje gediend kunnen hebben.

Bijlage 2 Rol van kloosterlingen op memorievoorstellingen

- Hoofdrol:	58x
- Kloosterling(e) deel van kernfamilie echtbaar/zoons/dochter:	17x
- Kloosterling(e) deel van uitgebreide familie (meerdere generaties):	2x
- Onbekend:	3x
- Anders: moeder + dochter:	1x
twee broers + neef + tante:	1x
monnik + zus naast broers:	1x
twee neven:	1x
non + ouders + broer + schoonzus:	1x
onderdeel broederschap:	1x
Totaal:	
- Hoofdrol:	58x
- Familie:	25x
- Onbekend:	3x

Bijlage 3 Heraldisch rechts, heraldisch links

Heraldisch rechts	aantal keren	Heraldisch links
man(nen)	28	vrouw(en)
man(nen)	7	religieus tafereel
vrouw(en)	2	religieus tafereel
religieus tafereel	6	man(nen)
religieus tafereel	4	vrouw(en)
vrouw(en)	6	vrouw(en)
man(nen)	5	man(nen)
man + vrouw	1	vrouw + vrouw
man + vrouw	1	man + vrouw
vrouw (moeder)	1	man (zoon)
man(nen)	5	heilige(n)
vrouw(en)	2	heilige(n)
heilige	4	man
heilige	1	heilige + monnik
man	1	heilige + vrouw
niemand	4	monnik
non	1	niemand

monnik	1	niemand
monnik + heilige	1	heilige
non + heilige	1	heilige

Uitzonderingen:

In het midden van de voorstelling geplaatst: 2 (2x een non)

Bijlage 4 Inventarisatie van heiligen

Aantal voorstellingen waarop geen heiligen (meer) voorkomen:	31
Aantal heiligen dat het gebedsportret/de gebedsportretten niet aanraakt:	41
Aantal heiligen dat het gebedsportret/de gebedsportretten wel aanraakt:	9
Sommige heiligen (in dezelfde voorstelling) worden wel aangeraakt, andere niet :	8
Eén heilige maakt (of meer heiligen maken) een gebaar naar een gebedsportret :	17
Eén heilige maakt (of meer heiligen maken) een gebaar naar middenscène :	10

Opmerkingen

- Op een aantal memoriestukken komt geen heiligen voor. Soms zijn dit enkele stukken met één hoofdtafereel waar de kloosterlingen dan terzijde staan van een bijbels tafereel staan, zoals de *Aanbidding van de Drie Koningen* (ID 579), de *Geboorte van Christus* (ID 690), *Piëta* (ID722), de *Opstanding van Christus* (ID 696), *Anna-te-drieën* (ID 666), en dergelijke. Op de meeste gebrandschilderde ramen komen geen heiligen voor op het gedeelte met het gebedsportret.

- Het is lang niet altijd goed te zien of de heilige het gebedsportret wel of niet aanraakt.

- Of de heilige naar het gebedsportret wijst ofwel naar de scène op het middenpaneel is ook niet altijd goed zichtbaar.

Bijzonderheden

Eén keer wijzen Maria en Johannes de Doper naar zichzelf, één keer wijst Johannes de Doper naar het lam op zijn arm en één keer wijst Franciscus naar Bernardus van Clairveaux.

Soorten heiligen

onbekende heiligen:	30x	stads- of dorpsheiligen:	4x
ordeheiligen:	26x	familieheiligen:	3x

kloosterheiligen:	16x	standaardheiligen:	2x
naamheiligen:	11x	kerkheiligen:	2x
standheiligen of heiligen tegen een onverwachte dood:			8x

Aantal **naamheiligen** 11x (waarvan 6x boven de grote rivieren), 1x onder de grote rivieren, 3x onbekend)

Aantal **zelfstandige heiligen op buitenluiken**: 9x (waarvan 6x boven de grote rivieren, 1 x onder de grote rivieren, 2x onbekend)

Namen van heiligen en aantal keren dat ze voorkomen op memorievoorstellingen:

Johannes de Doper (15), Augustinus (14), Johannes de Evangelist (9), Maria Magdalena (8), Catharina van Alexandrië (6), Maria (6), Hiëronymus (5), Joris (5), Andreas (4), Barbara (4), Cecilia (4), Franciscus (4), Martinus van Tours (4), Petrus (4), Agnes (3), Christoforus (3), Elizabeth van Thüringen (3), Agatha (2), Antonius abt (2), Gregorius (2), Jacobus de Meerdere (2), Margaretha (2), Adalbert van Egmond (1), Adrianus (1), Ambrosius (1), Anna-te-drieën (1), Apollonia (1), Bernardus van Clairveaux (1), Clara van Assisi (1), Cyriacus (1), Gabriël (1), Gertrudis van Nijvel (1), Jacobus de Mindere (1), Laurentius (1), Mattheüs (1), Nicolaas (1), Sebastiaan (1), Stefanus (1), Ursula (1), Vincentius van Saragossa (1)

Bijzonderheden

Bij één memoriestuk worden de mannen (heraldisch rechts) niet vergezeld van een heilige, maar de vrouw (heraldisch links) wel (ID 2791: *Bewening van Christus met de gebedsportretten van een onbekende familie*. De vrouw heeft St. Barbara als beschermheilige bij zich staan.)

Bijlage 5 Plaatsing van kloosterlingen

Kloosterling alleen op hoofdtafereel (paneel met luiken: 2, enkel stuk: 11):	13
Kloosterling alleen op luiken (zijluik: 1, buitenluik: 1):	2
Kloosterling alleen met heiligen op hoofdtafereel (paneel met luiken: 2, enkel stuk:15):	17
Kloosterling alleen met heiligen op luiken (zijluik: 8, buitenluik 2):	10
Kloosterling met kerngezin op hoofdtafereel (enkel stuk):	1
Kloosterling met kerngezin op luiken (zijluik: 2):	2
Kloosterling met kerngezin en heiligen op hoofdtafereel (enkel stuk):	7
Kloosterling met kerngezin en heiligen op luiken (zijluik: 6):	6
Kloosterling met uitgebreide familie op hoofdtafereel (enkel stuk):	2
Kloosterling met uitgebreide familie en heiligen op hoofdtafereel (enkel stuk):	1
Kloosterling met uitgebreide familie en heiligen op luiken (zijluik: 2, buitenluik: 1)	3
Kloosterling op gebrandschilderd raam :	7
Kloosterling op predella (HR: broer +zus(?), HL: 5 nonnen + ordeheilige)	1
Kloosterling met Jeruzalemvaarders (enkel stuk):	1

Anders: heel veel johannieters verspreid op hoofdtafereel (enkel stuk, ID 913) / één monnik HR, twee nonnen HL op hoofdtafereel (enkel stuk, ID 788) / monnik (broer) op linkerluik, non (zus) op rechterluik, broer op middenpaneel (ID 668) / vier kloosterlingen met heiligen op enkel stuk (ID 563) / non en monnik zonder heiligen op enkel stuk (ID 606) / monnik + vrouw HR, non + vrouw HL op enkel stuk (ID 696) / reguliere kanunnik HR, seculiere kanunnik HL op enkel stuk (ID 722), vijf monniken HR + Maria HL op buitenluik (ID 723), op ieder zijluik een non + heilige (ID 724), twee tertiarissen (één HR, één HL, ieder met heilige op enkel stuk (ID 615), non met moeder zonder heiligen op middenpaneel (ID 2966)

Bijlage 6 Religieuze onderwerpen in memorievoorstellingen

Geen hoofdvoorstelling: RK3, F1, BIR1	Geseling: BE1, BIR1	Kruisafneming: F1
Kruisiging: RK5, F4, K4, C1, J1, BE1, P1	St. Gregoriusmis: D1, BIR1	Twaalfjarige Jezus in Tempel: P1
Bewening: RK5, F3, BE2, J1, K1, D1	Hemelvaart van Christus: RK1, F1	St. Laurentius D1
Opstanding van Christus: RK2, BE2, C1, F1, K1, P1	Visitatie: RK1, J1	Onthoofding Joh. de Doper: J1
Doornenkroning: RK2, F1, BE1, BIR2	Joh. de Doper bestraft Herodes: J1	Mattheüs: F1
Ecce Homo: RK1, BIR1, K1	Zeven Smarten Maria: K1	Christus als Logos: F1
Laatste Avondmaal: C1, K1, F1	Verschijningen Christus: K1	Heilige Maagschap: F1
Graflegging: J1, F1, BE1	Abraham en Isaäk: F1	Piëta: RK1
Passiescènes: F2, RK1, P1, K1	Mozes, Aäron + koperen slang: F1	Crypte Geboortekerk: D1
Ontkleding van Christus: RK1, F1	Vorbereiding Kruisiging: RK1	Johannes de Evangelist (olie): D1
Bespotting Christus: F1, D1, RK1	Christus bij voorgeborchte hel: F1	Annunciatie: D1
Scènes uit het leven van Christus: RK1, C1	Hiëronymus in de woestijn: K1	Voetwassing: K1
Geboorte van Christus: RK 2, D2	Johannes de Doper met het Lam: J1	Kruisiging twee moordenaars: J1
Aanbidding door de herders: RK1, F1, K1	Uitstorting van de Heilige Geest: RK1	Aanbidding door de drie koningen: RK1
Maria met Kind: RK3, K3, P1, BE1, P1, J1	Maria Hemelvaart: RK1	Salomo ontmoet koningin v. Sheba: BE1
Anna-te-drieën: K3, F2, RK1	Voorspraak Maria + Christus: RK1	